

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLGİLER FAKÜLTESİ
KAMU YÖNETİMİ-SİYASET BİLİMİ ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ BİLİM DALI

**SİYASİ İKTİDAR VE ‘TOPLUMSAL
HOŞNUTSUZLUK’ : 2000’Lİ YILLARDA TÜRKİYE’DE
‘SOSYAL PATLAMA’ SÖYLEMİ**

Yüksek Lisans Tezi

Hatice Sevgi Zengin

Ankara– 2004

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ.....	1
I. BÖLÜM : Türkiye’de 1980 sonrası dönüşümler ve şubat 2001 krizi.....	5
II. BÖLÜM: NEO-LİBERAL DÖNÜŞÜMLER BAĞLAMINDA ‘TOPLUMSAL SORUN’UN NİTELİĞİ	22
1- Yoksulluk.....	22
2- İstihdam Sorunu.....	29
3- ‘Toplumsal Sorun’ ve Neo-liberalizm	34
III. BÖLÜM: TÜRKİYE’DE 1980 SONRASI ‘TOPLUMSAL SORUN’UN GÖRÜNÜMLERİ....	42
1- Yoksulluk.....	42
a- Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardım Alanı.....	5
b- ‘Toplumsal sorun’ ve Ağ İlişkileri.....	58
2- Gecekondu ve Kentsel Gerilim	61
IV. BÖLÜM : ‘TOPLUMSAL HOŞNUTSUZLUK’ BİÇİMLERİ VE SİYASİ İKTİDAR.....	66
1- ‘Toplumsal Sorun’ ve ‘Toplumsal Hoşnutsuzluk’	66
2- ‘Toplumsal Hoşnutsuzluk’ Karşısında Siyasi İktidar.....	79
V. BÖLÜM: 2000’Lİ YILLARDA ‘SOSYAL PATLAMA’ SÖYLEMİ	
1- HEGEMONİK KRİZ VE ‘SOSYAL PATLAMA’ SÖYLEMİ.....	89
2- ‘SOSYAL PATLAMA’ NİN SÖYLEMSEL KURULUŞU.....	100
a- ‘Sosyal Patlama’ Nedir?.....	100

b- Neden Bir Sosyal Patlama?.....	106
c- Nasıl Bir Sosyal Patlama ?.....	111
d- Ne Yapmalı?.....	118
e- Söylemdeki farklı konumlar.....	121
f- Siyasi İktidarın Konumu	125

SONUÇ.....	134
------------	-----

KAYNAKÇA.....	137
---------------	-----

GİRİŞ

Yeni sağ ideolojisi, 1980’li yıllarda Batı’da ve Türkiye’de yaşama geçirilen temel dönüşümlerin belirleyicisi olması itibariyle dikkat çeker. Büyük ölçüde refah devletini eleştirisi üzerinden işleyen ve neo-liberalizm ile neo-muhafazakarlık sentezi olan yeni sağ akımı, 1960’larda ulusal düzeyde kurulan uzlaşların çözülmesi sürecinde gelişir. Refah devletinin kamu malı ve hizmeti üretme stratejisi ile sosyal yardım ve sosyal güvenlik sistemine ilişkin düzenleme anlayışının eleştirisinden beslenen yeni sağ, devletin sivil toplumu koruyucu işlevini topluma mal ve hizmet sağlayarak piyasa dengesini bozmamak koşuluyla sınırlama eğilimi gösterir ; dolayısıyla piyasaların önceliği ilkesinden hareket eder. “Bu anlamda yeni sağ proje, askeri ve polisiye gücü ile daha güçlü, ancak toplumsal düzeltimlere yönelik etkinlik alanının daraltılmasıyla işlevleri sınırlandırılmış bir devlet anlayışının savunusunu yapmaktadır” (Zabcı, 1997:7). Yeni sağın sözü edilen piyasa dengesinin etkilenmemesini sağlayacak olan devletin kamusal mal ve hizmet üretiminden çekilmesi stratejisi, neo-liberal ekonomi politikalarıyla gerçekleştirilir. Neo-liberalizmin emek aleyhine işleyen politikaları, aynı zamanda 1980’li yıllarda geçiş yapılan post-fordist üretim tarzı ve II.Sanayi Devriminin etkileriyle eklemlenerek kronik bir ‘toplumsal sorun’ ve ‘toplumsal hoşnutsuzluk durumu doğurmuştur. Sermaye hareketlerinin serbestleştiği, esnek üretim/esnek çalışmanın etkinleştiği, özelleştirme ve sendikasılaştırma politikalarının neden olduğu ortamda, istihdam alanındaki dönüşümlerden beslenen ve ‘yoksulluk’ kavramı çerçevesinde tanımlanabilecek ‘toplumsal sorun’, 1980’li yıllardan sonra tipik ve siyasallaşma potansiyeli taşıyan bir mesele haline gelir. 1980’li yılların ‘toplumsal sorun’ profilini farklılaştıran olgular ise hem sorunun kitleselleşip yoğunlaşması noktasında hem de II.Sanayi Devriminin ve post fordizmin büyük kitlelerin içerilme zorunluluğunu ortadan kaldırmasına dayanan ‘dışlama’ pratikleri üzerinden tanımlanabilir. Özellikle yoksulluk sorununun kitleselleşerek modern ‘dışlama’ odaklarından biri haline gelmesi, giderek bazı sınıfların ‘suç’la özdeşleştirilmesi yoluyla devletin pasif kaldığı sosyal politika alanının ceza hukuku alanına dönüşmesine neden olurken, tartışma suç ve patolojiye ilişkin çağrışımları olan sınıf-altı olgusuna odaklanmaya başlar.

Neo-liberalizmin ‘toplumsal sorun’a bakışını belirleyen ise sorunun ekonomi politikaları ile ilişkisinin görmezden gelinmesi ekseninden hareketle, ortaya çıkan sorunu bireylerin kişisel yetersizliklerine bağlama, ‘toplumsal sorun’u bireysel sorunlaştırma eğilimidir. Sorun bireyselleştirildiği noktada, devletin bu alanda politika üretme sorumluluğu aşındırılır ve 1960’lı yıllarda refah devletinin doldurduğu alanda ‘yönetişim’ ve ‘sosyal sermaye’

kavramları uyarınca hareket eden, dayanışmacı ağ ilişkilerine işaret eden mekanizmaların gelişeceği öngörülür. Sosyal yardım alanının ağ siyasetine ve sivil inisiyatife bırakılması ile sosyal yardımlardan faydalanmak için mağduriyetin sistemden değil kişisel özürlerden kaynaklanmasının koşul olarak öne sürülmesi, yoksulluk halinin ayrıştırılarak kategorize edilmesine, meşru/gayri meşru yoksulluk algısının doğmasına da neden olur. Söz konusu sürece ücret politikalarından kaynaklanan eşitsiz ilişkilere dayalı, çalışma yaşamına ilişkin ‘sosyal adaletsizlik’ fikri de eşlik eder. ‘Toplumsal sorun’u bireyselleştirdiği ve sosyal adaletsizliği kişisel yetersizliklere bağladığı ölçüde neo-liberalizm, ‘toplumsal sorun’la mücadeleyi örgütlü mücadeleden hane halklarına, kadınlara, çocuklara doğru daraltıp bireysel girişim olan eviçi tüketim amaçlı geçimlik üretimin yoksulların hayatta kalma stratejilerinin temel eksenini olmasını da sağlar.

Türkiye’de gözlenen ‘toplumsal sorun’ ise sözü edilen temel dinamiklerden etkilenmekle birlikte bazı yönlerden özgünlüklere sahiptir. Her şeyden önce Türkiye’de refah devleti pratiklerinin zaten oturmamış olmasından dolayı, yaşama geçirilen yeni sağ politikalar ‘toplumsal sorun’ üzerinde daha derinleştirici etki yaparken sıkça kriz üretmiştir. Yaşanan krizler, sorunların hissedilirliğini artırmakla birlikte ülkedeki zenginliklerin el değiştirmesine neden olması itibariyle ‘sosyal adaletsizlik’ duygusunu da güçlendirir. 1980’li yıllarda edinilen zenginliğin, ‘gayri meşru’ kaynaklardan sağlandığına ilişkin toplumsal algı gelişirken ücretlerde ve çalışma koşullarında yaşanan gerilemeler ‘sosyal adaletsizlik’ fikrini pekiştirmiştir. Tüketime ve gösterişin olumlandığı toplumsal düzlemde, ‘sosyal adaletsizliğe’ maruz kalan kitlenin süreç içinde çoğunlukla ‘dışlama’ pratiklerinin odağı haline gelişi, hoşnutsuzlukları daha da artırır. Ancak siyasi iktidarın ‘toplumsal sorun’dan kaynaklanan ‘toplumsal hoşnutsuzluk’ları negatif kodlamalarla siyasallaştırarak baskılaması veya görmezden gelme stratejisi, neo-liberalizmin emek hareketini çözücü etkilerinden de faydalanarak hoşnutsuzluk tepkisinin görünürleşmesini büyük ölçüde önler. ‘Sosyal patlama’ tartışması, tam da bu momentte hoşnutsuzlukların örgütlü hareketle dile getirilemediği ortamda, kendiliğinden gelişen, kontrolsüz, kitlesel saldırganlık biçimlerinde ifade edilmesine referansla oluşur ; baskılanan tepkinin ani bir manevrayla ve beklenmedik bir anda dışsallaşması endişesi tartışmaya yön verir.

‘Sosyal patlama’ söylemi, esasında ‘yoksulluk’ tartışmaları açısından bir kırılmaya işaret eder ve 1980’li yıllarda yükselişe geçen zenginliği ön plana çıkarma güdüsü ve negatif çağrışımlı ‘yoksulluk kültürü’, ‘yoksulluk edebiyatı’ kullanımları, 2000’li yıllarda yerini söz konusu

tartışmaya bırakır. ‘Toplumsal sorun’ların göz ardı edilemez boyutlara ulaşmasından ve artan ‘sosyal adaletsizlik’ duygusunun saldırgan kitle hareketine dönüşme potansiyeli taşımasından hareketle ‘toplumsal sorun’ önem kazanır. ‘Toplumsal sorun’un ana eksenini yoksulluk olgusunun oluşturduğu düşünülürse bu söylemle ilk kez yoksulluk durumunun doğrudan ‘tehlike’ / ‘tehdit’ argümanlarıyla gündeme geldiği farkedilir. Türkiye’de yoksulluğa geleneksel bakışı belirleyen ‘merhamet’, ‘acıma’, ‘hayır işleme’ gibi vurgularken, 1980’lerle başlayan mekansal ayrışma odaklı örtülü dışlama pratikleri 2000’li yıllarda ‘sosyal patlama’ tartışması ile ‘sınıf-altı’ olgusunu çağrıştıran ‘tehdit’ / ‘tehlike’ kodlamalarına dönüşür. Her ne kadar ileriki bölümlerde analiz edileceği üzere ‘sınıf-altı’ kitle bazı toplumsal mekanizmalar sayesinde henüz oluşmamış olsa da ‘tehdit’, ‘güvenlik önlemleri’ eksenini gözlemlediğimiz ‘sosyal patlama’ tartışmasında, suça yatkınlığı noktasında tanımlanan ‘sınıf-altı’ kitlenin söylemsel nüvelerini bulmak mümkündür.

Tüm bu çerçevede çalışmanın tezi, Türkiye’de kurulmaya çalışılan yeni sağ hegemonyanın krizine işaret eden ‘sosyal patlama’ söyleminin ‘toplumsal sorun’ ve sorundan kaynaklanan ‘toplumsal hoşnutsuzluk’ momentinde çözümlenmesi ; ‘sosyal patlama’ söylemi ile toplumsal alanda gerçekleşen ‘toplumsal sorun’ algısındaki değişimler ile siyasi iktidarın ‘toplumsal sorun’ ve ‘toplumsal hoşnutsuzluk’ görünümüne dönük tavrındaki kırılmaları ortaya koymak olarak belirmiştir. Bu bağlamda sırasıyla Türkiye’de 1980’lerde gerçekleşen temel dönüşümler, yeni sağ ideolojisinin etkileri ile Şubat 2001 krizi çözümlendikten sonra, II ve III. bölümlerde neo-liberalizmin politikaları altında ortaya çıkan ‘toplumsal sorun’un profili çıkarılacak ve Türkiye’de ‘toplumsal sorun’un görünümüleri / boyutları, genel ‘toplumsal sorun’ profili ile Türkiye’ye özgü dinamikler çerçevesinde analiz edilecektir. IV. bölümde Türkiye’de büyüyen ‘toplumsal sorun’a ilişkin nasıl bir tepkinin oluştuğu, ne türlü ‘toplumsal hoşnutsuzluk’ hareketlenmelerinin gözlemlendiği ve siyasi iktidarın ‘toplumsal hoşnutsuzluk’lar karşısında aldığı geleneksel tavır, devlet / toplum ilişkileri üzerinden değerlendirilip ; son bölümde, 1980’li yıllarla birlikte kurulmaya çalışılan hegemonyanın kırılma noktası olan 2000’li yıllarda ‘sosyal patlama’ söylemi, ‘toplumsal sorun’ kavrayışı/ anlamlandırmaları, siyasi iktidarın ‘toplumsal hoşnutsuzluk’lara dönük tavrına ilişkin dönüşümlerin olup olmadığı incelenecek ; ‘sosyal patlama’ söylemi ile ‘toplumsal sorun’, ‘toplumsal hoşnutsuzluk’ momenti arasındaki etkileşimler çözümlenecektir.

I.BÖLÜM: TÜRKİYE’de 1980 SONRASI DÖNÜŞÜMLER VE ŞUBAT 2001 EKONOMİK KRİZİ

Türkiye, 2000’li yıllara 1980 tarihinden beri süregelen iktisadi ve siyasi yapının ürettiği bir dizi ‘toplumsal sorun’ ve krizlerle girdi. 1990’lardan itibaren belirli aralıklarla krizler yaşanmasına rağmen, Şubat 2001 krizinin çıkış vesilesi, halk tarafından krizin hissedilirliğinin yüksek oluşu ve medyada ‘sosyal patlama’ söylemi ile eklenilerek vurgulanması krizin etkinliğini artıran temel değişkenler olarak belirdi. Şubat 2001 krizinin yaşanmasının yapısal nedeni olmasa da patlak verme noktasını , siyasal bir çıkışa işaret eden 19 Şubat 2001 tarihli MGK toplantısında Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ile dönemin Başbakanı Bülent Ecevit ve Başbakan Yardımcısı Hüsamettin Özkan arasında yaşanan gerilimin, Başbakan tarafından basın toplantısıyla duyurulmasının piyasalar üzerinde negatif etkilerde bulunması oluşturdu. Bu türlü bir nedenin, ekonomide ‘son 25 yılın en ciddi krizi’ne neden olması, büyük ölçüde Türkiye’deki ekonomik yapının ne kadar hassas dengelerle ayakta durduğuna işaret etmektedir. Türkiye ekonomisinin bu denli hassas yapısını ve özellikle 90’lı yıllardaki kriz konjonktürünü analiz edebilmek için, sürecin başlangıç noktası olan 1980’lerde Türkiye’de yaşanan dönüşümleri açıklamakta fayda vardır.

1980’ler Türkiye ve dünyada yeni sağ dalganın hakim olmaya başladığı bir milada işaret eder. Merkez ve evre ülkelerdeki yeni sağ ideolojisinin çeşitli ayrımları olmakla birlikte genel bir takım niteliklerin ortaklığından söz edebiliriz. Yeni sağ, esasen terslik ilişkisi içerisinde olan liberalizm ve muhafazakarlığı birleştiren yeni bir çeşit sentezdir. Sözü edilen terslik ilişkisi liberalizm ile muhafazakarlığın yaptığı farklı vurgularda görülebilir : Buna göre, neo-liberalizm bireye vurgu yaparken yeni muhafazakarlık ulusa vurgu yapar ; yeni liberalizmde seçme özgürlüğü söz konusuyken yeni muhafazakarlık hiyerarşı ve itaatten söz eder, yeni liberalizm serbest piyasa toplumuna öncelik verirken yeni muhafazakarlık disiplinli toplumu önemser, yeni liberalizmin temel felsefesi bırakınız yapsınlar (laissez faire) iken yeni muhafazakarlık toplumsal otorite noktalarından hareket eder, son olarak yeni liberalizm en az hükümeti tercih ederken yeni muhafazakarlık güçlü hükümeti ister (Belsey, 1994: 4). Tüm bu farklılıklara karşın yeni sağın söyleminde liberalizm ve muhafazakarlığın eklemlenmesini sağlayan ise kapitalizmin globalleşme sürecine uyum sağlayan sermaye kesimleri ile 1960’ların radikal akımlarının ürettiği gelişmelerden rahatsız ‘sessiz oğunluğın’ yeni sağ hegemonik projesinin tabanını oluşturmasıdır (zkazan, 1996:1218). Sözü edilen neo-liberalizm neo-muhafazakarlık eklemlenmesi, refah devletindeki demokrasi neo-muhafazakarlık sentezini zerek demokratik öğelerin gerilemesine neden olmuştur. Bu süreçte eşitlik, adalet, katılım gibi değerlerin yerine liberal bireycilik, rekabet, özgürlük kavrayışlarıyla muhafazakar otoriterlik, disiplin ve hiyerarşı ilkeleri hakim olmaya başlamıştır (zkazan, 1998: 107). Ancak bu gerilemenin yoğunluğu merkez ve evre ülkelerde farklılık gösterir. Batı’da yeni sağ ile refah devletinden bir kopuş ve daha otoriter ve popülist bir yönetim tarzı hakim olmaya başlamakla birlikte , temel burjuva demokratik kurumlar ortadan kalkmazken ; evre ülkeler, hem 1970’lerde tüm dünyada yaşanan ekonomik krizden daha fazla etkilenmiş, hem de yeni sağ ideolojiye geçişin darbeler yoluyla yaşanması otoriter-faşızan rejimleri doğurmuştur. Türkiye’de de benzer süreç işlemiş, 1980 darbesi ile otoriter ve anti-siyasetçi tavrı zal ile ANAP tarafından kullanılarak, Türkiye ekonomisi ve siyasal hayatına ilişkin yeni sağ dönüşümler yaşama geçirilmiştir. Bu bağlamda ANAP’ın politikalarını belirleyen ise, 1960-1980 döneminde ‘komünizm tehdidi’ üzerinden şekillenen ‘devletin bekası’ sorununun darbe ile üzülmesi nedeniyle devlet merkezli eski partilerden uzak ‘reformcu’, ‘sivil’, anti-siyasetçi bir söylem ile ekonomist vurgu olmuştur (zkazan, 1996: 1219-1221).

Türkiye’de yeni sağ ideolojisinin neo-liberal ekonomi politikaları boyutu, soldaki bir partinin başarısız iktidar devrinden sonra hızla gerilediği bir dönemde, serbest piyasa ekonomisine dönüş söylemiyle sağ cephenin bir politikası olarak, ANAP iktidarı sırasında 24 Ocak Kararlarıyla gerçekleştirilir. “24 Ocak Kararları ,daha kötü hale düşmemek için razı olunması gereken kader olarak tasarlanmış ve bir otoritenin başka bir yola izin vermemesi anlamında bir ‘teklik’ biçiminde ortaya konmuştur” (Tekeli, 1984: 8). Bu kararlar doğrultusunda ihracata yönelik sanayileşme stratejisi tercih edilmiş ve Türkiye’nin mukayeseli üstünlükler teorisine uyum sağlaması amaçlanmış ; mukayeseli üstünlüklere ters düşen yapıların tasfiyesi ile mukayeseli üstünlüklere uyum sağlayan bir yapının oluşturulması düşünülmüştür. Programın içeriği ise şu şekildedir:

“ 1- Dar anlamda istikrar programı önlemleri

2-Ülke içindeki temel birikim modeli olan ithal ikamesini bir yana bırakarak ihracata daha fazla yönelmeyi, ekonomiyi kapitalist dünya pazarına açmayı amaçlayan önlemler

3- Devletin ekonomi içindeki sermaye birikimi sürecindeki yerini ve işlevlerini çeşitli sermaye kesimlerinin çıkarları doğrultusunda yeniden tanımlamaya dönük politikaları, kurumsal ve yasal değişiklikler” (Pamuk, 1987: 160).

Ocak 1980 Reform Paketi, sadece kısa dönemli istikrarın sağlanmasıyla sınırlı kalmamış, aynı zamanda ulusal ekonominin yapısını özel sektör öncülüğünde sürdürecektir. Ayrıca sektörel önceliklerde de değişim gözlenmiştir ; ihracata yönelik imalat sanayi ve ticari hizmetler göreceli olarak önem kazanmıştır (Yeldan, 2002: 44). Sabit sermaye yatırımlarının 1980 sonrası dönemde kamu ve özel kesimler arasındaki dağılımına daha yakından bakıldığında ise özel yatırımların konut sektörüne kaydığı, kamu yatırımlarının enerji ve ulaşım sektörlerine yoğunlaştığı kendiliğinden oluşan bir işbölümü karşımıza çıkar.

24 Ocak 1980 Reform Paketi ile ihracatın arttırılması amaçlanmakla birlikte Türkiye’de 1980’den sonra sağlanan dışsatım artışı, esas olarak üretim kapasitesini arttırma yönünden önemli sanayileşme atılımını sağlamamış ; uygulamanın ilk on yılında, daha çok 1980 öncesi dönemden devralınan sanayi kapasitesi etkin kullanılarak ve çeşitli politikalarla üretim maliyetinden çok dışsatım fiyatları düşürülerek bir dışsatım artışı sağlanmıştır. Bu nedenle, bu politikalar ihracata yönelik sanayileşme stratejisi olarak adlandırılmaktan çok, ihracatı arttırma politikaları olarak da adlandırılmıştır (Kepenek,Yentürk, 1996: 320). 24 Ocak modeli, devlet müdahalesi, devletin ekonomideki ağırlığının azaltılması isteği ve işsizlere, yoksullara, emeklilere dönük yaklaşımı ile neo-liberal ekonomik görüşlere dayanmış, işsizliği

sorun olarak ele almadığı gibi tam istihdam üzerinde odaklaşan politikalara karşı da bir duruş niteliği taşımıştır (Başkaya, 1986: 300). Bu anlayış, devletin ekonomik ve toplumsal işlevlerden uzak durmasıyla ekonominin piyasa dinamiklerine bırakılmasının hem ekonomi hem de siyaset için yararlı olacağı düşüncesini temel alır. 24 Ocak Kararlarının mimarı Turgut Özal'ın değişim modelinin ana temasını da bu unsurlar oluşturur. Buna göre, devletin ekonomik faaliyetlerinin sınırlandırılması ve piyasa ekonomisi üzerindeki müdahalelerin azaltılması özelleştirme ile gerçekleştirilir. Özal, eğitimden sağlığa, sosyal güvenlik hizmetlerinden altyapı hizmetlerine kadar hemen hemen tüm kamusal hizmetlerin şartlar elverdiğince hızla özelleştirilmesini savunmaktadır (Aktan, 1996: 21).

Özal'ın savundukları görüldüğü gibi tam anlamıyla neo-liberal politikalarla örtüşür ve Türkiye'de yaşama geçirilmiş bir sürece işaret eder. Neo-liberal politikaların belli başlı hareket noktaları vardır. Türkiye'deki uygulamaları incelerken ayrıntılı irdelenecek olmakla birlikte bu noktaları ana hatlarıyla vurgulamak faydalı olacaktır:

1-Sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ve mali sermayeye öncelik tanınması: 'Yapısal uyum programları' bu amacın araçlarındandır.

2-Esnek üretim ve esnek çalışma : Arza dayalı üretimden talebe dayalı üretime geçilmesiyle kitlesel üretim terk edilir. Bu süreçte emek-sermaye arasında olması beklenen denge, sermaye lehine bozulur.

3-Özelleştirme : Sosyal fayda, kamu yararı, kamu hizmeti düşüncesi terk edilerek sermayenin kar üretim süreci üzerinde hakimiyeti kurulur.

4-Taşeronlaştırma : Riski azaltmak ve işçi sınıfının sendikal örgütlülüğünü kırarak emek üzerinden kar elde etmek amacıyla, gerek kamu gerek özel sermaye kuruluşlarının taşeronlaştırma uygulamasına geçtiği görülür.

5-Yasal düzenlemeler : Sermaye sınıfının hükümetlere baskı yaparak emek aleyhine yasa çıkarmaları, sosyal güvenlik sisteminde tahribata neden olur ; çalışma koşulları emek aleyhine işler, sendikal örgütlülük zayıflar.

6-Sendikasızlaştırma : İşlerin daha çok sendikasız işçi çalıştıran taşeron firmalar aracılığıyla yaptırılması ve sendikasız işçi çalıştırmanın tercih edilişi bu alandaki örgütlülüğü büyük çapta çözer (Sertlek, 2002: 318-321).

Neo liberal politikaları yaşama geçiren ANAP'ın siyaset algısını belirleyen unsur ise ekonomiyi, siyasi yönetimi sınırlayan ve özerk bir varlık alanı olarak tasarlayan ekonomist anlayıştır (Özkazanç, 1998: 336). Ekonomizmle bağlı biçimde Özalcılık retoriğinde, orta sınıf

kavramı da kullanım dışı bırakılarak, hem ekonomik hem de ekonomik-olmayan çağrışımlarıyla son derece de esnek bir ifade olan ‘orta direk’ ifadesi yerleşmiştir. Bu ifadeyle işçi sınıfı / sermaye gibi toplumsal çatışmaya gönderme yapan kavramlaştırmalardan uzak durularak, Özalcılığın bütünleştirici, uyumlaştırıcı retoriğine dayanak oluşturulabilmektedir. ‘Orta direk’, toplumun ayakta kalmasını sağlayan esas unsur olma iddiasıyla da toplumsal alana nüfuz edici geçişi sağlamaktadır (Mutlu, 1995: 60). ‘Orta direk’ kavramında görüldüğü gibi Özal, söylemini hep ekonomik çağrışımları olan kavramlar ile kurmaya özen göstermiştir. Söz konusu dönemde ANAP, ‘daha iyi bir hayat yaşama’ sözü, ‘müreffeh Türkiye’ söylemiyle iktidara gelmiş, dış ticareti serbestleştirici uygulamalarıyla, yatırımlar artmasa da tüketim ürünlerinin artışına neden olmuştur. Tüketime değer haline geldiği bu dönemde “ ‘iş çevirmek’, ‘iş bağlamak’, ‘iş bitirmek’ gibi faaliyetlerin dışında olanların değersizleştiği, namusluluğun korkaklık, erdem sahibi olmanın safdillik olarak kabul edildiği, olmanın değil almanın öncelikli bir ideal haline dönüştüğü ; statü, değer ve telakkilerin keşmekeşi içinde bir Türkiye doğmuştur” (Vergin, 1989: 35). Özal’ın ‘arif olan anlar’, ‘Benim memurum işini bilir’ sözlerinin içerdiği zımni onayla sıradanlaşan ve meşrulaşan bürokraside kanunları keyfi uygulama serbestisi, nüfuz ticaretiyle birleşerek rüşvet ve yolsuzluğu gündelik yaşamın olağan parçaları haline getirmiştir. Mevki edinme, iş bulma, önemli ihaleleri elde etmeye aracı olmada hemşehri, dost, milletvekili, cemaat, akraba ilişkilerinin en önemli sermaye haline gelmesi ve bunların Özal’ın gözü önünde gerçekleşmesine rağmen zımnın onaylar tavır takınması, aynı zamanda nüfuz ticaretini adeta kurumsallaştırır (Bali, 2001: 207). Ayrıca ANAP iktidarı sırasında sıkça ihracat teşvik mevzuatı değiştirilerek ; Başbakanlık, DPT, Maliye Bakanlığı veya Merkez Bankası gibi kurumlar eliyle teşvikten yararlanan malların listesi ile mallardaki teşvik oranlarında farklılaştırmaya gidilerek bir takım kesimlerin devlet eliyle zenginleşmesine neden olunduğu da bilinmektedir (Buğra, 1995: 218). Bu esnada, “ücretliler ve ‘köşedönmece’ oyununa katılamayan yoksullar ise, yaşam stratejisi olarak kuralları iyice belirlenmiş, adil bir sisteme hak ve hukuk dilini konuşarak katılmaya çalışan aktörler olmayı reddettikleri ölçüde, ‘çalışıp kazanmak yerine her şeyi devletten bekleyen ‘asalaklar’ ve/veya ‘80 öncesine dönmek isteyen aşırılıklar’ olarak mahkum edilmişlerdir” (Özkazanç, 1996: 1222).

1980’ler söz konusuysa birikim stratejisi ve toplumsal değerlerde yaşanan değişimin belirleyicisi olan otoriter yönetim zihniyetinden de söz edilmelidir. Anarşi ve terör vurgusu yaparak güçlü bir otoriter yönetimin hakimiyetinin kurulmasının zeminini yaratan 1980 askeri darbesi, var olan politik krize planlı ve başarılı bir müdahale niteliği taşır. 1970’lerde

toplumun içine düştüğü durumdan duyduğu rahatsızlık, solun kendi içindeki krizle birleşince otoriter rejim önemli bir politik alternatif, ordu da düzenleyici bir politik güç olarak sivrilmiş, 1982 Anayasası da devleti ve devlet-toplum ilişkisini yeniden kurmayı ve toplumu depolitize etmeyi amaçlayan otoriter rejimin parçası olarak ortaya çıkmıştır (Yarar, 1999: 46). Toplumu depolitize etme amacının arka planında ise toplumun yoğun biçimde politikleştiği, kutuplaşmanın hat safhaya ulaştığı ve toplumun müdahale edilmesi gereken bir düzensizliği temsil ettiği ön kabulü vardır. Otoriter zihniyet, yönetilecek olan nesneyi yani toplumu çok derin bir ahlaki ve manevi yozlaşmaya uğramış olarak tasarlar ; toplum gerekli ideolojik ve manevi donanımı olmadığı için sapık fikirlerin etkisi altında kalarak yoldan çıkmıştır ve her zaman yoldan çıkma, bölünme ve birbirine düşme potansiyeli taşımaktadır. Buradan ‘kendi halinde toplum’ ile ‘siyasi toplum’ arasındaki fark doğar ve ‘kendi halinde toplum’un kurulabilmesi için güçlü bir yönetim kurgulanır (Özkazanç, 1998: 283). ‘Kendi halinde toplum’un öznelerini yaratacak olan da 12 Eylül’ün yasaklamadığı tek düzlem olan ‘kişilerin kendileriyle meşgul olma özgürlüğüdür’ (Vergin, 1989: 34). Kişilerin bu özgürlüğün dışına çıkma eğilimleri ise bir takım otoriter yönetim teknikleri ile ketlenebilmiştir. Otoriter yönetimin yaratmak istediği ‘kendi halinde toplum’un vatandaş tipi de yeni sağın vatandaş algısına uygun gelişir. Bireylerin toplumla ilişkisinin maddi çıkar bağlarıyla kuruluşu, ortak iyiyi maddi refahla ilişkilendirmekte, bireyi de başkalarıyla yalnızca rekabet ilişkisi içinde olan hırslı ekonomik varlık olarak kurmaktadır. (Özkazanç, 1998: 122). Kendisine bu denli odaklanan birey, ‘siyasi toplum’un değil, ‘kendi halinde toplum’un öznesi olacaktır.

Yeni sağ söylemde birey, tüketici / müşteri olarak ele alınırken millet özsel bir organik uyuma sahip bir varlık olarak kabul edilir. 1980 sonrası muhafazakarlık, dinsel alanın vurgulanması ve gündelik yaşamın parçası haline getirilmeye çalışılması yönünden otoriter yönetim ile eklemlenmiştir. Din, komünizm tehdidi üzerinden 1980 sonrası toplumu birleştirecek olgu olarak tasarlanıp, toplumun gayri meşru yollara sapmasını engelleyecek unsur olarak kurgulanır. “Toplumsal otorite ve hiyerarşilere saygı, devlete itaat, sıkı çalışma ve mesleki başarı, devlete ve millete hizmet, aile ve cemaat dayanışması bu dönemde kültürel İslamın öne çıkarılan unsurlarıdır” (Özkazanç, 1998: 225). İslami hareketin seyri ise dini gündelik yaşamın odağı haline getirme stratejisi ile tarikat / cemaatlere devlet ve milli güvenlik adına tanınan özerklikten dolayı yalnızca siyasi düzlemde değil, kültürel, ekonomik, toplumsal platformlarda gerçekleşir ve İslami gruplar eğitim, sağlık, medya ve turizm sektöründe hızla örgütlenir (Çakır, 2001: 142). Tarikatların ve cemaatlerin yükselişini pekiştiren bir diğer unsur da tüm dünyada yükselişe geçen ve Türkiye’de de etkisini gösteren yeni çağ akımları

olur. Gizemli olaylar, fal, büyü, alternatif tıp ve bunlarla bağlı cemaatler ile tarikatlarla olan ilgi artar. New age-yeni çağ kültürünün yeni sağ ile uyumunu sağlayan da bu kültürün rahatlıkla ‘kendi halinde toplum’un parçası olabilmesidir. “New age-yeni çağ bir ideoloji olarak alındığında bildik siyasal toplumsal hareketlerden ; popüler bir kültür odaklaşması olarak alındığında ise bildik kitleselleşmiş kültür odaklaşmalarından farklıdır. Kimse new age –yeni çağ adına sokaklara dökülüp yürüyüş yapmaz ve de bu kültürü tam da yüreğinden yaşayan çokça insanın böyle bir tanımlamadan haberi yoktur” (Kozanoğlu, 1997: 42 ; Kozanoğlu, 1992) ; dolayısıyla örgütlü olmayış otoriter yönetimin arzu ettiği bir durumdur. Siyasal İslamı yükselten diğer bir unsur olarak ekonomik sorunlardan gelişen tepkinin, iktisadi/toplumsal hoşnutsuzluğun bu çatı altında toplanışı ve sorunun din aracılığıyla dile getirilişi de vurgulanmalıdır (Toprak, 1990: 249) . Bu ortamda yükselen islami hareketin sivrilmesi 90’larla birlikte laik-antilaik söylemi üzerinden çatışmalı bir alana dönüşür.

1980’lerde yukarıda sözü edilen otoriterlik eğiliminde 1990’lara gelindiğinde bir takım kırılmalar yaşanır. 1980’lerde yeni sağın iktisadi liberalizm, siyasi otoriterlik ve kültürel muhafazakarlık temelinde yeni bir ulusal kimlik yaratma projesinin, birleştirici olmadığı gibi toplumu çatışan güçler olarak bölen bir etki yapması, eski tarz devlet merkezli otoriter yönetimi yetersiz kılarak toplumu bir arada tutmaya yönelik bir tarza geçişi gerektirir. Bir arada tutulmaya çalışılan çatışmalı alanın aktörleri ise İslamcılar, Aleviler, Kürt hareketi olur (Özkazanç, 1996: 1224). Bu dönemde ‘Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü’ ve devletin bekası sorunsalı farklı biçimde tekrar gündeme oturur. 90’larda devletin tehdit üretip, ürettiği tehditleri yok etmek için fiziki güce başvurmakta olduğu ve bu tehditleri ortaya çıkmadan yok edecek toplumsal projeler üretmediği görülmektedir (Türküne, 1997: 46). 80 öncesi ‘komünizm tehlikesi’ olarak sunulan sol açısından durumun hem tamamına ermemiş, hem de tamamıyla idrak edilmemiş bir yenilgi dönemi (Bora, 2001: 57) olmasından, yani solun etkisizleştirilmesinden dolayı 90’ların tehdit maddeleri Kürt Sorunu ve irtica tehdidi haline gelir. Kürt Sorunu üzerinde otoriter zihniyetin toplumsal farklılıklar ve siyasal çatışmaya ilişkin söylemi belirgindir. “Bu söylemde etnik fark hem çok önemsendir hem de reddedilmeye çalışılır. Kürt sözcüğünün varlığının yadsınamadığı noktada bu ; tarihsel, kültürel hele hele siyasi iması olabileceği şiddetle reddedilir.Öte yandan bu fark, sırf adı telaffuz edildiğinde bile çok güçlü etkilere yol açan bir farktır” (Özkazanç, 1998: 19). Sorunun adlandırılmasında da bu bağlamda da üç temel tutumdan bahsedilebilir: Bunlardan ilki ‘Kürt Sorunu’, ikincisi ‘Güneydoğu Sorunu’, üçüncüsü ise ‘terörizm’dir (Bostancı, 1999: 69). Kürt sorununun tırmanması, milli tehdit algılamasının ve beka sorunsalının politik ortam

üzerinde yoğun tahakkümüne yol açmıştır. Bu tahakküm, etnik kültürel milliyetçiliği radikalleştirerek Türkçü ideolojinin de yeniden doğmasına neden olur (Bora, 1995: 77).

90'lı yıllardaki 'devletin bekası' sorunsalının diğer hedefi ise irtica tehdidir. Bu çerçevede 28 Şubat sürecinde temel tartışma noktaları ; Erbakan'ın Libya gezisi, geçirilmeye çalışılan 'Sansür Yasası', Refah Partisi'nin İran'la sıcak ilişkileri, Başbakanlık Konutunda tarikat şeyhlerine verilen iftar, Sincan ve Kudüs Gecesi, televizyon muhabiri Işın Gürel'e Sincan'da yapılan saldırı, türban ve Taksim'e camii tartışmaları, Sultanahmet Mitingi, Köstebek Skandalı olarak belirlenebilir. Konuya ilişkin Genelkurmayın tavrı ise Sincan'dan geçirilen tankların Genelkurmay İkinci Başkanı Org. Çevik Bir tarafından "demokrasiye balans ayarı yaptık" (Akpınar, 2001) mesajında ve Nisan 1997 tarihli Siyasal İslamın Yayılması brifinginde görülebilir. Sözü edilen Genelkurmayın brifingde Güneydoğu Anadolu, irtica ve 'toplumsal sorun'ları bağlantılandığı ; sayıları 5 bin dolayında tahmin edilen tarikat şeyhlerinin büyük bir yüzdesinin Güneydoğu Anadolu kökenli olduğu ve bu kişilerin din kimliğini kullanarak ekonomik sıkıntı ve sosyal sınıf farkı karşısında çıkış arayan bölge halkını etkilediği kanısına sahip olduğu vurgulanır. (Cevizoğlu, 1998: 227). Bu noktada 28 Şubat sürecinin irtica odaklı olmakla birlikte ; irtica ile Kürt Sorununu ilişkilendirdiği söylenebilir. Yine aynı brifingde, gelir dağılımındaki uçurumun ve eşitsizliğin yarattığı sorunların, Refah Partisi tarafından sömürülerek 1994 Yerel, 1995 Genel Seçimi'nde bu durumun meyvelerinin toplandığı ifadeleri kullanılmıştır (Bölügiliray, 2000: 239). Tehdit içeren irticaya karşı önlemler paketini de içeren 28 şubat sürecine 'postmodern darbe' ibaresinin kullanılması 90'larda değişen otorite kullanımına da işaret eder.

90'larda yaşanan geleneksel darbe kaynaklı otoriterlikteki değişimin etkileri kendisini ekonomi üzerinde de göstermiştir. Darbe rejiminin 1988 yılına kadar ANAP'a sağladığı rahatlığın, bu tarihten sonra seçim yasaklarının kalkması ve eski siyasal partilerin siyasal alana tekrar giriş yapmasıyla çözülür. Bu durum ANAP'ı ekonomideki geleneksel popülist yaklaşıma iten temel etkenlerdendir. Popülizmin tekrar çıkışında ANAP'ın Mart ayı yerel seçimlerinde ağır yenilgiye uğraması ve 1989 yılında çok etkinleşen Bahar Eylemleri de etkili olur. Bu dönemde kamu sektörü işçilerine % 42 oranında zam verilir ancak söz konusu zam, 1993'ten sonra aşınmaya uğrar. 1990'larda ekonomiye ilişkin diğer önemli dönüşüm ise popülizmin yükselişinden neo-liberal istikrar politikalarının olumsuz etkilendiği kabulünden, sorunlara çözüm için sermaye hareketleri üzerindeki kısıtların kaldırılarak, dış ticaret politikalarındaki liberalleşmenin yaşanmasıdır. Bu doğrultuda 1995 yılında AB ile Gümrük

Birliği de gerçekleştirilmiştir (Boratav, 2003: 172-176). Sözü edilen liberallaşma 90'ların sonunda Türkiye'de yaşanan temel yarıma ve çatışma eksenini denilebilecek otoriter-devletçi-ie kapanmacı anlayış ile liberal/küresel anlayış arasındaki gerilimin de temelini oluşturur (Özkazanç, 2002a: 209).

1990'larda Türkiye ekonomisi üzerinde 80'lerin negatif etkileri de daha görünürlüşmiştir. Türkiye mali sermaye birikimi modeli vergilerin gelire oranla düzenlenmeyip yüksek gelirli olup az vergi veren kesime kamu borçlanma rejimi ile gelir transferi yapmak yönünden İnsel tarafından ilkel sermaye birikimine benzetilmiştir. Son yirmi yılda büyüme, yatırım ve ihracat kadar sermaye ve servet geliriyle yaşayan küçük kesimin tüketimine dayandırılırken ; enflasyon sorunu ve alım gücündeki düşmeler nedeniyle erime sürecine giren orta sınıf ayakta kalma stratejisi olarak tasarruf yapma yolunu seçmiş, ama bu sayede 'bankerzede, bankazede, borsazede' olmuştur. Bu esnada 'yeni işadamları' ise kamu kaynaklarını patrimoniyal sistemin olanakları çerçevesinde kullanabildikleri ölçüde ilkel sermaye birikiminin örneğini sergilediler. Söz konusu dönemde bu tarz ilişkilere 'banka iini boşaltmak', hayali ihracat gibi türler de eklenerek bir çeşit 'vurgun kapitalizmi' doğdu (İnsel, 2004: 80,113). 2000'lere gelindiğinde Özal döneminde adım adım kişiselleşen avanta-rant mekanizmaları, ihalelerde , imtiyaz antlaşmalarında , özelleştirmelerde , finansal vurgunlar ve banka hortumlamalarıyla çok büyük ve mafyatik boyutlara ulaşmıştır (Boratav, 2003: 173). Bu türlü kurumsallaşmalara ilaveten neo liberal ekonomi politikalarının Türkiye ekonomisinde yaptığı 'toplumsal sorun' yaratıcı etkiler de birlikte işlemiş ve de 90'ların 'toplumsal hoşnutsuzluk' algısının kaynağında yer almıştır. Bu bağlamda 1988-2002 döneminde makro ekonomik göstergeler üzerinden Türkiye ekonomisine bakış, şubat 2001 krizini ve ileriki bölümlerde analiz edilecek toplumsal alandaki ekonomik kriz etkilerini değerlendirmek adına perspektif sağlayacaktır. Buna göre, Türkiye'de 1989-2002 yılları arasında, Cumhuriyet tarihinin savaş yılları dışındaki en düşük büyüme hızı olan %3.2, krizli bir süreçte gerçekleşir. Bu krizli süreçte enflasyon, özellikle döviz kurunun fırladığı dönemlerde hızlı bir yükseliş seyrine girer. Türkiye, hizmet ticaretinde, özellikle turizm ve müteahhitlik hizmetleri sayesinde büyük boyutlu ve kronik açıklarını kısmen kapatarak dış ticaret ve cari işlem dengesini kurmaya çalışmaktadır. Yine Türkiye'nin en sorunlu alanlarından birisi dış borç meselesidir. 2003 başında Türkiye , gelişmekte olan ekonomiler arasında dünyanın en borçlu ölkelerinden biri konumuna gelmiş , Dünya Bankası'nın 'ağır borçluluk' ölçütleri içinde yer alan ve kritik eşiğin %30 olarak tanımlandığı 'dış borç servis oranının' ; 2002 yılında Merkez Bankası verilerine göre %50'yi aştığı anlaşılmaktadır. Bütçenin eğitim, sağlık, savunma, adalet gibi

kalemlerini kapsayan kamu hizmeti ödeneğinin 1988’de %64 iken 2002’de %33’e inmesi , dolayısıyla kamu açıklarının kamu hizmeti harcamalarını kısarak kapatılması politikası,’toplumsal sorunlar’ın boyutlarını ve hissedilirliğini arttırıcı etki yapmıştır (Boratav, 2003: 185-188). Temel eğitim ve sağlık hizmetlerinde dahi ‘belli bir bedel ödeyerek yararlanma’ ilkesinin yaygınlaşması ve müşteri/satıcı ilişkisine dönüşmesi ‘toplumsal hoşnutsuzluk’la bağıntılı hareketlerin zeminini de oluşturmaktadır.

Görüldüğü gibi ekonomide söz konusu dönüşümlerden yola çıkarak her şeyden önce yaşanan krizin olağan dışı ve anlık bir çıkışa işaret etmediğine, sürecin hazırladığı olası durumlardan biri olduğuna dikkati çekmek gerekir. 1994 krizine çözüm amaçlı uygulanan politikaların kamu hizmetlerini azaltıcı, ücret ve maaşları reel açıdan geriletici, işsizliği arttırıcı etkilerinin olası bir borç krizi ve sıcak para istikrarsızlık nedeniyle dışarı kaçması halinde, Türkiye’nin şiddetli bir ekonomik krize gireceği tahmini hiç de hayali olmamıştır (Ersoy, 1994: 18). Bu tespiti paralel olarak Türkiye ekonomisinin 1990’lı yıllarda sıklaşan aralıklarla bir çok kriz yaşadığı ve istikrar programlarındaki başarısızlık nedeniyle, 1998 Asya ve Rusya krizlerinden de kötü etkilenecek, ciddi bir daralma yaşadığı bilinmektedir. Giderek derinleşen ekonomik krizin nedeni, dışsal şoklara ek olarak sürdürülen dışa bağımlı, yapay büyüme stratejisinin ve bozuk bölüşüm ilişkilerinin tıkanmasıdır (Yeldan, 2002: 159).

2001 krizinin analizinden önce Aralık 1999 Niyet Mektubu ile somutlanan 2000 Enflasyonu Düşürme Programı’na da değinmekte fayda vardır. Sözü edilen belge, amacı yalnızca enflasyonu düşürmek olan teknik bir belge olmayıp, devlet toplumsal sınıflar arası ilişkileri de dönüştürücü etkilere sahip makro iktisadi / sosyal alanları şekillendirici bir belgedir. 2000 istikrar programı ile daha önce farklı gerekçelere dayandırılan özelleştirmenin, artık doğrudan doğruya devlet bütçesine kaynak, gelir yaratmak amacıyla yapıldığı açıklanır ve kısa vadeli iyileşme için ekonominin makro dengelerine olumsuz etki yapılır. Özelleştirme nedeniyle işçi ücretlerinin ve maaşlarının gerilemesi söz konusu olmakta, ayrıca programda ifade edilen ücret ve maaşların enflasyona göre ayarlanacağı ilkesi reel ücret gelirlerinin de gerilemesine neden olmaktadır (ibid, 161-191). İşaret edildiği gibi, 2001 yılı başından itibaren yaşanan krizin ardından, DİE verilerine göre, 2000 yılının ikinci üç aylık dönemi 2001 yılının ikinci üç aylık dönemi arasında ‘reel endeks’ sonuçları baz alındığında, üretimde çalışılan saat başına ücret % 14.6, üretimde çalışan kişi başına kazanç % 14.3 ve diğer işlerde çalışan kişi başına kazanç % 9.2 azalmıştır (Sertlek, 2002: 336).

Programın daha uzun erimli olumsuz etkileri ise gelir dağılımına yaptığı etkide gizlidir. Türkiye’de gelir dağılımı zaten çok olumlu bir seyre sahip olmamıştır. Yoksullar ile varlıklar arasında eğitime ayrılan payın uçurum olması, gelir dağılımının adaletsizliğinin sürmesi bakımından durumu döngüselleştirici ve kritikleştirici etki yapmaktadır. 2000 ekonomik istikrar programının da en kritik etkilerinden birisine bu alanda rastlıyoruz. Türkiye’de gittikçe çözülen orta sınıfın kendini kurabilmesinin neredeyse tek fırsatı olan eğitim olanaklarının giderek özelleştirilerek kamusal alanın dışına itilmesi , devletin sağlık ve sosyal altyapı alanlarından çekilmesiyle eklemlenerek orta sınıfın çözülüşünü daha da hızlandırıcı etkide bulunmaktadır (Yeldan, 2002: 192). Parasız eğitim için yapılan öğrenci eylemleri de söz konusu ‘toplumsal sorun’un neden olduğu hoşnutsuzluk görünümleridir.

Krizin çıkmasının altındaki yapısal nedenleri irdelememizin ardından krizin çıkışı ve seyrine geçebiliriz. 2001 yılında yaşanan ciddi ekonomik krizi hazırlayan süreç 1980’lerde başlayan değişimlere dayanmakla birlikte tetikleyicisi 19 Şubat 2001 tarihli MGK toplantısında yaşanan olay olur. Sorun ironik biçimde 1980’lerden sonra kronikleşen ve adeta kurumsallaşan yolsuzlukların tartışma konusu olmasından kaynaklanır. Milli Güvenlik Kurulu Toplantısında Başbakan Ecevit’in Cumhurbaşkanı Sezer’in kamu bankalarında yaşanan yolsuzluklar konusunda Devlet Denetleme Kurulunu devreye sokması konusundaki tepkisini, Sezer yolsuzlukların üzerine gidilmeden saydam devlet olamayacağı, hükümetin bakanlarından her birinin yolsuzluk ithamı altında bulunduğu ve de Ecevit’in Beyaz Enerji operasyonunu yürüten DGM Savcısı Talat Salk hakkında soruşturma açtırması noktalarından hareketle yanıtlar. Ecevit’in ‘denetimin denetimi olmaz’ savına karşılık Sezer’in, Anayasa’nın 108. maddesini referans göstermesiyle Özkan’ın “O Anayasa’yı bir de biz görelim, anlayalım” sözleri Sezer’in Anayasa’yı Ecevit ve Özkan’ın önüne fırlatmasına neden olur. Ecevit ve Mesut Yılmaz toplantıyı terk ederken toplantı , Özkan’ın Anayasa’yı tekrar Sezer’e doğru fırlatması, Kira Kanunu’na işaret ederek “evinizin kirasını %10 yerine %25 arttırdınız, yüzde 25’lik Cumhurbaşkanı’sınız” ; “siz orada oturtan iradenin biraz önce suçladığınız irade olduğunu unutmayın, o irade sizi oradan sizi indirmesini de bilir”, “nankör kedi” sözleri ile sonlanır. (Özmen, 2002) Tartışmadaki üslubun gerilim üreten etkisi, Başbakan’ın durumu kamuoyuna duyurmasıyla doğrudan piyasalara yansır. Kara Çarşamba denilen 21 Şubat’ta IMF destekli programın çöktüğü anlaşılır ; 22 Şubat’ta 14 aydır sürdürülen sıkı para politikasından vazgeçilerek ‘dalgalı kur’a geçildiği açıklanır ; 23 Şubat – 3 Mart 2001 tarihleri arasında Merkez Bankası Başkanı Gazi Erçel, Hazine Müsteşarı Seçuk Demiralp, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu Başkanı Zekeriya Temizel istifa eder. 27 Şubat’ta, Kemal

Derviş Türkiye'ye davet edilirken 14 Mart'ta Derviş, "Ulusal Programın Genel Stratejisi"ni açıklar. 14 Nisan da da 'Yeni Ekonomik Program' açıklanır (Radikal, 2003: 4).

MGK toplantısının ardından patlak veren kriz ilk önce mali sektörde kendini gösterip diğer alanlara yayılır. MGK'daki kavganın tetikleyici etkisi, borsayı sendeletince, bankalar arası piyasada ciddi bir panik yaşanır ve gecelik faizler aniden yükselir. Borsa ve bankalar arası piyasadaki istikrarsızlık, aynı gün içinde faizlerin binleri bulmasına neden olur. Mali sektör krize grince olağan ödemelerini yapmak zorunluluğundaki devlet, hiper enflasyona neden olması endişesiyle para da basamayacağı için kamu borçlanma maliyeti arttırır, yani bono faizleri fırlar. Faizlerin yükselişini durdurmak için serbest döviz kuruna geçilince döviz çok yükselir ve faizlerin inme olasılığı daha da azalır (Çalık, 2001: 59). Bu arada, para-sermaye sahipleri özellikle de devalüasyon öncesi dövizle birikim yapanlar bir gecede aşırı kazançlar edinirler (Sönmez, 2001: 93). Sonuç olarak krizle birlikte, devletin toplam iç borcu, yaklaşık ikiye katlanır ve Ocak ayı yürürlüğe giren bütçe de çöker (Çalık, 2001: 59). Kriz ciddi şekilde toplumsal alanda da hissedilir ve ekonomik alanda önemli olumsuz dönüşümlere neden olur. Sorunun toplumsal alandaki göstergesi 'sosyal patlama' söylemi olarak belirirken, ekonomideki göstergeleri ise Sönmez tarafından tespit edilen aşağıdaki veriler olur :

“ * Kriz sonucu, 2001'de ekonomi % 9.4 ile tarihinin en önemli küçülmesini yaşar.

* Türkiye, dünya gelişme liginde 'üst-orta gelirli ülkeler' kümesinden 'alt-orta gelirli ülkeler' kümesine düşer.

* Milli gelir büyüklüğü ile, kriz öncesi OECD ülkeleri arasında 16. büyük ekonomi olan Türkiye, kriz yılında dört basamak gerileyerek 20. sıraya düşer.

* Eksik istihdam dikkate alınmadan belirlenen açık işsizlik oranı 2002 yılı başında % 12'ye yaklaşırken 2002'nin ikinci çeyreğindeki canlanmayla % 10'lara düşer.

* İğreti , part-time ve geçici işlerde çalışan ve her an işsiz kalabilecekler şeklinde tanımlanan 'eksik istihdam' da dikkate alındığında, 2002 başında işsizlik oranı % 18'e yaklaştı. Bunun ikinci çeyrekte % 15.5'a düştüğü görülüyor. Bu, işsiz sayısının 3.5 milyona yaklaşması demek.

* Eğitimli genç işsizlik oranı %31'i bulur.

* Kriz ile birlikte, işverenlerin kaçak işçi çalıştırma eğilimleri arttırır. 2002'nin ilk çeyreğinde ücretlilerin %26.8'i kayıtsız çalıştırılırken ikinci çeyrekte bu oran % 31'e çıkar.

* Kullanılabilir gelir , dolar bazında % 28 azalırken ücret ve maaş gelirleri % 30 düşer.

* İmalat sanayiinde birim ücret endeksi 2001 Krizi sonrasında son 13 yılın en düşük düzeyine ulaşır. Dolar bazında 1997'de 100 olan birim ücretler 2001 yılında 70'e kadar düştü.

İmalat sanayiinde saat başına reel ücretler 2001’de önceki yıla göre % 14.4 oranında azalır. 2002’nin ilk çeyreğinde de düşüş % 16’ya yaklaşır.

* Tekstil sanayiinde özel kesimde birim ücret endeksi 2001 krizi sonrasında son 13 yılın en düşük düzeyine iner. Dolar bazında 1997’de 100 olan birim ücretler, 2001 yılında 66’ya kadar düşer. Tekstil sanayiinde saat başına reel ücretler 2000’de % 7.5, 2001’de % 15.5 azalır. Bu düşüş 2002’nin ilk çeyreğinde % 11.1’i bulur.

* Gıda sanayiinde birim ücret endeksi 2001 Krizi sonrasında son yılların en düşük düzeyine iner. Dolar bazında 1997’de 100 olan birim ücretler, 2001 yılında 68’e düşer. Gıda sanayiinde saat başına reel ücretler 2000’de % 3.4, 2001’de % 17.7 azalır. Bu düşüş 2002’nin ilk çeyreğinde de % 12.1 olur.

*Asgari ücretin alım gücü, üç yıldır enflasyonun altında seyretmektedir. 2001 yılında reel asgari ücret, 1999 yılındaki seviyesinin % 26 altına düşer. 2002 Temmuzunda cari fiyatlarla 251 milyon TL.’ye çıkarılan asgari ücret, dolar bazında da 1999’daki seviyesinin % 30 altında seyrediyor.

* 2.5 milyon sendikalı olduğu iddia edilen Türkiye’de 2002 Temmuz’una kadar ancak 2 bin 220 kişi grev yapar. Bu, ancak binde 1 işçinin greve çıkması anlamına gelir.

* Bütçeden sağlığa % 2.3 pay ayrılır. (2001)

* Ödeme gücü olmadığı için tedavi giderleri devletten karşılanan yeşil kartlı nüfusa her yıl en az 1.5 milyon kişi ekleniyor. Yeşil kartlılar 12 milyonu aştı.

* Halk arasında Fak-Fuk-Fon olarak bilinen Sosyal Yardım ve Dayanışma Fonu kapsamında yapılan yardım 2002’de 500 trilyon TL. düzeyinde kalır.

* 65 yaşını doldurmuş muhtaç, güçsüz 950 bin kişiye 2001 yılında ayda sadece 17.5 milyon yardım yapılır.

* Faizin en büyük payı aldığı bütçeden yatırımlar, sosyal güvenlik destekleri faizin dörtte biri kadar olamadı.

* Krizle birlikte, vergi kaçığının arttığı, kayıt dışı ekonominin de alanını genişlettiği görülür.

* Kamunun iç borç toplamı 85 milyar dolara , dış borçları 55 milyar dolara çıkar. Borçların çoğu büyük bankalara ve piyasalardır.

* Dış borçlar 1996 yılında milli gelirin % 43’ü büyüklüğündeyken, 2000’de % 60’ına çıkar. GSMH’nın küçüldüğü 2001’de ise dış borç stokunun milli gelire oranı % 77.7’ye çıkmış oldu.

* TL. , 2001’de EURO karşısında % 107 değer kaybeder.

* Krizle birlikte tüketici kredilerinin tahsili güçleşir , banka kartları borçları ödeyemeyenlerin sayısı % 115 artar.

* Reel sektörün yanı sıra ‘beyaz yakalılar’ olarak anılan ve yönetici pozisyonunda çalışanlar da krizden derin biçimde etkilenir. Bu grup da olup da iş arayanların sayısı % 60 artar.

* İşten çıkarmalar en çok bankacılık, telekom, bilişim teknolojisi ve medya sektöründe yaşanır.

* Krizden en çok etkilenen kesimlerin başında esnaf ve sanatkarlar gelir. DPT verilerine göre, 1999 yılında kapanan işyerlerinin açılan işyerlerine oranı % 26 iken, bu oran 2000 yılında % 50, 2001 yılının ilk yedi ayında ise % 72 olur. Yani kriz yılında kurulan her 100 işyerine karşılık 72 işyeri kapanır. İki yıl önce kurulan her 100 işyerine karşılık ancak 26 işyeri kapanırken iki yılda yaprak dökümünün arttığını görüyoruz” (Sönmez, 2002a).

Anlaşılabacağı üzere Türkiye, neo-liberalizm ve muhafazakarlığın sentezi olan yeni sağ zihniyetinin etkileriyle 80’lerden aldığı mirasla 2000’lere girerken bir takım olumsuz yüklenimleri bünyesinde taşımıştır. 1980’le birlikte askeri darbeye dayanılarak kurulan otoriter yönetim zihniyetinin uygulamaya koyduğu neo-liberal politikalar ve yeni birikim stratejisi 90’lar boyunca büyük ölçüde kriz üretmiş, bu da ciddi bir ‘toplumsal sorun’ ve ‘toplumsal hoşnutsuzluk’ durumunu doğurmuştur. Neo-liberalizmin ‘toplumsal sorun’ üzerinde etkisi ve soruna bakışı hem sorunu derinleştirici politikaları hem de sorunun çözümü konusundaki pasif tavrı bakımından birbirine eklemlenir ve neo-liberalizmin ‘toplumsal sorun’u derinleştirici etkileri özelleştirme ve sendikasılaştırma gibi politikalar aracılığıyla yoksulluk durumunda neden olduğu dönüşümlerle tanımlanabilir. Özelleştirme ile devletin kamu malı ve hizmeti üretmekten vazgeçmesi noktasında yoksulluğun yaygınlaşması/kitleselleşmesi yaşanırken ; kamu sektöründeki sendikalaşmanın görece yüksekliğinin özelleştirmeler yoluyla düşmesine neden olunarak çalışma ve sosyal güvenlik sistemine ilişkin hakları korumada işlevsel olan olan sendikalaşmanın zayıflatılması, yoksulluk halinin yoğunlaşmasıyla birlikte ‘çalışan yoksulluk’ gibi yeni tür yoksullukları doğurmaktadır. Neo-liberal politikalarla oluşan sendikasılaştırma stratejisi ‘toplumsal sorun’u derinleştirmesi aynı zamanda, büyük ölçüde ‘toplumsal hoşnutsuzluk’ durumunun ifadesini bulduğu örgütlü emek hareketinin de ortak paydasıdır ; özelleştirme ile devletin kamu malı / hizmeti üretmekten çekilmesi politikası siyasi iktidar eleştirisinin önemli bir odağı olarak göze çarpar. Ancak hem örgütlü mücadelenin çözülme süreci hem de neo-liberalizm ile refah devleti uygulamalarından uzaklaşarak ‘sosyal sermaye’ yaklaşımı ile ‘toplumsal sorun’un çözümünü ağ ilişkilerine bağlama eğilimi, ‘toplumsal sorun’la mücadele biçimini örgütlü mücadeleden hane halklarına , kadınlara ve çocuklara doğru daraltıp bireysel yoksullukla mücadele stratejilerinin gelişmesine neden olmuştur. Neo-liberal söylem için

‘toplumsal sorun’ ve olası ‘toplumsal hoşnutsuzluk’ biçimleri ancak 2000’li yıllarda ‘piyasalar’da yaşanan krizler üzerinden gündeme gelip ‘tehlike’ olarak algılandığı ölçüde ‘sosyal patlama’ ve güvenlik önlemleri bağlamında önem kazanır. Toplumda oluşan ‘toplumsal sorun’ kaynaklı hoşnutsuzluğun ifade edilişine karşın siyasi iktidarın geleneksel tepkisinin sorunu yadsımak yönünde gelişmesi ve giderek krizin birikim stratejisi krizinin yanı sıra temsil meşruiyet ve devlet rasyonalitesi alanlarına da yayılarak daha büyük bir organik krize dönüşmesi ‘sosyal patlama’ söylemi çerçevesinde gerçekleşmiştir. Bu bağlamda Türkiye’yi ‘sosyal patlama’ olasılığını tartışır noktaya getiren süreci çözümlemek ve ‘sosyal patlama’ söylemini analiz etmek bakımından öncelikle ‘toplumsal sorun’ ve ‘toplumsal hoşnutsuzluk’ durumunun ortaya çıkışını, toplumun sorunla mücadele stratejilerini ve devletin bu konudaki politikalarını ortaya koymak gerekli görünmektedir.

II.BÖLÜM:NEO-LİBERAL DÖNÜŞÜMLER BAĞLAMINDA ‘TOPLUMSAL SORUN’UN NİTELİĞİ

Batı’da refah devletinin krizi ve büyük ölçüde tasfiyesi üzerine kurulu yeni sağ ideolojisinin 1980’li yıllarda etkinleşmesi, uygulanan neo-liberal ekonomi politikalarının ve hegemonya stratejisinin bir sonucu olarak geniş bir yelpazede sıralanabilecek çeşitlilikte bir dizi ‘toplumsal sorun’a neden olmuştur. Genel olarak ifade edecek olursak bu sorunlar işsizlik ve ücretlerin düşmesi sonucu oluşan yoksulluk, yine yoksulluk biçiminde de kendini gösteren kırsal alandan kente göçün neden olduğu gerilim, konut sorunu ; eğitim, sosyal güvenlik ve sağlık alanlarında, altyapı ve belediye hizmetlerinde, kamusal hizmetlerde gerilemeler şeklinde özetlenebilir. Sözü edilen sorun yelpazesi birbirinden bağımsız düşünölemeyecek kadar birbirini tetikleyen ve birbirine neden olan bir niteliğe sahiptir. Her ne kadar konu böylesi girift bir görünüme sahip olsa da alanın kapsamlı olmasından dolayı ‘toplumsal sorun’ meselesi bu bölümde ayrı başlıklar halinde değeriendirilecek ; teorik bir yoksulluk çerçevesi çizildikten sonra yoksullukla istihdam alanındaki dönüşömlerin etkileşimi analiz edilecek, son olarak da neo-liberal ekonomi politikalarının ‘toplumsal sorun’ üzerindeki etkileri çözümlenerek bir ‘toplumsal sorun’ profili çıkarılacaktır.

1-Yoksulluk

Yoksulluk durumunun tipik ‘toplumsal sorun’ olarak kabulü modernite ile olmakla birlikte kendisi eski bir tarihe sahiptir. Yoksulluk kavrayışı 14. yüzyılda köylerden kente göçün neden olduğu yığılma sonucu “iyi yoksullar” veya “utangaç yoksullar” ile “kötü yoksullar” yani tembel, namussuz, oyuncu kısaca kimseye yararı olmayan yoksullar” ayrımı ile belirmiş ; “kötü yoksullar” sürgün kürek cezası, kölelik hapis ve idam gibi baskı teknikleriyle kontrol altında tutulmaya çalışılırken “iyi yoksullar”a yönelik de çalışma şevkini yok etmeyecek düzeyde yardım ve onların eğitim yoluyla çalışmaya teşviki ve uyumlaştırma çabası söz konusu olmuştur (Lautier, 1998: 112-113). Refah devleti ise modernite ile birlikte yoksulluğu uyumlaştırıcı bir takım mekanizmaları etkinleştirmiş olmakla birlikte, refah devletinin krizi

ve neo liberal ekonomi politikalarının gerçekleştirdiği yeniden yapılanmanın toplumda yoksulluğu kitleselleştirici etkileri, kitlenin marjinal ve topluma dahil edilebilecek küçük atomize bir grup olarak değerlendirilmesini engellemiştir. Neo liberal politikalarla gerçekleştirilen söz konusu kitlesel yoksullaşma iki biçimde belirir : “Birincisi işçi sınıfının örgütlülük gücünün zayıflatılmasına bağlı olarak doğrudan ücretlerin düşmesi yoluyla daha da yoksullaşılması ; ikincisi ise kent yaşantısı içinde dolaylı ücret kategorisi içinde görülebilecek bir dizi kamu harcamasının sınırlandırılması nedeniyle yoksunluğun giderek yaygınlaştırılmasıdır” (Kaygalak, 200: 128).

Yoksulluk bu denli yaygın bir toplumsal sorun olmakla birlikte tek biçimli ve kolaylıkla ölçülebilir bir olgu da değildir. Bu bakımdan konuya ilişkin farklı yaklaşımlar, tanımlamalar ve ölçme / belirleme yöntemleri öne sürülmüştür. Bu sınıflama şu şekilde sıralanabilir :

1-Mutlak yoksulluk (absolute poverty) : Kavram, hane halkı ve bireyin asgari refah düzeyini yakalayamaması ; “insanların ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli kaynağa sahip olmaması, mutlak fakirlik çizgisinin altında kalma durumu biçiminde tanımlanmaktadır (Dumanlı, 1996: 6 ; Şenses, 2002: 63 ; Bircan, 2002: 119). Ayrıca mutlak yoksulluk ; karnını doyuramamak, barınağa sahip olmamak, temiz suya erişememek, sağlık hizmetlerinden yoksunluk, temel eğitim almamışlık şeklinde karakterize olmaktadır (Kabasakal, 1998: 32).

2- Göreli yoksulluk (relative poverty) : Toplumun ortalama refah düzeyinin belli bir oranın altında olması ; bir kişinin ya da grubun yaşam düzeyinin, kendisinden daha yüksek gelir grubuyla karşılaştırılması sonucu ortaya çıkan açıklığın ifadesidir (Bircan, 2002: 119 ; Şenses, 2002: 91 ; Dumanlı, 1996: 7).

3-Öznel yoksulluk (subjective poverty) : Bu yaklaşımda ise toplumun kabul edeceği minimum bir yaşam standardı fikrinden hareket edilerek anketlerle yoksulluk çizgisi belirlenir. Bu çizgi de diğer yoksulluk çizgileri gibi yoksullarla yoksul olmayanları birbirinden ayırmayı amaçlar ve kendini yoksul hissetmeyenlerin yoksulluk çizgisinin üzerinde , yoksul hissedenlerin ise bu çizginin altında olması beklenmektedir (Bircan, 2002: 119 ; Şenses, 2002: 94).

Yoksulluk olgusu bu şekilde sınıflandırılmaya çalışılsa da bu konuda bir takım sorunlar vardır. Her şeyden önce yoksulluk eşiğini belirleyebilmek için temel ihtiyaçlar sepeti tespit edip, fiyatlarının hesaplanması gerekir. Ancak bu temel ihtiyaçların neleri kapsayacağı konusu tartışmalıdır ; gıda harcamalarının dışında kalan taşıma, konut, eğitim giderlerinin bu eşiğin hesaplanmasında dikkate alınıp alınmayacağı belirsizdir. Yoksullar grubunun kendi

içinde de farklılıkları vardır. Yoksulluk eşiğinin hemen altında büyük bir grubun olup olmaması, yoksul oranını etkileyebilmektedir (Lautier, 1998: 115-116). Dünya Bankası'nın günde 1 doları keyfi biçimde yoksulluk eşiği olarak öngörmesi, dünya nüfusunun 5' de 1' inin (1.2 milyar) yoksul olduğu sonucuna neden olur. Dünyanın her yerinde günde 1 doların yeteceği fikri gerçeği yansıtmamakla birlikte, dünyada yoksulluğun azaldığı iddiasına da zemin hazırlayabilmekte ; 1 doları çok az geçen günlük gelire sahip kitleler yoksul sayılmamaktadır (Özdek, 2002: 3). Ayrıca “yoksulluk derecesi”, ülkedeki gelir dağılımının durumuna göre değerlendirilmelidir. “Görelî olarak ‘zengin’, yani ortalama gelir düzeyi yüksek olan ama gelir dağılımı çok adaletsiz bir ülkede daha yoksul olan ama gelir dağılımı daha adil olan bir ülkeye oranla daha fazla yoksul olabilir” (Lautier, 1998: 116).

Yoksulluk alanında sözü edilen tanımlamalara ek olarak daha çok refah devletinin etkinliğini yitirdiği ve yeni sağın yükseldiği dönemlerde türeyen ve/veya tartışılmaya başlanan bir grup yoksul kategorisi de mevcuttur. Bu grupta düşünülebilecek önemli bir yoksulluk türü ‘sosyal dışlanma’ ve ‘sosyal kabul’ kavramları çerçevesinde değerlendirilen ‘sınıf-altı’(underclass, dipsınıf)dir. 1970’lerden itibaren krizle yoksulların savunmasız kalışı, postendüstriyalizmin etkinleşmesi ve uzun dönem işsizliğin varolması, sınıf-altı adı verilen bir kitlenin doğuşuna neden olmuştur . “İlk kez Myrdal tarafından yapılan, işsizliğe ve giderek daha umutsuz bir biçimde geniş ulustan ayrı düşerek onun yaşamını, hedeflerini ve başarılarını paylaşamaz hale gelenlere işaret etmek üzere kullanılan underclass kavramı” (Özbudun, 2002: 56) muhafazakarlar için negatif bir anlama sahiptir ve aşağılayıcı bir kavrayışa işaret eder. Yapısal yaklaşımlara göre ise sınıf-altı, fakirler işsizler arasındaki ‘asosyal’ bireylerin yanı sıra ‘dışlanmış’ olan herkesi kapsar (Çam, 1999: 210). Daha önce sözü edilen ‘iyi yoksul’ / ‘kötü yoksul’ ayrımı hatırlanacak olursa günümüzde sınıf-altı kitlenin ‘kötü yoksul’ olarak kodlandığı söylenebilir. Ancak 19 yy.’daki tartışmada çalışan ile ‘çalışmayan, tembel, yoksul’ arasındaki ayrımın giderilme çabası, belirli kesimlere dönük dışlama üzerinden işçi sınıfını ‘disiplin altına alma’ ve kitlelerin sisteme katılımı, dahil edilmesi kaygısından kaynaklanırken ; sınıf-altı, sanayi sonrası küresel kapitalizme geçişle birlikte büyük kitlenin içerilme zorunluluğunun kalkmasıyla dışlamanın hedefi haline gelmiştir (Özkazanç, 2000a: 5). Bu kitle “vergilerin nafîle yere harcandığı, refah yardımlarından geçinen ‘asalak’, ‘ahlaksız’, hatta suça yatkınlığı ölçüsünde ‘tehlikeli’ bir kesim olarak sunulmaktadır” (Özbudun, 2002: 56-57). Olgunun tasarımı ikincil emek piyasasının üyesi olmak, işsizlik, fakir olmak, etnik azınlıklara dahil olmak, tek ebeveynli ailelerin üyesi olmak (çoğunlukla hane reisinin kadın olması) ve suçlu olmak biçiminde yapılır (Çam, 1999: 211). Toplumda bu kitleye bakış ise

daha çok yardımlar, istihdam olanakları ve sosyal güvenlik mekanizmaları yoluyla kitlenin rahatlatılması şeklinde değil ; ötekileme, dışlama, tehlikeli, suçlu, kontrol altında tutulması gereken biçiminde kurulmaktadır. Bir durumun ‘öteki’ olarak belirginleşmesi, duygulanım düzeyinde tehdit ve tehlike algısını güçlendirdiği gibi insanların zihninde potansiyel bir suçlu profilinin doğmasına da neden olur. Böylelikle “suç, bireyle ilgili bir patoloji olarak değil, heterojen tehlikeli sınıflar imgesi içinde düşünölmeye başlanır. Aslında suçun yeniden siyasallaşmasının bir boyutu da suçun giderek yaşam tarzı, kimlik ve geçim stratejileriyle ilgili bir bütönsel toplumsal varoluş biçiminin bir parçası haline gelmesiyle ilgilidir. Suçlu, artık saygın topluma karşı ‘yalnız’ ve ‘sapkın’ biri değil, kendi benzerleriyle kaynaşmış ve ana toplumdan ayrılmış bir başka yaşam tarzının, suç költürünün içinde birisi olarak kurgulanmaktadır. En alttakiler tartışmasında suçun, dışlanmışlığın yaşam költürünün ayrılmaz bir parçası olarak konuluşu da bunu göstermektedir” (Özkazanç, 2002: 293). Yoksulluk durumunun ve költürünün kriminalize edilmesi, istisnaları olabilmekle birlikte çoğunlukla yoksulları potansiyel suç odağı olarak kurgularken toplumsal bakış da bundan büyük ölçüde etkilenmektedir. Bu yaklaşımın mağdurları açısından ise durum, özgöven bunalımı şeklinde kendini gösterir (Can, 2002: 125). Bir kez bu şekilde kodlanmış olmak , yaşamı dönüştürme enerjisini de azaltır. Wacquant, bu tür semt sakinlerinin istihdama girme sırasında karşılaştıkları negatif tavrın ‘semt ayrımcılığı’ (residential discrimination) vurgusu dikkat çekicidir. Bu insanlar toplumsal ve siyasal açıdan mekansal olarak damgalanmakta (territorial stigmatization) ve kentsel patoloji kaynağı kabul edilmektedir (Şen, 2001: 187).

Yukarıda sözü geçenlerden oluşın hedef kitle belirlenip, nezih çoğunluğun yaşam ve mülklerine yönelik suç oranındaki artış ve tehlike çanları çalan şiddet haberleriyle özdeşleştirilmesiyle, onlara yönelik hoşnutsuzluk ve görmek istememe haline korku da eklenir. Sefalet bu yolla sosyal politika sorunundan infaz ve ceza hukuku sorununa dönüşür. Daha çok sınıf-altı sınıflamasıyla da devlet yardımı görenler ile uyuştöruıcı satıcıları, hırsız ve canilerden ayrışmayı veren çizgi giderek silikleşir (Bauman, 1999: 144). Haber metinlerinde de zanlı ve fail ayrımı belirsizleştirilerek, ‘suç’ mekanı, ‘suçlular’ ile ilişkide olan kişiler ayrıntılı biçimde yansıtılmakta ve geleneksel suçların tümü alt sınıflarca işlenmiş türünden bir bilgi de kurulmaktadır (Arslan, 2001: 61). Suç kavramı ve suçlu algısı bu şekilde genişletilirken ceza yasaları da sertleşerek, yoksulların tepkilerinin önlenmesini, bastırılmasını, toplumun itaatini, uysallaştırılmasını, kontrol edilmesini odak alır (Özdek, 2000: 23-24). Toplumda ‘iç şeytanlar’ olarak nitelenen kesim ne kadar genişlerse ve bu duygu yoğunlaştırılırsa, suçun cezalandırıldığı ve adaletin varolduğunu görme isteğı de canlanır ve

cezaların sertleştirilmesini pekiştirir. Üstelik artık bu kesimin potansiyel suçlu olarak kodlanması, etik sorumluluğu da ortadan kaldırmaktadır (Bauman, 1999: 112-114). Kriminolojideki yeni sağ eğilim de ‘suçlu’ insan ‘namuslu insan’ ayrımıyla bir tür ‘suçlu’ insan kodlaması üzerinden ilgiyi kurbanı odaklayarak kişiyi topluma kazandırma fikrinden cezaların sertleşmesine kaydırır. Muhafazakarların sert ceza yasaları vurgusunun yanında durumcu yaklaşım da kurbanı odaklanıp suçlu ve mağdurun birbirine ulaşmasını önleyici mekansal teknikleri geliştirmeye öncelik verir. Bu konuda sosyal demokrat eğilim de benzer biçimde kurban odaklı, savunmacı ve çok ajanlı bir sistemi öngörür. Bu durumda polisin görevlerinin giderek sosyal politikaya kayması, sosyal politikanın ‘kriminalleşmesini’ doğurabilecektir (Özkazanç, 2000a: 10).

Toplumda sınıf-altı olarak nitelenen bir kitlenin doğmasına ek olarak yine daha çok 1980 sonrası dönemde dikkat çeken diğer yoksulluk kategorisi ‘yeni yoksulluk’tur. Nesilden nesile aktarılan kronik yoksulluktan farklı olarak ‘yeni yoksulluk’, 1980’li yıllarda yapısal uyum programı uygulayan az gelişmiş ülkelerde süreç içinde işini kaybedenlerden oluşur (Şenses, 2002: 137-138) ve kıtlık yoksulluğundan risk yoksulluğuna geçişi temsil eder. Kıtlık toplumunda ihtiyaç maddelerinin miktarından kaynaklanan bir yoksulluk söz konusuysa, artık refah devletinin korumasının ortadan kalkması ve bilgi toplumu kaynaklı istihdam azalışı nedeniyle çalışan kesimler sürekli bir işini kaybetme ve dolayısıyla ‘sistem-dışı’ kalma tehdidiyle yüz yüzedir. Bu yeni tür yoksullukta kilit kavram ‘yapabilirlik’tir. Karşılaşılan korunaksız ve riskli ortamda ayakta kalma ve yoksulluk stratejisi geliştirme ‘kabiliyeti’ olmayan kitlelerin işsizleşmesi, ‘yapabilirliği’ zedeler (Işık, Pınarcıoğlu, 2002: 72). Ayrıca tüketim toplumunun dayatmaları açısından ortaya çıkan bu yoksulluk, kentli ve küresel anlamda tüketim kalıplarından yoksun kalmış olmaya da tekabül eder (Özgen, 2001: 99). Görüldüğü gibi sorun giderek çeşitlenmektedir ve doğrudan işsizlikle bağlı gibi görünmektedir. Ancak son dönemde ‘iş’in bu denli kıt ve talep edilir olması sendikal örgütlülüğün çözülmesiyle ücretlerin büyük ölçüde düşmesi ‘çalışan yoksulluk’ (working poors) durumunu da doğurmuştur. Ücretlerdeki eşitsizlik özellikle 1980’lerde görünürleşmeye başlar ; 1979-1987 arasındaki dönemde sadece lise diploması olan çalışanlar satın alma güçlerinin %20’sinden fazlasını yitirmişlerdir. 1970’lerin başında çalışan yoksullar, çalışan nüfusun % 10 ‘unu oluşturuyorken 1990’larda bu oran % 20’ye çıkar (Cohen, 2000: 61). ABD’ de son on yılı baz alırsak en düşük ücretli %20’nin gerçek ücretlerinin azaldığı gözlenirken, en yüksek ücretli %5’in gerçek ücretlerinin %40 arttığı görülür (İnsel, 2004: 172). Bu durum kalkınmış ülkelerde olduğu gibi az gelişmiş ülkelerde de yaygınlaşmakta ve

sorunla mücadele politikasının salt istihdam yaratma stratejisiyle sınırlandırılması ise çözüm üretici olmamaktadır. Ücret politikaları dikkate alındığında dar bir grubun çok yüksek ücretlerle çalışırken çok daha büyük bir kitlenin oldukça düşük ücretlerle çalıştığı fark edilir. İş piyasalarında bu eşitsizliğin yanında kadınların ikincil konumundan da söz etmek mümkündür. Kadın emeğinin marjinalliği, hakim cinsiyete dayalı iş bölümü kalıpları ve piyasalardaki ikincil konum ‘kadın yoksulluğu’nun (toplumsal cinsiyete bağlı yoksulluk, gender poverty, feminization of poverty) yapısal nedenleridir (Kümbetoğlu, 2002: 130). Hane halkı yoksullukla mücadele stratejilerinde de kadın emeğinin karşılıksız olarak kullanılması, kadınların zamanlarını kazanç ve sosyal güvenlik hakları edinebilecekleri işlere ayıramaması, yoksulluklarını pekiştirmektedir. Kadın yoksulluğunun dikkat çeken diğer bir yönü de ‘giderilemezliği’dir (DPT, 2001: 106-146). Çoğu zaman evdeki kişilerden birinin sağlık problemi vb. nedenlerle kadınların durumunun döngüselleştiği gözlenir.

Yoksulluğun döngüsellliği ise yalnızca kadın yoksulluğuna özgü olmayıp, yoksulluğun genel karakteristiğidir denilebilir. Bu durumu belirleyen en önemli etken yoksulluk ile sağlık arasındaki ilişkiden kaynaklanır. Yoksulların yaşam koşullarının büyük ölçüde sağlıksız oluşu, belli bir zaman sonra onları çalışamaz kılmaktadır ki bu onların istihdam dışı kalıp daha da yoksullaşmasına neden olur. Yetersiz konut, işsizlik riskinin stres yaratması, tehlikeli iş ortamları, sosyal dayanışma ve eğitim yoksunluğu gibi dezavantajlar ; kişisel davranışlara bağlı sigara içme, kötü beslenme, egzersiz yapmama gibi yaşam unsurlarının yoksul kesimde riskleri arttırıcı olması ve en önemlisi yoksulların sağlık hizmetlerine erişim güçlüklerinin olması yoksulların sağlıksızlaşması durumunu kronikleştirmektedir (Sayek, 1998:156-157). Yoksul kesimin kırılgan yapısı da durumun döngüselleşmesine katkıda bulunabilmektedir. Kişilerin ve hane halklarının karşı karşıya kaldıkları “ ani gelişen olumsuz olayların (ölüm, boşanma, terk, sürekli hastalık, sakatlanma, kuraklık, sel, toprak kayması, deprem gibi doğal afetler, savaşlar, iç savaşlar vb.)” çoğu ülkede önemli bir yoksulluk nedeni olduğu gözlenmektedir. Ayrıca yoksul kesimin gelir ve temel mal ve hizmetlerin fiyatlarındaki değişimlerden ve de doğal afetlerden doğan etkilerden orantısız biçimde daha fazla zarar gördükleri bir gerçektir. (Şenses, 2002: 171-172).

Yoksulluk, ‘normal yaşam’ olarak sunulan standartlara aykırılığı temsil eder ve bu durum kendini beğenmeme, utanç ya da suçluluk duygusuna da kaynaklık eder. Yoksul yaşamı ‘mutlu bir yaşam’ kurgusuna işaret etmez ve yaşamın sunduklarını alamamak anlamına da geldiğinden kendini değersiz görmeye, şiddet içeren ve katı davranışlar olarak görünürleşen

kin ve öfkeyle sonuçlanır (Bauman, 1999: 60). Yaşanan bu duygular kişilerin ruhsal bütünlüğünü tehdit edici niteliktedir ve yoksulların fizyolojik açıdan sağlıksızlıklarının döngüsellığının bir yönüdür. Yoksulun bedeni ile kurduğu ilişki görünmezliğe ve kendini inkar etmeye dayanır. Yoksul bedeni, ezik, kısıtlanmış ve kamusal alanda görünür olmaktan kaçınan bir bedendir. Bedene yönelik tavır “fuhuş yapmak ya da intağar etmek” türünden tepkilerde belirginleşir (Erdoğan, 2002a: 42-43). Hobsbowm’ın işaret ettiği gibi toplumsal yoksulluk, sefalet ve moral yoksulluk birbirini destekleyerek yaşanmaktadır ve moral yoksulluk, toplumsal yoksulluk ve sefaletin bir sonucu olarak olgunun önemli bir parçasıdır (Çiğdem, 2002: 136). Moral çöküntü, toplumsal dokunun parçalanması ve dağılmasında da önemli bir etkidir. Bireysel ve toplumsal açıdan güvensizliğin yaşanması depresyon, intihar ve kalp krizlerinde artışa, dinsel ve etnik şiddetin yoğunlaşmasına, kentsel şiddete dayalı gizli ve yasadışı hayatta kalma stratejilerinde artışa, yasaklı ürünlerin kaçakçılığına ve mafya tipi örgütlenmelerin yaygınlaşmasına neden olur (Özbudun, 2002: 67).

Yoksulluğun kişinin bedeninde yarattığı ruhsal ve fiziksel tahribat, işsizliğin neden olduğu olumsuz etkilerde ve yas tepkisinde daha da net görülebilir. Yoksulluk meselesi çok yönlü ve bir çok nedenden kaynaklanmakla birlikte temel noktalar işsizlik ve istihdam alanında yaşanan gerilemelerden beslenir. Bu bakımdan işsizlik sorununun doğrudan yoksulluk yaratıcı etkileri ve neden olduğu benzer tahribatlardan dolayı işsizlik konusunda yaşanan dönüşümleri, bu dönüşümün nedenleri ve de söz konusu dönüşümlerin temel dinamiğini oluşturan neo-liberal ekonomi politikalarının etkileri ile yeni sağın ‘toplumsal sorun’a yaklaşımı sıradaki bölümlerde analiz edilecektir.

2- İstihdam Sorunu

İleri kapitalist ülkelerde istihdam alanındaki dönüşümlerin zeminini 1980’lerde etkinleşen post-fordist üretim tarzının etkileri ile neoliberal ekonomi politikalarının ekonomi, çalışma yaşamı ve sosyal güvenlik alanında yarattığı negatif etkiler oluşturmaktadır. Bu bakımdan ‘toplumsal sorun’un kapsamını ve derinleşmesinin nedenlerini anlayabilmek için, başlangıç noktası olarak ; işin, işsizliğin ve ‘çalışma’nın değişen anlamları üzerinden tartışmak yerinde olacaktır.

Gorz’dan yola çıkarsak ‘poiesis’, yapılan şey anlamındaki çalışmanın, artık toplumsal anlamdaki ‘çalışma’da –ücret karşılığı yapılan iş – bulunmadığını kavramak gerekir. Post-

fordist üretim tarzı, emek ile sermaye arasındaki ilişkiyi ve ‘iş’in algılanışını büyük ölçüde dönüştürmüştür. Bu dönüşümün iki biçiminden söz etmek mümkün : Birincisi şirketin çalışanın yaşamında çok daha kapsayıcı olması ; gurur duyacağı bir kimlik, kayıtsız şartsız bir aidiyet , güvenlik hissi karşılığında tüm enerjisini şirket için aktaracak, tüm diğer aidiyetlik ilişkilerinden vazgeçerek, kendisini şirkete tüm ruhu ve bedeniyle adayacak bir çalışan yaratılması. Bu aitlik, “ ailenin üyesi” çalışan tipi, fordist dönemdeki çatışmaya dayalı, karşılıklı çıkarların farklılığından doğan pazarlık esası üzerine kurulu ilişkinin gerilemesine neden olmuş, çalışanların sendikalarına, toplumlarına aidiyetleri şirkete olan aidiyetliklerinden sonra gelir hale gelmiştir. Çalışanın tüm enerjisini soğuran bu ilişki kendini sömürüden kurtaracak faaliyetlere de olanak bırakmamaktadır. Çalışma kavramına ilişkin ilk dönüşüm daha çok Batı’ya özgü olmakla birlikte bu alanda diğeriyle bağlı ikinci dönüşüm olan “çalışmanın uçuculaştırılması, bireyselleştirilmesi, istikrarsızlaştırılması ve büyük oranda yok edilmesi ile herkes için iş güvensizliği”, Türkiye gibi gelişmekte olan üçüncü dünya ülkeleri için de söz konusudur. Bu dönüşümün ideolojik mesajı ise işi kaybetme kaygısından, ücretin önemsiz olduğu, en azından bir işe ‘sahip’ olunduğu biçimini alır. Bu durumda işi olan ya da işi talep eden için iş, bir ‘mal’ haline dönüşür ve katlanılabilir bir hale gelir. İş kanalı ile kimliğin kurulması, işin olmaması halinde hiçlik, dışlanma ile karşılaşılacağı inancını da doğurmakta ve “iş aracılığıyla kimliğin toplumsallaşması” söz konusu olmaktadır (Gorz, 2001). Böylelikle “işgücü satışı, kapitalist toplumun en önemli sosyal bağı haline gelir ; öyle ki işgücünü satamayan kişi ‘fazlalık’tır, gözden çıkarılmaya çalışılır. Bu akıbete uğramak korkusunun içselleştirilmesi, kadın ve erkek bütün ücretliler için vakidir” (Chesnois vd., 2001: 7). Çalışanlar üzerinde baskı yaratan bu durum, tutunabilmek için koşullarına bakmaksızın her türlü işi ve ücreti kabullenmeye neden olur.

İşin anlamının bu denli derinleştirilebilmesinin arkasında bilgisayarların ve bilgi işlem düzeneklerinin simgelediği 2. Sanayi Devriminin etkileri de vardır. “Bu devrim ilkin niteliksiz kol emeğini zorunlu olmaktan büyük çapta bir ihtiyaç olmaktan çıkaran yönüyle ezici çoğunluğu niteliksiz ya da az nitelikli emekçilerden oluşan çok geniş bir kitleyi her an işsiz – neredeyse toplum dışı- konuma düşme tehdidiyle yüz yüze bırakmıştır” (Laçiner, 1996a: 11). Teknolojik devrimle birlikte, artık işsizliğin nedeni çalışmak istememekle açıklanamaz hale gelmiş ; kısa süreli (istisnai) bir işsizlik yerine uzun süreli işsizlikten söz edilmeye başlanmıştır. Ayrıca işsizlik yalnızca işten çıkarılma yoluyla değil, hiç istihdama girememiş olma biçiminde de kendini göstermektedir (Balcı, 2002: 480-481). Bu durum işsizliğin yapısal

hale geldiğine işaret eder ve esnek üretim / esnek çalışma işsizliği sürekli bir hale getirerek döngüselleştirmiştir. İşsizliği yapısal kılan etkenler şu şekilde sıralanabilir :

- 1- Çalışma süresinin üretilcek mal miktarı ile bağlı olması : İşverenlerin rekabet güçlerini arttırmak amacıyla işçi giderlerini kayıt dışı işçi çalıştırma, eve iş verme, parça başı iş, göçmen işçi çalıştırma yoluyla sınırlama eğilimi.
- 2- Yukarıda sözü edilen, teknolojik değişimlerin üretimde emeğin rolünü azaltması .
- 3- Sermaye sınıfının kapitalizmin krizinden kaçmak için yatırım faaliyetlerini azaltmasının istihdam olanaklarını daraltması
- 4- Devletin kapatma ve özelleştirme yoluyla kamu yatırımları ve hizmetlerinden çekilmesi ile işsizliğe neden olması (Sertlek, 2002: 323-324).

İşsizliğin yapılaşmasının ve piyasaların esnekleştirilmesinin belirgin etkisi ise ücretler üzerinde olmuştur. Formel sektör, enformel sektör karşısında gerilerken formel sektörde çalışanların koşullarında da değişimler gerçekleşmiştir. Yapısal uyum programı uygulayan ülkelerde belirginleşen enformelleşme, yüksek ücretlere nadiren rastlansa da, çoğu kez ücretli tatil, sağlık ve işsizlik sigortası, emeklilik gibi sosyal haklardan mahrum bir çalışanlar grubunun oluşmasına yol açar (Şenses, 2002: 195). Piyasaların esnekleşmesi ve enformelleşme süreci, tüketim kültürü ve kalıplarının değişmesi kabulünden de beslenir. Eskiden standart ürünler tüketen sosyal kitlelerin artık farklı ürün kullanarak farklılaşmak beklentisi, bol çeşitli ürün üretme biçiminde piyasalara yansıtılır. Bir işçinin her malı üretebilmesinin mümkün olmadığı düşüncesinden yola çıkan zihniyet, iş güvencesi yerine kısa dönemli istihdam stratejisini uygulamaya koyacaktır (Çam, 1999: 218-219).

İşsizlik ve istihdam alanında yaşanan dönüşümler bireyler üzerinde baskı kurmanın bir aracı olarak da işlemektedir. ‘Toplumsal sorun’ların, insan psikolojisi üzerinde yaptığı tahribatla ilgili en belirgin biçim, işsizlik etkileri üzerinden tanımlanabilir. Çalışma etiği olarak kurulan ve çalışmaya yüklenen anlamlara daha önce değinmiştik. Çalışmanın insanın varoluş koşulu olarak sunulması, bunun olmaması halinin ‘hiçlik’ denkliliğini doğurması, ücretli çalışmanın bu şekilde kurgulanması ve düşük ücretli olmanın tüketim toplumunda bir çok şeye erişememeye neden olması, kişide sıkıntı, ıstırap ve özsaygı yitimine sebep olur. Bu bağlamda işsiz kalma durumunda yaşananların, bireyin psikolojisi üzerinde olumsuz etkilerini şu şekilde belirleyebiliriz :

a- İşsizlik ve kendine saygı : Uzun süreli işsizlik, kişinin özsaygı yitimine, yeterliliğinden şüphelenmesine ve değersiz hissetmesine yol açar. Kötümserlik ve öfke baskınlaşmasına ek

olarak, işsizlik sorunundan kendileri sorumlu olmasa da kendilerini kötü ve aşağılanmış hissederek. Bağımlılık ve anksiyete (kaygı) artarken, depresyona yatkın ortam gelişir.

b- Aileye etkisi : Ailenin ilk tepkisinin işsizlikle baş etme amacıyla birleşme yönünde geliştiği gözlenmekle birlikte, krizin yarattığı şokun etkisi sona erdiğinde krizin aile krizine dönüştüğü gözlenir. Kişinin işsizliğinin bir süre sonra onun tembelliğine bağlanması ve anlayışın azalması, evlilik sorunlarını ve stresi artırır. Geçmişte örtülmüş sorunlar da derinleşerek yüzeye çıkabilir.

c- Sosyal ilişkilere etkisi : Gelir kaybı ailenin dış dünya ile iletişimini keser. Sosyal etkinlikler azalır, yakınlarla temas karşılık verememekten dolayı azalır. İnsanların gevşemesini sağlayacak etkinliklerin azalması durumu daha da kronikleştirir.

d- İşsizlik ve insan bedeni : İşsizliğin yarattığı stres bir takım fizyolojik sorunlara neden olur. Krystal tarafından yapılan araştırmada işsiz deneklerin % 20 'sinin daha fazla baş ağrısı çektikleri tespit edilmiştir. İşsiz kişilerde görülen diğer rahatsızlıklar göğüs ağrısı, nefes kesilmesi, ağız kuruluğu ve egzama gibi fiziksel belirtiler, zayıflık, yorgunluk ve uykusuzluk olarak belirlenebilir (Koşar, 2000: 141 vd.). J. Hopkins & Yale ve Brown Üniversitelerinde yapılan araştırmalar da sözü edilen tespiti destekler niteliktedir. İşini kaybedenlerde hipertansiyon, hiperkolesterol ve yüksek şeker düzeylerinin iş kaybı ile ilişkisi ortaya konmuştur. İşini yitirmekten kaynaklanan hastalıklar arasında ülser, solunum hastalıkları ve hiperolejenik reaksiyonlar da sayılmaktadır. Bu konuda Aranson ve Mc Kensie'nin çalışmaları, Brenner'in çalışmaları da paralel bulgulara işaret eder. Brenner'in 1940-1973 yılları arasındaki verilere göre yaptığı çalışmada toplam işsizlik oranında gerçekleşen % 1'lik artışın altı yıl için yaklaşık 37.000 ölüm, 920 intihar, 650 cinayet, 500 sirozdan ölüm 4000 zihinsel sorunları olan işçi ve 3300 tutuklu yarattığı belirlenmiştir (Ersoy, 2001: 48-49).

İş kaybının psikolojik görünümü de yas tepkisiyle açıklanmaktadır. Bu tepki süreç olarak yaşanır ve değer verilen objenin kaybını çözümlemek ve gidermek içindir. Çevrenin bu duruma yaklaşımı ilk anda yasin atlatılması için işsiz kalanı neşelendirmeye çalışmak, üzüntüsünü dindirmeye çalışmak yönündedir ancak ilk şoktan sonra alarm tepkisi belirir. Kişi panik ve korku içinde yaşamaya başlar, huzursuz ve ajitedir. Baş ağrısı, uykusuzluk gibi sorunlarla yüz yüzedir. Kayıp objeyi arayıp bulma safhasında ise işsiz kimse kayıp durumuna odaklanır ve başka faaliyetlere karşı ilgisizliği artar. 'İş resmi'nin objektif algısı da belirsizleşir. Öfke ve suçluluk aşamasında, kişinin öfkesi nedensiz yere karşılaştığı kişilere döner. Bu, sonradan suçluluk duygusu da yaratır ve zamanla kendisini ve herkesi suçlamaya başlar. Kendini kaybetme halinde ise işini kaybeden kişi duygularını şiddet ekseninden

fiziksel terimlerle, “kalbime bir hançer saplandı”, “başımın kaynar sular döküldü” gibi işle bağlı temsiller ve tavırlar üretir (Koşar, 2000: 143-144).

Görüldüğü gibi işsiz kalış sadece alım gücünde yaşanan kayıp dolayısıyla yaşanan yoksulluğa değil, mağdurların psikolojisinde oluşan tahribata da işaret eder. ‘Toplumsal sorun’ların kısa vadede çözümlenebileceğine olan güvenin zayıf oluşu ve aşağıdaki bölümde netleştirilecek olan neo-liberal ekonomi politikalarının sorunu derinleştirici etkide bulunması durumu daha da kronikleştirmektedir. Şimdiki bölümde, hem sendikal örgütlülüğü çözerek ücretlerin düşmesi ve çalışma koşullarını ağırlaştırması bakımından ‘toplumsal sorunu’ arttırıcı etkisi, hem de ‘toplumsal hoşnutsuzluk’ algısının bu taban üzerinden işlemesinden dolayı neoliberal politikaların temel ‘toplumsal sorun’ düzlemi olan yoksulluk ve istihdam alanında yaptığı etkiler analiz edilecektir.

3 -‘Toplumsal Sorun’ ve Neo-Liberalizm

1980’lerden sonra etkinleşen yeni sağın neo liberal ekonomi politikaları boyutu hem varolan ‘toplumsal sorun’ları derinleştirmesi ve ‘toplumsal sorun’ların çözümü konusunda yetersizliği nedeniyle hem de ‘toplumsal hoşnutsuzluk’ hareketlenmelerinin kaynağını oluşturması bakımından önemlidir. Söz konusu politikaların bir çok dönüşümün belirleyicisi olmasından dolayı, şimdiki bölümde neo-liberalizmin özelleştirme gibi araçlarla sosyal güvenlik ve çalışma hayatında yaptığı etkiler inceledikten sonra söz konusu anlayışın yoksulluk sorununa bakışı, sosyal yardım alanındaki tavrı bağlamında yeni sağın ‘toplumsal sorun’la ilişkisi çözümlenmeye çalışılacaktır.

Özelleştirme, yeni sağ ideolojinin neo-liberal politikalarının en merkezi kavramı olarak göze çarpar ve kamu sektörünün ekonomideki varlığının azaltılması veya tasfiye edilmesi fikrine dayanır. Gelir dağılımı üzerindeki bozucu etkiler bağlamında özelleştirme eleştirisinin temelinde, “özelleştirme politikalarının ifade edilen amaçları aşarak, özel kesime kaynak aktarım politikası ve ideolojisine dönüşmüş bulunması” (Önder, 1994: 42) yatar. Devletin kamu malı ve hizmeti üretmekten vazgeçmesi, toplumsal dokunun parçalanmasına ek olarak ürünlerin çeşitlenmesini ve ulusal standartların geçersizleşmesine neden olur. “Kamu harcamalarındaki kısıtlamaların sonucu, iddia edildiği gibi bireyin seçme özgürlüğünün artması değil, parası olanların kaliteli özel hizmet satın aldığı, diğerlerinin ise ya kalitesiz kamu hizmetlerine mahkum olduğu ya da devletin yoksulluk yardımına bağımlı hale geldiği bir toplumsal kutuplaşma sürecinin derinleşmesi olur” (Özkazanç, 1997: 34). Bu durumu

sağlık üzerinden irdelersek, özelleştirmenin ‘ekonomik ulaşabilirlik’ kavramını zedeleyerek, sağlık için kişilerin ödeme yapmasına, özel sigorta sistemlerine katılımına dayanmasının eşitsizlikleri arttıran bir modele neden olduğu açıktır. Bu sistemde yaşlıların, yoksulların ve kronik hastaları olanların fazla bir şansı yoktur. (Sayek, 1998: 158). Özel sigorta şirketlerinin rekabet ortamında riskli müşteri olarak algılanan kronik hasta, fakir ve işsizleri dışlayarak daha az risk taşıyan kişileri sigortalaması sigorta şirketi açısından ‘akılcılık ve verimlilik’ ile açıklansa da durum sosyal hakların kullanımına ilişkin bir fakirleşmeye ve eşitsizliklerin yeniden üretileceği bir zemine işaret eder (İnsel, 2004: 217) . Anlaşılabacağı üzere özellikle sağlık alanında özelleştirme bir anlamda “kişileri kendi kaderine terk etmek” yönünde işleyebilir. Ayrıca , sağlık reformu olarak prim usulüne dayalı sigorta sistemlerinin özellikle yoksulluğun ve işsizliğin yoğun olduğu toplumlarda çalışmadığı görülmektedir.

Özelleştirmenin en temel etkilerinin istihdam üzerinden toplumda yoksullaştırıcı etkileri olduğu da bir gerçektir. Kamu işçilerinin büyük ölçüde sendika üyesi olması, çalışma koşullarını ve ücretlerini belirli bir düzeyde tutma açısından kolaylık sağlamaktayken, Kamu İktisadi Teşekküllerinin özelleştirilmesi bu kitlenin sendikasılaşmasına neden olmaktadır. Özel sektörde sendikalaşmanın yaygın olmadığı da dikkate alınırsa durumun işçi ücretleri üzerindeki negatif etkileri kestirilebilir (Lordoğlu, Müftüoğlu, 1994: 137). İşletmeler, işçilik maliyetlerini düşürmek için sendikası işçiyi tercih etmekte, “işçilere daha düşük ücret ödemekte , işçi piyasalarında daha ucuza çalışacak işçi varsa eldekilerin işine son verip onların yerine yenilerini almakta, çalışma sürelerini mümkün olduğunca daha uzun tutmakta, işçinin birim zamandaki üretici eylem yoğunluğunu arttırmaya dönük çalışmaktadır” (Başer, 1995: 11). Özelleştirme, yarı zamanlı istihdam ve kimi işlerin taşeron firmalara devredilmesi uygulamalarıyla iş temposunun ve yoğunluğunun artmasına iş güvencesinin de azalmasına neden olmuştur (Şenses, 2002: 193-194 ; Kayar, 2002: 344).

Özelleştirmenin çalışma yaşamı üzerine olumsuz etkilerle birlikte sosyal güvenlik sistemi ve emekli haklarında da kısıtlamalara neden olduğunu vurgulamak gerekir. Bazı kuruluşlar emeklilik için gerekli çalışma süresini uzatmakta ; işçilerin hastalık sigortası primlerini ödememek için tam gün çalışan işçi yerine haftada 20 saatten az çalışacak işçileri, geçici işçi istihdam etmeyi tercih etmekte ; yıllık tatil ve izin karşılığı gerekli çalışma süresini uzatmaktadır (Şener, 1994: 57-58). Tüm bu bilgiler ışığında denilebilir ki özelleştirme uygulamaları kısa vadede kamu açıklarını giderici etki yaparak iktidarların popülist amaçlarına hizmet etse de uzun vadede yoksulluk kaynaklı bir çok toplumsal sorunu

körükleyerek toplumsal hoşnutsuzluklara neden olacağı açıktır. Bu şekilde sendikal hareketin sekteye uğratılması ile ücretlerin düşmesi, çalışma koşullarının kötüleşmesi, kayıt-dışı ekonominin kontrol dışı büyümesi toplumsal alanda çok hissedilir ve belirgin sorunlara neden olmuştur.

Neo-liberal anlayış devletin kamu hizmeti alanından çekilmesi yoluyla yoksulluk gibi sorunların yaygınlaşmasına neden olduğu gibi yoksullara dönük tavrı ve sosyal yardım alanındaki politikalarıyla ‘toplumsal sorun’un çözümü konusunda yapıcı değildir. Bu anlayış, yoksulluğun sosyo / ekonomik nedenlerini göz ardı ederek bunun bireysel yetersizliklerle bağlı olduğu fikrine odaklanır ve bu bağlamda üç yoksul kategorisi ele alır : İlk sırada biraz istek ile Pazar ekonomisine entegre olabilecekler vardır. Bu kategori 19. yüzyılın ‘iyi yoksullar’ına benzer; onlara yardım yapılması meşrudur. İkinci grupta, sürekli veya geçici “devre dışı” kalanlar yer alır. “Çalışma şevkini kırmamak”, yolsuzluklarla karşılaşmamak gibi gerekçelerle bunlara nakdi yardım yerine aynı yardım yapılması önerilir. Son grupta ise büyük oranda fakirlik çizgisinin çok altında kalan, çoğunlukla düşük ücretli, sigortasız geçici işlerde çalışan yoksullar vardır (Lautier, 1998: 117-118). Yoksulluğun nedenlerinin bireyselleştirilmesi ; yoksulluğun kişisel yeteneklerin yetersizliği, sorumsuz olmak, tutumlu olmamak ve az çaba göstermek ile ilişkilendiren, yoksulları “yoksulluğun hem kurbanı hem de nedeni” olarak gören yaklaşımla (Şenses, 2002: 146) yoksulluk sorununun çözümünün kalkınma ile olacağı fikri desteklenmeye çalışılır. Sorun bireysel olunca, kalkınma politikalarının yoksullaştırıcı etkileri de gözardı edilebilir hale gelir. Öne sürülen şudur : Büyüme başlangıçta gelir dağılımını bozup yoksulluk yaratsa da uzun vadede büyümeden toplumun geri kalanı da yararlanacaktır ; Trickle-down (damlama) etkisiyle uzun vadede refah yaygınlaşacaktır (Başkaya, 2002: 21-22). Yani kalkınma gerçekleştiğinde üst sınıfların kazançları aşağı sızarak alt sınıfları da olumlu etkileyecektir. Yatırıma bağlı olarak istihdamın artacağı, buna bağlı olarak devletin artan geliriyle yoksulluk probleminin çözülebileceği iddia edilir (Ata, 2002: 46-47 ; Noman, 1998: 29). Bu da kalkınmanın yeni adının “yoksullukla mücadele”ye dönüşmesini kolaylaştırır. Gerçekte ise kalkınmanın gelir dağılımını bu şekilde etkilediğine dair kanıtlara rastlanmamakta ; dünyadaki gelir dağılımında zengin ve yoksul gruplar arasında büyük farklar olduğu gözlenmektedir. Zaten günümüzde yoksulluk yalnızca, gelir düzeyi üzerinden değil ; ‘sosyal dışlanma’, ‘sosyal kabul’ ‘yapabilirlik’ (Işık, Pıncıoğlu, 2002: 67 vd.) gibi kavramlar dikkate alınarak tartışılmaktadır.

Neo-liberal anlayışın yoksul ve yardıma muhtaç olma halini bireysel yetersizliklere bağlama eğilimi ve devletin pasif hale getirilmesi gerektiği fikri sosyal yardım alanında da kendini gösterir. Neo-liberalizm, refah devletinin standart kamu hizmeti üretme politikasını özgürlük fikrine aykırılığı, ekonomik olarak verimsizliği, devletin toplumun iyiliği için karar vermesi olarak ifade edilebilecek paternalizmin devletin otoritesini ve keyfi yönetime neden olması noktalarından eleştirir. Refah devletini özgürlük fikrine aykırılığı modern batılı toplumlarda bölüşüm ilkelerine ilişkin bir uzlaşının varolmamasından dolayı devletin belirlediği bölüşüm stratejisini topluma dayatmasının bireysel özgürlüklere karşı bir saldırı olması savıyla temellendirilir. Refah devletine yönelik en radikal eleştiri ise refah devletinin ‘toplumsal sorun’u çözmek bir yana bizzat refah devleti politikalarının ‘toplumsal sorun’ yarattığı yönündedir. Tüm bu refah devleti eleştirilerine dayanan neo-liberal çözüm ise sosyal yardımların, mağdurların zorunlu çalışması şartına bağlanması suretiyle refah yardımından zorunlu çalışmaya (welfare-to-workfare) dönüşmesidir (Özkazanç, 2000: 35-38).

Sosyal yardım alanı, sosyal güvenlik sisteminin boşluklarını ve aksaklıklarını giderici yönüyle tanımlanır ; ancak son dönemde neo-liberal ekonomi politikalarının neden olduğu istihdam alanındaki dönüşümlerin yara ortamda, sosyal yardım sisteminin özellik ilkesine dayanması boşluk giderici rolü büyük ölçüde zedelemektedir. Bu ilkenin anlamı şudur : “ Sosyal yardımlardan yararlanmak için geçim kaynaklarının yeterli olmaması gibi genel nedenler yeterli olmamakta, ayrıca özel bir statüde olmak gerekmektedir. Sosyal yardımlardaki özellik ilkesi bu yardımların yalnızca belirli kategorilere bir asgari güvence sağlamasına yol açar. Sosyal yardımlara hak kazanma bakımından da yine çalışma olgusuna referans yapılmaktadır. Yaşı, fiziki veya ruhsal engeli gibi nedenlerle çalışamayanlar sosyal yardımlara hak kazanırlar. Sosyal güvenlik sisteminde sosyal sigortalardan yararlanabilmek için çalışmıyor olmak gerekmektedir. Muhtaç durumda olan bir kişinin içinde bulunduğu ekonomik koşullar onun fiziki veya ruhsal durumundan kaynaklanmıyorsa, sosyal yardımlara da hak kazanamayacak, sosyal koruma sisteminden dışlanacaktır” (Balcı, 2002: 481). Sosyal yardım alıcılarına ilişkin bu kısıtlamaya ek olarak yardım miktarı konusunda da kısıtlayıcı bir tavır mevcuttur. Şikago Okulu’nun ‘Friedmancı’ neo-liberallerin, Mitschke gibi Alman liberallerin ve tutucu İngilizlerin desteklediği bu tavra göre, yardım ne kadar düşük tutulursa işi kabul etmeye dönük teşvik artacaktır. Bu ise kişilerin ücretine ya da sosyal güvenlik sağlamasına bakmaksızın herhangi bir işi kabul etmelerini mümkün kılacak ; sözkonusu durum ‘köle tüccarı’ işverenlere yarayacak ve sayılarını arttıracaklardır (Gorz, 2001: 113). Görüldüğü gibi

sosyal yardım alanında güdülecek politikalar, istihdam ve sosyal güvenlik sistemini derinden etkileyip kurucu / bozucu nitelikte olabilmektedir.

Söz konusu politikalarla ‘toplumsal sorun’ karşısında boş bırakılan sosyal yardım alanında Non Government Organization (N.G.O.) ve ağ ilişkilerinin gelişeceği inancı sosyal sermaye kavramıyla kurulmak istenir. Sözü edilen neo-liberal politikalardan özelleştirme ile uygulamaların teorik çerçevesi bağlamında sunulan ‘sosyal sermaye’ kavramının yakından ilişkisi vardır. Sosyal güvenliğin özelleştirilmesine paralel olarak öngörülen sosyal sermaye, bireylerin özel yaşamlarındaki yardımlaşma ve dayanışma ağlarına işaret etmektedir. Bu olgu, toplumsal sorunla baş etme stratejilerinin ana eksenini olan aile üyeleri, komşular, yakın arkadaşlar arasında geliştirilen ilişkileri ve güçlü etnik bağlar ile cemaat formundaki geleneksel ilişkileri gerekli kılmaktadır (Özdek, 2002: 13). Toplumsal sermaye yaklaşımı, sosyo-kültürel değişkenlerin neo-liberal kalkınma stratejisine eklemlenme çabasıyla birlikte 1990’ların ortalarından itibaren kalkınma ile ilgili uluslararası kuruluşların metinlerine de yansımış, insan sermayesi ile toplumsal sermaye (TS) arasında ilişki kurulmuştur (Akdoğan, 2002: 79). Bu bağlamda Dünya Bankası yoksulların sosyal kurumlarını inşa etmesini özel alanda tanımlamış, sosyal sermayenin “dış destek” kullanılarak kurulmasını öngörmüştür. Sözü edilen dış destek, hükümet dışı kuruluşlar, dinsel örgütler gibi ‘sivil’ kuruluşlar aracılığıyla sağlanacaktır. Devletin rolü ise ‘sivil toplum’ organlarının işleyeceği çerçeveyi belirlemek olacaktır. Bu stratejinin ve sosyal sermaye kavramının milliyetçiliği ve kökten dinciliği pekiştirici etkilerinin yanı sıra 20 yıldır test edilen neo-liberal hegemonik söylemi inşa etmek ve meşruiyetini sağlamak için sunulduğu söylenebilir (Özdek, 2002: 14-15). Toplumsal sermaye, yeni sağ içerisinde muhafazakarlık gibi, neo-liberal ekonomi politikalarının ürettiği toplumsal sorunlarla baş etmek için kurulan yardımcı bir ideolojik unsur gibi işler. Söz konusu yaklaşım, güven mekanizmalarını baz alarak, kişilerin toplumsal ağlara dahil olmasının çıkarlarını maksimize etmesi açısından ussal bir seçim olduğunu vurgular. Kişiler karşılıklı güven duygusu içerisinde tek başlarına edinebileceklerinden daha fazla fayda sağlayacaklarına inanmakta ve birbirlerine bağlı olmaktadır. Bu anlayışa göre oluşacak gruplarda ‘ben’ duygusu yerine ‘biz’ duygusu gelişecek ve bu sayede neo-liberal politikaların yabancılaşma ve bireycileşme gibi negatif etkileri giderilecek, toplumsal bilinç gelişecektir. Buradan yoksullara yardım etme görevinin devletin değil toplumun inisiyatifine bırakılması anlayışına geçiş yapılır (Akdoğan, 2002: 82-83). Sosyal programların giderek bu şekilde sivil inisiyatife, gönüllü kuruluşların eline terk edilmesi ise yaşam sürdürme ‘hak’kını ‘en alttakiler’ için bir ‘lütuf’a dönüştürmüş, yoksullar için yaşanan koşullarla mücadele

etmenin tek biçimi, kişisel olanaklarla oluşturulan ‘dayanışma ağları’ olarak biçimlenmesine neden olmuştur (Özbudun, 2002: 69).

Ağ ilişkisinin dayanışmacılık boyutunun temel olgusu ise ‘güven’dir. Giddens’a referansla konuya ilişkin aktif ve pasif güven mekanizmalarından söz edilebilir. Pasif güven kurumsal güvene, yani bireylerin kurumlara ve kuruluşlara olan güvenine işaret eder. Aktif güven ise pasif güvenden farklı olarak tanışıklık esasına dayalı ve enformel ilişkilerin işlemlerini sağlamaktadır. İdeal bir toplumda iki güven biçiminin de varlığı beklenmekle birlikte, formel alana yönelik pasif güvenin azalması halinde, yaşamı idame ettirebilmek için aktif güven mekanizmalarının ön plana çıktığı görülebilmektedir (Işık, Pınarcıoğlu, 2002: 54-55). Sosyal yardım alanının toplumsal sermayeye bırakıldığı bir anlayışta, devlete yönelik kurumsal beklentilerinin karşılanmaması da büyük ölçüde pasif güveni azaltmakta ; aktif güven mekanizmalarına dayalı cemaatleşme ve hemşehrilik türü ağ ilişkilerinin gelişmesine neden olmaktadır. Gelişen ağ sistemi, geleneksel cemaatleşmeden ayrı, daha gevşek cemaat bağlarını da oluşturmuştur. Bu yeni çeşit cemaat, giderek sık dokunmuş ve bireyi mntıkaya bağlayan geleneksel cemaatin yerini almaktadır (Ayata, 1996: 6). Cemaatin yükselişi olgusunun temel belirleyicisi , yine neo-liberal ekonomi politikalarının toplumu özerk aktörler aracılığıyla yönetme strateji ve piyasa toplumunun atomlaştırıcı etkileridir. Cemaatlerde kendi iç standartlarını üretmek kendini diğerlerinden ayırma, dolayısıyla içe kapanma ve kendine benzeyenlerle birlikte olarak diğerlerinden korunma çabası vardır (Özkazanç, 1998). Anlaşılabacağı gibi her ne kadar güven ve dayanışma gibi unsurlar üzerine inşa edilse de cemaatleşme toplumun büyük ölçüde parçalı bir yapıya dönüşmesine de işaret eder ki bu da cemaatler arasında yaşanan gerilimler yoluyla bir takım toplumsal sorunların çıkmasına neden olabilmektedir.

Neo-liberal politikalardan doğan bir çok ‘toplumsal sorun’un makro ekonomik / politik stratejilerle çözümü yerine, küçük gruplar, cemaatler ve N.G.O.’lar yoluyla sorunu uyumlaştırma anlayışının hakim olduğu söylenebilir. Toplumun bu kadar parçalı olması ise, “birlikte yaşamının koşullarını sağlayan ‘kollektif bilinç’i ortadan kaldırmasıyla” (Ocak, 1996: 39) farklı gerilim eksenleri yaratmaktadır. Sosyal devletin politikalarının yerini sivil inisiyatifin alması da yeterli değildir. Zaten sivil toplum örgütlerinin (N.G.O.) özellikle yoksullukla mücadele konusunda karşılaştıkları bir takım zorluklar da vardır ; N.G.O.’larla devlet kurumları arasındaki ilişki uyumlu olmayıp, güvensizlik nedeniyle çatışmalı bir görünüme sahiptir. Bu kuruluşların etki alanlarının yetersizliği, etkinliklerini düşüren ve

sağlık ve eğitim alanlarında devletin işlevlerini üstlenmelerini engelleyici rol oynamaktadır. N.G.O.'ların çoğu zaman şeffaflık, hesap verebilirlik ve dürüstlük niteliklerini taşınamaması, yoksullukla mücadelede ne kadar başarılı olacaklarını belirlemede güçlüklerle neden olmaktadır. Son olarak örgütlenme bilincinin büyük ölçüde zayıf olduğu az gelişmiş ülkelerde N.G.O.'ların yaygın olmadığı görülmektedir (Şenses, 2002: 290).

Özetle 'toplumsal sorun' meselesi kökleri geçmişe dayanmakla birlikte 1980'lerden sonra post-fordist üretim tarzının ücretlerde ve çalışma koşullarında neden olduğu gerilemeler, II. Sanayi devriminin niteliksiz emek gücü, ihtiyacını düşürmesi ve neo-liberal politikaların emek aleyhine işlemesi açılarından kronikleşerek ve bazı unsurları form değiştirerek varolmuştur. Özellikle yoksulluk sorununun niteliksiz emek gücü ihtiyacının azalmasından dolayı büyük kitlelerin içerilme zorunluluğunun ortadan kalkması, yoksulluk durumunu 'dışlama' pratiklerinin odağı haline getirirken sosyal politika infaz ve ceza hukuku alanına dönüşmeye başlamıştır. Bu süreçte refah devleti uyarınca oturan sosyal yardım alanı tahribata uğrarken mesele yardımın meşruiyeti, miktarı ve 'zorunlu çalışma' kavramı üzerinden tartışılır hale gelir. Devletin çekilmesi planlanan alanı ise dayanışmacı / informel ilişkileri öne çıkaran ağ ilişkilerinin, sivil toplum kuruluşlarının ve piyasa dinamikleriyle hareket eden özel sosyal güvenlik sisteminin dolduracağına dayanılmaktadır. Tüm bu pratikler Batı'da 'toplumsal sorun'u arttırıcı etki yapmakla birlikte, refah devleti uygulamalarının oturmamış olduğu gelişmekte olan ülkelerde 'toplumsal sorun' daha da kronikleşmektedir ve Türkiye de 'toplumsal sorun'nun kitleselleştiği / yapıllaştığı bir ülke olarak göz önündedir. Bu bağlamda toplumsal hareketlenmelere neden olacağı sanılan 'toplumsal sorun'ların boyutları ve görünüşleri, hem genel 'toplumsal sorun' profili hem de Türkiye'ye özgü dinamikler dikkate alınarak belirlenmeye çalışılacaktır.

III.BÖLÜM:TÜRKİYE’DE 1980 SONRASI ‘TOPLUMSAL SORUN’UN GÖRÜNÜMLERİ

1- Yoksulluk

Türkiye’de yoksulluk, dünyadaki seyre uygun olarak giderek artmakta ve çeşitlenmektedir. Yoksulluk büyük ölçüde yapılaşmış işsizlikten, çalışanların ücretlerinin düşük oluşundan, yaygınlaşmış enformel sektörün olumsuz koşullarından, kırsal alandan hazırlıksız yapılan göçlerden ve ekonomik krizlerden beslenmektedir. Tahmin edileceği üzere yoksulluk bölümünde vurgulanan yoksulluk kategorilerinin çoğunun örneğine Türkiye’de de rastlamak mümkündür. Ancak Türkiye bu alanda ‘sınıf-altı’ açısından farklılık gösterdiği gibi, Işık-Pınarcıoğlu tarafından öne sürülen ve ‘nöbetleşe yoksulluk’ adı verilen ağ ilişkileri açısından da özgünlüğe sahiptir. Bu bağlamda şimdiki bölümde Türkiye’deki yoksulluk durumu veriler ışığında netleştirildikten sonra, söz konusu farklar ve özgün taraflar analiz edilip, Türkiye’deki yoksulların yoksullukla mücadele stratejileri değerlendirilecektir.

Yeni sağ söyleminin başat unsurlarından özelleştirmenin çalışma hayatı üzerinde yaptığı tahribata ve bu politikanın özel kesime kaynak aktarım politikası ve ideolojisine dönüşmüş olması noktası önceki bölümlerde vurgulanmıştır. Bu çerçevede Türkiye’deki bu politikalar ve doğurduğu sonuçlar yoksullukla ilişkisi bağlamında önemlidir. Türkiye’de söz konusu politikaların hedefinde KİT’ler yer alır. En önemli ekonomik işlevi, gelir dağılımını eşitlemek olan KİT’ler, kar güdüsüyle değil, sosyal hizmet amacıyla faaliyet gösteren, bu açıdan toplumun tüm kesimlerine alt yapı hizmeti veren, düşük gelir grupları için uygun fiyatlarda temel tüketim malları üreten kuruluşlardır. Özel sektörün karlı bulmadığı alanlarda KİT’lerin ucuz mal ve hizmet üreterek gelir dağılımını adilleştirici etkiler doğurduğu bilinmektedir (Lordoğlu, Müftüoğlu, 1994: 145). Bu işlevine rağmen KİT’lerin özelleştirilmesinin, neo-

liberal ekonomi anlayışının önemli bir gereği olarak 1980 sonrasında Türkiye’de ciddi biçimde politikalaştığı görülmüştür¹. İlk etapta, özelleştirmenin gerekçesi “üretkenlik ve kaynakların daha verimli kullanılmasını sağlamak” ilkesi üzerine oturtulurken, daha sonra aşağıda değinilecek verilerden de anlaşılacağı üzere bu argümanın çok da doğruları yansıtmamasından bu gerekçe terk edilerek, “kamu kesimi açıklarını kapatmak için özelleştirme” savına geçiş yapılır (Yeldan, 2002: 164)².

Başlangıçta öne sürülen “üretkenlik ve kaynakların daha verimli kullanılmasını sağlamak” için özelleştirme fikrinin arka planında “devletin sırtındaki kambur KİT’ler” fikri yataarken, KİT’lerin zarar eden işletme görüntüsü vermesinin ardında ise bütçeden KİT’lere yapılan transferlerin kesilmesi vardır. Verilere göre 1975-83’te bütçenin % 12.5’i KİT’lere aktarılırken (Türk İş Araştırma Merkezi, 1998: 12) bu oran 1991’de % 9.4 olarak belirmiş ; bu yıldan sonra da giderek önemini yitirmiştir. 1995’ten sonra KİT’lere yapılan transfer harcamaları toplam bütçe harcamaları içinde sadece % 1.5 civarında seyrederek (Yeldan, 2001: 152). Hazinesinin bütçe gelirlerinin üçte biri kadarını yalnız borç faizine yatırmasından dolayı, daralan kamu yatırımları ve KİT’ler, kendileri borçlanarak yatırımlarını ve cari giderlerini finanse etmişlerdir. Dolayısıyla KİT’ler nedeniyle kamu maliyesinin krize girdiği söylenemez ; kriz, kamu maliyesinin krizidir ve KİT’lere yansımıştır (Boratav, 1994: 20-21).

¹ Özelleştirme taraftarları , özelleştirme uygulamasının ekonomi üzerindeki olumlu etkilerinin kabulü üzerinden şu gerekçeleri öne sürmektedirler : 1-Kamu İktisadi Teşebbüsleri’nin piyasa mantığına göre işlemiyor oluşu , KİT’lerin zarar etmesine dolayısıyla kamu açıklarının büyümesine neden olarak enflasyonu arttırmaktadır. Enflasyonun düşürülmesi için KİT’lerin özelleştirilmesi gerekir.2-Özelleştirme , piyasa ekonomisini etkinleştirerek ,bireysel özel teşebbüs ve rekabeti canlandırarak ekonomik büyümeye katkı da sağlayacaktır.3-Özelleştirme ile kapalı ülke ekonomisi dışa açılarak ihracata dayalı bir ekonomi haline gelecek , bu da toplumun refah düzeyini yükseltecektir.4-Özelleştirme , devletin ekonomi üzerindeki belirleyiciliğini tasfiye ederek , siyasetin kişisel ekonomik çıkar sağlamak için yapılan ve yolsuzluklar ve yozlaşma biçiminde kendini gösteren bir faaliyet olmaktan çıkaracaktır.5-Özelleştirme , demokratik bir toplum ve siyaset düzeni kurulmasında , hukuki ve siyasi reformları destekleyici olacaktır.6-Ekonomide gerçekleştirilecek rekabetçi ortam , siyasal alana da liberal demokrasinin temelini oluşturmak biçiminde yansıyacaktır (Türk Demokrasi Vakfı , 1994 : 8).7-Satışlar yolu ile sağlanacak gelirle , bütçede rahatlatma yaratılacaktır.8-Çalışanlar da pay sahibi yapılarak mülkiyet tabana yayılacaktır (Önder , 1994 :22). Özelleştirme karşıtlarının argümanları da şu şekilde özetlenebilir :1-Özelleştirme ile halkın malı olan KİT’leri haraç mezat yerli ve yabancı özel çıkarlara devredilmektedir. KİT’lere yönelik eleştiriler , KİT’lerin kötü yönetilmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu bakımdan özelleştirme yerine KİT’lerde reform yapılmalıdır.2-Serbest piyasa rekabet ve kar güdüsü üzerinden işlemektedir. Ancak çağdaş devletin kar amacı gütmeyen yapmak zorunda olduğu kamu hizmeti kapsamındaki faaliyetleri vardır. Devletin bu görevlerini yerine getirmemesi toplumda yoksullaştırıcı etki yapar. Ayrıca serbest piyasa ekonomisinde özel çıkarların kamu yararından daha öncelikli olması sosyal adalet ve demokrasi anlayışını zedelemektedir.3-Özelleştirme uygulamaları , ülkenin ekonomik bağımsızlığını bozan , ülke ekonomisini bir tür “yabancı vesayet” altına sokan siyasal bağımsızlığı da tehdit eden bir takım sonuçlara neden olabilir (Türk Demokrasi Vakfı , 1994 : 9)

² Türkiye’nin gündemine 24 Ocak ekonomik kararlarıyla gelen özelleştirme , 17 Mart 1984 ; 2983 Sayılı Kanun’la yaşama geçirilmeye çalışılmıştır. Bu yasadın sonra 1986’da bir yasa ; 1990 , 1991 tarihlerinde birer kanun hükmünde kararname (KHK) çıkarılmıştır.Yine özelleştirmeye ilişkin 3987 sayılı yetki yasasının 7 Temmuz 1994 tarihinde Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmesiyle bu yasaya dayanılarak çıkarılmış beş KHK de iptal edilmiştir. 27 Kasım 1994’te 4046 sayılı yasanın yürürlüğe girmesiyle , özelleştirme bu çerçevede dahilinde gerçekleştirilmiştir (Türk Kamu İşletmeleri Birliği ; 1995 : 86). Özelleştirme İdaresi Başkanlığı’nın bir raporuna göre , sözü edilen yasal düzenlemelere dayanılarak yapılan 1986-1999 yılları arasındaki özelleştirmeden elde edilen gelir , 4,8 milyar dolardır. Büyük bölümünü yabancı danışmanlık şirketlerine yapılan ödemelerin oluşturduğu masraflar ise 4,6 milyar dolar tutmaktadır. Böylelikle yeniden kurulmasının 35 milyar dolar gerektireceği hesaplanan KİT’ler 200 milyon dolara elden çıkarıldığı görülmektedir (Gökten , 2003 : 133).

Yapılan özelleştirmelerin yöntemi de gelir dağılımı üzerindeki etkileri bakımından önemlidir. Türkiye’de KİT’lerin özelleştirilmesinde hisselerin genellikle az sayıda özel kişiye ya da özel şirkete satıldığı görülmekte, yani gelir dağılımı üzerinde daha da bozucu nitelikte olan blok satış yöntemi kullanılmaktadır. KİT’lerin yerli ve yabancı özel tekelere dönüşmesi, piyasalarda oligopol karları maksimize ederken gelir dağılımında olumsuz etkilere neden olmakta, KİT’lerin ucuz mal ve hizmet üreterek doldurduğu alan boş kalmaktadır. Halka arz yoluyla yapılan özelleştirmenin, gelir dağılımını düzeltici olacağı savı da, halka satılan hisselerin çok küçük oluşu ve satılan küçük hisselerin kısa sürede belirli ellerde toplanması nedeniyle gerçeği yansıtmamaktadır. Özelleştirmenin gelir dağılımını bozucu bir diğer etkisi işsizliğe neden olmak yoluyla gerçekleşir. İşsiz kalanların sorunlarını giderici önlemlerin alınmaması durumunda, sosyal patlamaların ortaya çıkması söz konusu olabileceken KİT’lerin değerinden düşük fiyatlarla özelleştirilmesi, KİT’leri vergileriyle finanse eden toplum kesimlerinden, KİT’leri satın alan özel kişilere ve şirket sahiplerine doğru gelir transferine yol açması bakımından tepkilere yol açması olasıdır (Duran, 1994: 106-111).

Sendikalaşma oranının yüksek olduğu KİT’lerin özelleştirilmesi ve kamu yatırımlarının daraltılması enformel sektörde büyümeye de neden olur. 1996 yılı verilerine göre, emeğin yalnızca % 43 ’ ü “ formel / kayıtlı” olarak çalışmakta, % 57 ‘si ise sosyal güvenlik sistemine bağlı olmaksızın “marjinal / kayıtsız” olarak istihdam edilmektedir. Enformel emek kullanımının formel emek kullanımını aşmasının belirleyici nedeni ise işverenin ücret giderlerinden tasarruf yapmak istemesidir. Araştırmalar , enformel sektörde genellikle asgari ücretin altında “piyasa ücreti” olarak adlandırılan ücretin yaygın olduğuna işaret etmektedir (Yeldan, 2002: 95-96). İşçi sınıfı ücretlerini düşüren bir uygulama da esnek üretime bağlı gelişen alt sözleşme ilişkileriyle iş yaptırma (taşeron iş yaptırma) olarak belirlenebilir. Bu sayede kentsel işgücü, “çekirdek işgücü” ve “çevre işgücü” olarak ikiye, çevre işgücünü ise “ tam zamanlı”, “yarı zamanlı” ve “geçici” çalışan olarak üçe bölünerek farklılıklar yaratılmaktadır (Doğan, 2001: 103).

Ücretlerin düşmesi, enformel sektörün genişleyerek sosyal güvenlik ağını zayıflatması karşısındaki önemli bir mücadele aracı olan sendikal hareketin de yeni sağ politikaları sonucu etkisizleştirilmesi, ‘toplumsal sorunu’ derinleştirmiştir. Yeni sağ ile sendikal yaşam, Türkiye’de 1980 yılından itibaren yeni bir döneme girmiş, sendikal örgütlerin önemli bir kısmının kapatılmasıyla yetinilmeyip, sendikal faaliyetler (toplu pazarlık, grev) askıya alınmış

ya da izne bağlanmıştır (Geniş, 1995: 69). 1983'te yeniden düzenlenen çalışma yasalarında sendika üyeliği güçleştirilerek, toplu pazarlık yapma hakkının kullanımı zorlaştırılmış ve grev yasakları arttırılmıştır. Buna göre, geçmişte toplu iş sözleşmesinin hükümlerinin işverence uygulanmaması halinde yapılan hak grevi, siyasi amaçlı grev, genel grev vb. grev türleri tümüyle yasaklanmış ; ayrıca Anayasada “grev esnasında greve katılan işçilerin ve sendikanın kasıtlı veya kusurlu hareketleri sonucu grev uygulayan işyerinde sebep oldukları maddi zarardan sendika sorumludur” ifadesiyle sendikal faaliyetlerinin araçlarının kullanımı konusunda sendikaların aktif olmasını engelleyici bir tavır sergilenmiştir (Sönmez, 2001: 135-136). Bu uygulamaya ilaveten 1980'lerde girişimci dernekleri dışında işçi sendikaları ve pek çok derneğin faaliyetleri de durdurulmuştur (Buğra, 1995: 332). Yasal düzenlemelerin bu şekilde sendikal yaşamı kısıtlayıcı olması ise Türkiye sendikacılık tarihinde iki kavramın karakteristik olarak belirmesine neden olur: Bağımlı sendikacılık ve partiler-üstü politika. Bu iki kavram sendikal alanın siyasal alana tabiiyeti, siyasi iktidarın belirleyiciliği, siyasi iktidarla iyi geçinme ve / veya iktidarın müdahalelerine karşı koyamamak biçiminde kendini gösterir (Geniş, 1995: 66). Tüm bu düzenlemelerle yaşama geçirilen anti- sendikal tavır, etkisini Türkiye'deki sendikalaşma oranında göstermektedir. 1979 yılında 4.5 / 5 milyon işçiden 2/ 2.5 milyon işçi sendika üyesi iken DİE verilerine göre 1999'da 5 milyon 850 bin SSK' lı işçiden 970 bini sendika üyesi görünüyor, dolayısıyla sendikalaşma oranı % 40'lardan % 15'lere düşmüştür. Enformel sektör de göz önünde bulundurulursa bu oran daha da düşmektedir. Sendikalaşmadaki bu düşüşe aşağıda sıralanan durumların da etkisi olmuştur :

- 1-Emekli olan / işten çıkarılan sendika üyesi işçilerin yerine sendikasızların tercihen alınması
- 2- Özelleştirmeler yoluyla kamu kesimi sendika üyelerinin sendikasızlaştırılması
- 3- Sendika üyesi işçilerin işten çıkarılmaları (1989-1999 arası dönemde Türk-İş'ten 569 bin 194 , Hak- İş'ten 59 bin 757 , DİSK'ten 78 bin 343 , bağımsız sendikalardan ise 15 bin 448 sendikalı işçi işten çıkarılmıştır.)
- 4-Geçici işçi, sözleşmeli personel, mevsimlik işçi, yarım gün çalışma gibi statüye sahip işçilerin sendika üyesi olamayacağı kanısının uyandırılması (Sertlek, 2002: 331-332).

Çalışanların ücretlerini, çalışma koşullarını, sosyal güvenlik sistemlerini belirlemeye etkide bulunacakları araçlardan yoksun kalışı, işverenin çok şeyi kendi başına belirlemesine neden olur. İşverenin çalışanı “fazla mesai”ye zorlayarak, yapılması gereken işin yeni işçi almakla katlanacağı vergi SSK primi vb. külfetler olmadan yaptırmasını sağlaması işsizliği arttırıcı etki yapar (Sönmez, 2001: 132). Devlet İstatistik Enstitüsü verilerine göre 2003 yılının ilk çeyreğinde Türkiye'nin 69 milyon 74 binlik toplam sivil nüfusunun 48,6 milyonluk bölümü

15 ve yukarı yaşırlardadır ve 48,6 milyonluk yetişkin nüfusun 20,2 milyonu gelir getirici bir işte çalışmaktadır ; dolayısıyla 2,8 milyonu işsizdir. Yetişkin nüfusun işgücü dışında kalan 25,5 milyonluk bölümünün 12,1 milyonu ev kadını, 3,5 milyonu öğrenci, 2,8 milyonu emekli, 2,5 milyonu çalışamaz halde, 1,7 milyonu da mevsimlik çalışanlardır (Koç, 2003: 201-202). Ayrıca Türkiye’de de çalışan yoksulluk da dikkat çekici boyutlardadır. DPT verilerine göre çalışan yoksulların oranının çalışmayan yoksullardan fazla olduğu görölmektedir. Bu durumda, Türkiye’deki asgari ücret politikalarının yanı sıra kayıt dışı ekonomide düşük ücretli (piyasa ücreti) istihdamın yaygınlığının etkisi vardır (DPT, 2001: 164).

Türkiye’deki yoksulluk göstergeleri açısından bakılması gereken önemli bir unsur ise gelir dağılımı eşitsizliği ; zengin ile yoksul arasındaki gelir uçurumudur. Gelirin yüzde 20’lik dilimlere göre dağılımı esas alındığında Türkiye, adaletsizlik bakımından dünyanın ilk yirmi ülkesi arasında yer alır (Sönmez, 2002b: 89). DİE 1994 verilerine göre haneler % 20’lik dilimler halinde en düşük gelirliden en yüksek olana doğru sıralandığında, elde edilen gelir paylarına göre, en düşük gelirlilerin milli gelirden aldığı pay % 5’ken en yüksek gelirli % 20’lik dilimin aldığı pay % 55’tir. Yoksulluk sınırı altında kalan, yoksul hane oranı % 14 civarındadır. Bu hanelerin elde ettiği gelir ise toplam gelirin ancak % 2’si kadardır. Yoksulluk sınırının altına düşen hane reisi kadın olan hanelerin oranı % 30 iken , hane reisi erkek olan hanelerin oranı ise % 13 civarındadır (Kasnakoğlu, 1998: 126-127). Mutlak yoksulluk açısından Türkiye’ye baktığımızda, Türkiye nüfusunun %15’inin mutlak yoksulluk sınırı altında ; 15 yaş ve üstü nüfusun ise %23’ünün mutlak yoksulluk sınırı altında yaşadığı belirlenir (İnsel, 2004: 254). Kentlerdeki durum ise şu şekildedir: Kent nüfusunun yaklaşık 7 milyonu –7 kişiden biri- mutlak yoksul konumunda yaşamakta ve kentsel nüfusun %35’inin yıllık gelirinin 1000 dolar olabildiği görölmektedir (Koray, Alev, 2002: 444). Türkiye’de yaşayan kadınların yalnızca %22’sinin kendisine ait bir geliri vardır. Yine Türkiye’de DİE’ye göre tüm evde çalışanların % 95’i kadındır ve tüm dünyada ev eksenli çalışanlar ise yoksullar hatta en yoksullar grubunda yer alır (Hattatoğlu, 2002: 306-312). Bugün dünyada 1.3 milyar insan yoksulluk sınırında yaşarken bu kitlenin %70 ‘ini kadınlar oluşturmaktadır ; yani artık yoksulluk kadınla özdeş hale gelmiştir (Akçar, 1998).

Yoksulluk, geçen bölümlerde incelendiği üzere, yaygınlaşmış, kitleselleşmiş ve kronikleşmiş bir toplumsal sorundur. Bu sorunla mücadele biçimleri ise sendikalar gibi örgütlü mücadeleden ; hane halklarına, kadınlara ve çocuklara doğru daralırken, neo-liberal zihniyet sorunun ekonomik yönünü göz ardı ederek sosyo-psikolojik yanı, dolayısıyla bireysel

nedenleri ön plana geçirmektedir. Yoksullukla mücadele stratejilerinin hane halkına doğru daralması kadın emeğini bu alanın merkezine yerleştirir. Kadın emeğinin bu alanda iki biçimde belirdiğini görüyoruz. Bunun ilk biçimi kadınların ailenin ihtiyaçlarını gidermek adına sosyal yardım merkezlerine baş vurmalarıdır. Daha çok ‘itiraf’ biçiminde yaşanan yoksulluğun kadınlar tarafından ifade edilmesi, kültürel değerler açısından aileyi geçindirme görevleri olmadığından, geçinememeyi kişisel bir başarısızlık, cinsiyet kimliklerinde bir yarılma olarak algılamadıklarından daha kolay olmaktadır (Bora, 2002: 72). Kadınlar, yardım kuruluşlarına baş vurmanın dışında kollektif düzeyde, sosyal ağ ilişkileri içinde yiyecek ve para borç alıp verme ya da ihtiyacı olanlara emeği ile karşılıklı yardım etme açılarından da aktiftir (Kümbetoğlu, 2002: 135-136). Kadın emeğinin belirginleştiği ikinci alan ise aile içi tüketim ve üretim kalıplarına ilişkin olan boyuttur. Bu boyut, geçimlik üretim (subsistence production) olarak kavramlaştırılır ve de yoksullukla mücadele stratejisinin ana eksenine işaret eder.

Geçimlik üretim, ailenin gelir elde etmek amacıyla piyasaya sürmek için değil, doğrudan ailenin tüketimine yönelik yaptığı üretimdir. Önceleri kırsal kesimle sınırlandırılarak ifade edilen bu üretim şekli günümüzde kentsel kesimde de belirginleşmiştir (Demir, 2002: 292-293). Geçimlik faaliyetlerin temel karakteristiği piyasadan mümkün olan en az girdi ile mümkün olan en fazla ihtiyacı karşılamak için aile içi emeğin piyasa güçleri yerine ikame edilmesidir. Bu faaliyetleri genel olarak iki kategoriye ayırmak mümkün: Ev içine odaklı faaliyetler ve istihdam sorunlarının yaşandığı ortamda durumla mücadele için geliştirilen stratejiler.

1- Ev odaklı stratejiler : Bu faaliyetler ; gıda, barınma, konut koşullarını iyileştirme, ısınma gibi ihtiyaçlara yöneliktir. Gıda üretmek bakımından yapılan, ürünlerin işlenmemiş halde alınıp evde işlenerek tüketime hazırlamaktır. Yoğurt, salça, reçel, yufka, tarhana, erişte, turşu vb. gıdaları yapmak bu işlemin belirgin örnekleridir. Yine gıdaya harcama yapmamak için gecekondü bahçesinde meyve, sebze yetiştirmek de yaygın bir faaliyettir ve bazen bu ürünlerin piyasaya sunulduklarına da rastlanmaktadır. Giyim ihtiyaçlarını karşılamak için yapılan ise piyasadan ürün almayarak evde dikme, örme işi yapmak olarak belirir (ibid, 294-299). Evdeki kitaplık raf gibi gereksinimler de daha çok montajı yapılacak ürünlerin evde hazırlanması yoluyla giderilmektedir. Yine daha ucuz malların tercih edilmesi, öğün sayısının azaltılması, ev eşyalarının onarımının ertelenmesi, sosyal harcamaların büyük ölçüde kısıp gıdaya odaklanması bu kapsam içinde değerlendirilmelidir (Şenses, 2002: 247-248). Ev içi

geliştirilen faaliyetlere saha araştırmalarından yola çıkarak daha spesifik örnekler verecek olursak, şunlardan söz edebiliriz: “Fırından ucuza bayat ekmek almak, çocukların protein alabilmesi için kemik kaynatmak, bulaşıkçılık yaptığı iş yerinden yemek malzemesini eve getirmek, pazarlardaki artıkları toplamak, bakkaldan kırık yumurta almak, yakacak ihtiyaını kasa kırıkları toplayarak sağlamak ve çocukların uyuduğu zamanlarda soba yakmamak, yazın çocukları güneşte ısıttığı su ile yıkamak, dışarı atılan veya kendisine verilen eşyaları tamir ederek kullanmak, kaçak elektrik kullanmak, sığınacak bir gecekondur yapabilmek için gerekli olan tuğla parasını taksitle buzdolabı alıp yarı fiyatına satarak karşılamak, ğrenci olmadığı halde paso kullanmak, vb...” (Erdoğan, 2002: 52-53).

Kasnakoğlu, Dayıoğlu ve Erdil’in yaptıkları araştırma, ev içi üretimini önemsenmesi gereken boyutlarda olduğuna işaret eder. Ailenin gelir düzeyi ile kadınların evde yaptıkları iş ve harcadıkları zaman arasında ters orantı vardır ; eviçi üretimini hane gelirine olan katkısı alım gücünün azalmasına paralel olarak artmakta ve bu katkı, en yoksul aile kümesinde % 82 oranına kadar yükselmektedir. (Demir, 2002: 296).

2-İstihdam odaklı , piyasaya yönelik stratejiler : Bu bağlamda ilk dikkat çeken hane yapısına ilişkin yapılan etkilerdir. Hane halkı, gelirini arttırmak amacıyla, yetişkin işgücü sayılacak yakınları ile birleşerek genişlemeye yönelmekte, doğum kontrol mekanizmalarıyla da hane halkının büyüklüğünü kontrol edebilmektedir. Zorunlu göç dalgasıyla gelenler hariç tutulursa, zorluklarla karşılaşma halinde kentlerden köylerine doğru bir akımın da varlığından söz edilebilir. Kentte kalınması durumunda, hane halkı üyelerinin daha fazlasının işgücüne katılımını sağlamak için çocukların okuldan alınması söz konusu olmaktadır (şenses, 2002: 248-249).

Aşır yoksul olmayanlar açısından geliştirilecek stratejilerin temel noktası ise işsiz olarak bekleme ve işsizlik yükünün ailece taşınmasıdır. Bu, eğitim süresi uzatılarak işe girme döneminin ertelenmesi, ülke dışı istihdam olanaklarının denenmesi şeklinde olabilmektedir (Tekeli, 1984: 250). Son olarak birikim yapmanın da yoksullukla mücadelede önemli olduğunu belirtmek gerekir. Para biriktirmek, yoksullar için gelecekleri belirsiz ve tehditlerle dolu olduğundan daha önemlidir ; çünkü işsizlik, a kalma, barınaksız kalma kaygısı daha yoğundur. Para sahipliği, az da olsa bir rahatlama hissi verir ; olağanüstü durumlarda bir güvenlik unsurudur (Cantek, şenol, 2001: 127). Ancak yoksullar için para biriktirme büyük lde temel ihtiyaçlardan kısılarak gerçekleştirilebilir.

Yoksulluk olgusunun Türkiye’deki görünümüne veriler ışığında baktıktan sonra kent yoksulluğu bağlamında ‘nöbetleşe yoksulluk kavramına da değinmek yararlı olacaktır. Işık ve Pınarcıoğlu tarafından öne sürülen ‘nöbetleşe yoksulluk’ kavramı, eşitsiz güç ilişkileri temelinde, kentli yoksul kesim içinde bir grubun diğerleri üzerinden zenginleşmesine, refahını arttırmasına işaret eder. 1980 sonrasının zor koşullarında kent yoksulları arasında oluşan bir çeşit tutunabilme stratejisi olan ‘nöbetleşe yoksulluk’ şu özellikleri taşır : “a- Her seferinde arsa ve konut piyasasında kurulan ilişkilere dayanması b- Çoğu kez iş piyasasında kurulu olan, özellikle hemşehrilik esaslı ilişkilerle eklemlenmesi c- Bu piyasalarda yaratılan getirilerin sistem içinde yer alanlara eşitsiz dağıtımı ve d- Bu eşitsiz ilişkiler temelinde yükselen eşitsiz güç ilişkileri” (Işık, Pınarcıoğlu, 2002: 40). ‘Nöbetleşe yoksulluk’ kanallarının zenginleştirici etki yapabilmesi, bu kitlenin ‘dönüştürme kapasitesi’nin de varlığını gösterir. Varoş yoksulları, kendi kaderini kabullenmiş, yükselebilmek ve konumunu düzeltebilmek umudu taşımayan sınıf-altı tanımlamasından farklı olarak ; tercih yapan yaşamı için alternatifler üretme uğraşı veren ve yükselebilmek umudu taşıyan bir kitledir (ibid, 39). Yalnız bu süreçte şanslı kesimlerin daha çok ilk gelenler olduğunu belirtmek gerekir. Göç zincirinin son halkalarının dönüştürme kapasitelerinin kendilerinden önce gelenlere oranla daha zayıf olduğu söylenebilir. Ancak ‘nöbetleşe yoksulluk’ kanalları, Türkiye’de ‘sınıf-altı’nın oluşumunu önlemiş bir mekanizma olarak da okunabilir. Türkiye’de de her ne kadar dışlama olgusunun göstergeleri mevcut olup, durum ‘öteki Türkiye’ söyleminde somutlanmış olsa da, bu göstergeler sınıf-altı’nın nüveleri olarak değerlendirilmelidir.

Türkiye’de 90’lı yıllarda başlayarak 2000’li yıllarda iyice sivrilen toplumsal alana ilişkin dönüşümlerin ana eksenini zengin/yoksul kitleler arasında yaşanan mekansal ayrışmanın ‘dışlama’ olgusuyla eklemlenmesiyle oluşan yeni bir çeşit ‘toplumsal sorun’ (‘Öteki Türkiye’) oluşturmuştur. Yoksulluğun ‘dışlayıcı’, ‘çoğunlukla birlikte olmama’, ‘ortalama yaşam biçiminden farklı’ bir yerde olma durumu, mekansal ayrışmaya işaret eder (Kümbetoğlu, 2002: 132). Son dönemde “üst sınıfların kurdukları içe kapalı yerleşimlere ‘korunaklı adacıklar’ (fortified encloves) (Calderia, 1996a), ‘korunaklı bölgeler’(fortified territories) (Aksoy ve Robins, 1994), ‘villa gettoları’ (Şenyapılı, 1998), ‘kurtarılmış bölgeler’ ya da ‘yerleşim vahaları’(Kazmaoğlu, 1998) gibi terimler önerilmektedir”(Işık ve Pınarcıoğlu, 2002: 148). Yoksullar geçmişte “kötü alışkanlıklar içinde ve isyana hazır , tehlikeli sınıflar” olarak nitelenerek toplumsal düzen için tehdit görülmelerinden dolayı, toplumdan hapishaneler, özel yoksul evleri ya da yetimhaneler yoluyla tecrit edilirken (Şenses, 2002: 57-

58), artık bunlara ek olarak güvenli siteler yoluyla ayrık kent içi yerleşim yerlerinin kurulması söz konusudur.

Türkiye’de ‘Öteki Türkiye’ söylemini doğuran olgular kent içi dokuların birbirini dışlaması tüketim toplumunun olumlanması, zenginliğin güdülenmesi olarak belirgindir ve ‘Öteki’nin karşısındaki ‘biz’; ‘yeni elitler’, ‘yeni Türk insanı’ ya da ‘Beyaz Türkler’ biçiminde adlandırılmaktadır. Bu adlandırmaların özneleri daha çok toplumsal piramidin üst katmanlarında yer alan orta, üst düzey yöneticiler, geleceğin yöneticileri olan üniversite gençliğidir. Bu kesimin karakteristiği kentin seçkin semtlerinde yaşamaları, gelir düzeylerinin yüksek oluşu, bir ya da daha fazla dil bilmeleri, iyi eğitim almış olmaları, kentsel mekanların ve üreticilerin hedef kitlesi olmaları şeklinde özetlenebilir. ‘Öteki’ler ise “ ‘Türkiye’nin geleceği’, reklam verenlerin hedef kitlesi arasında yer almayan, ya siyasal İslam ile laik elitler arasındaki çatışmadan doğan, toplumsal hayata sirayet eden ‘kenara terkedilmiş’ duygusunu yaşayan Anadolu kökenli muhafazakar kişiler veya kent kökenli olup piramidin tepesindekiler kadar talihli olmadıklarından kentli elitler arasında yer almalarını sağlayacak iyi eğitim, yabancı dil, güçlü siyasetçi bürokrat gazeteci ve işadamlarından oluşan ilişkiler ağı içinde yer almak gibi niteliklere sahip olmayıp ‘ kenarda kalanlar’dır” (Bali, 2002: 21) .

Türkiye’de yoksulların, ‘geniş toplum’dan büyük ölçüde yalıtılmış bir ‘dışlama / marjinalleşme’ içinde yaşadığı ve ‘öteki’ olarak algılandığı belirgin olmakla birlikte neo-liberal hegemonyaların dayatıları yoksullar için her geçen gün içinde bulundukları durumu aşma koşullarını daraltmakta, bu da daha kırılgan ve risklere maruz kalan bir varoluşu doğurmaktadır. Düşük ve/veya gerileyen alım gücü, tüketim toplumunun ağırlığı altında sürekli gerilim üretir (Özbudun, 2002: 68-69). Türkiye’de tüketim toplumunun alım gücü yüksek hür düşünceli bağımsız yeni kentlisi, kendini ‘ötekinden’ farklı olmak noktasında tanımlıyor ancak ‘ötekiler’, Türkiye toplumunun ezici çoğunluğunu oluşturuyorlar (Kozaklı, Özkazanç, 1997: 46). Yaşanan dışlama ve ‘öteki’nden farklı olmak ise yalnızca mallara sahip olunup olunmamasından kaynaklanmayıp, tüketim törenlerine katılamamaktan da kaynaklanarak önemli bir sorun olarak belirmektedir.

Dışlama olgusunun iki şeklini ayırt etmek gerekir. Bunlardan ilki belirgin bedensel davranışlarla ya da sözlü ifadelerle açık bir biçimde aşağılama şeklindeyken diğeri daha örtülü bir formdur. Diğerlerine dönük ilk tavır, “tüm insanların eşitliği”, “aşağıdakini hor görmenin insanlıkla bağdaşmayacağı”, “herkesin durumunun zaman içinde değişebileceği”

vurgusuna odaklanırken gündelik yaşamın gerçekleri üzerinden konuşulurken eşitlikçi söylemin yerini dışlamaya bıraktığı görülmektedir. İlk tavır daha çok formel eğitimde verilmeye çalışılan ve geleneksel kültürden aktarılan değerlerden kaynaklanır. Bu değerler dışlama halinin biraz daha örtülü ifadesine neden olur. Diğerlerinden duyulan rahatsızlık, “belirli bir kültür ve eğitim düzeyine ulaşmış kimse” normundan farklılaşan kesimleri, rahatsız edici doğru davranış ve ölçüleri bozan, bencil ve dolayısıyla göz önünde bulunması istenmeyenleri hedefler (Ayata, 1996: 124-125). ‘Öteki’lerin ise kendilerine yönelik tavır karşısında kendilerini kurma, konumlandırma mekanizmaları vardır : “Yoksulların anlatılarında zenginler ‘kendini beğenmiş’, ‘havalı’, ‘burnu havada’, ‘şımarık’, ‘cimri’, ‘paragöz’, ‘bencil’, ‘aç’, ‘açgözlü’, ‘samimiyetsiz’, ‘her şeyleri yapmacık’, ‘çocuksu’, ‘fakirin halinden anlamaz’, ‘merhametten uzak’, ‘gaddar’, ‘fakirleri hor görür’, ‘tepeden bakar’, ‘kendini yüce görür’, ‘her şeyle dalga geçer’, ‘ahlaksız’, ‘eğlence düşkünü’, ‘fiyakalı’ vb. olarak sunuluyor. Yoksulların kendileri ise ‘fakirin halinden anlar’, ‘ne varsa fakirlerin gönlünde var’, ‘gönlümüz zengin’, ‘(gecekondu oturan insanlar) o binada oturan şeylerden kat kat üstün’ gibi sözlerle sunuluyor ve ‘içi temiz’, ‘gözü gönlü tok’ ve ‘zenginlerden daha yüksek’, ‘cana yakın’, ‘içten’ ve ‘yardımsever’ olarak niteleniyor. Böylece yoksul-madunlar, kendilerini zenginlere karşı moral-insani değerlerle donanmış olarak resmediyorlar” (Erdoğan, 2002: 34). Zenginlere karşı bu şekilde savunma mekanizması geliştirilse de durumun karakteristiği aynı zamanda bir yanda hızla yukarı tırmanmak isteyen ve yükseldikçe aşağıdakilerle bağını koparan, ama aynı zamanda üsttekilerden rahatsız bir tabakalaşma yapısını da içeriyor (Ayata, 1996: 125).

Dışlama, büyük ölçüde zenginlik / fakirlik ekseninden işlese de okuma yazma bilmemek de dışlamayı üreten bir olgu olarak göze çarpar. Günümüzde ‘okuryazarlık’, ‘İngilizce konuşmak’ ya da ‘bilgisayarları anlamak’ anlamına geliyorsa, modern dışlamanın merkezi de bu noktadan doğar denilebilir (Cohen, 2000: 77). Sözü edilen dışlama olgusu bir çok açıdan toplumsal dokuya nüfuz etmiş durumdadır ve en belirgin söylemsel inşası ise ‘yoksulluk kültürü’ kavramında gerçekleştirilir. Zaten yoksulluk kültürü, kuruluşu itibarıyla bir ‘içerilme’ değil ‘dışlama’ kültürüdür. Bu durum, toplumun ortalama standartlarıyla , maddi çerçeveye ilişki kuramamaktan türer (Çiğdem, 2002: 150). ‘Yoksulluk kültürü’, yoksulluğu kadercilik, tembellik, şiddet gibi patolojilere atıfta bulunarak, yoksulları kınayıcı, suçlayıcı, aşağılayıcı tavırda somutlaştır (Erdoğan, 2001: 9-10). Türkiye’de yoksulluk kültürü ‘Güneydoğu kamburu’, ‘yoksul’, ‘yoksulluk edebiyatı’ düşmanlığı ve özellikle medyada sivrilen ‘beyaz Türk’ ırkçılığı ile ilişkili yaşanmıştır. Bu sayede sözü edilen olgu daha çok negatif kanıların

odağı haline getirilerek tehdit algısının oturtulmasıyla tehlike ve suç koduna rahatlıkla geçilebilmiştir. Her şeyden önce dışlama ile toplumsal kesitlerin arasında oluşan mesafe, kamusal alanı iletişime kapalı, yalıtılmış, özel yaşamlar arası gidilip gelinirken biraz ürkekçe geçilen alanlar haline getirir ve yaşanan da dışlamanın arka yüzü yani içe kapanmadır (Özmen, 1995: 52-53).

Yoksulluk bağlamında mekansal ayrışmadan doğan semt ayrımcılığına ek olarak suç kodlamalarının odağındaki spesifik grupların daha çok uçucu madde bağımlısı olanlar ile sokak çocukları olduğunu görüyoruz. Uçucu madde kullanıcılarının para yerine yiyecek maddesi verilmesini reddettiği ve uçucu maddeyi itilmişliğini, korunamamışlığını bastırmak amacıyla, ihtiyaçlarını unutmak için kullandıkları gözlenmektedir. Sokak çocuklarının ise kendilerine yönelik şiddetten korunmak amacıyla, çeteleşmek için değil çetelere karşı mücadele etmek için gruplar halinde yaşadığı biliniyor (Tunç, 1999: 83). Sokak çocuklarının suçluluğu tam da bu noktadan doğuyor. Ayada, Sayıta ve Temelli tarafından yapılan araştırmaya göre çocukların en belirgin özelliklerinden biri suça karşı olmaları olmakla birlikte, sokak çocuklarının suçla olan bağlantıları çıkar sağlamaktan değil zorunluluktan dolayı kurulur. Bu çocuklar, sokak çetelerinin kendilerini kaçırıp uzuvlarını keserek dilendirmelerine karşı korunma güdüsüyle hareket etmektedir. Polisin tavrının sert olması nedeniyle çocuklar polisten de dayak yememek için uzak durmaktadır (Alada vd., 2002: 263-264). Sözü edilen sorunların bir boyutunu da fuhuş alanında sömürü ve şiddete maruz kalan ‘seks işçisi’ olarak çalışmak zorunda kalan kız çocukları oluşturur. Daha çok parçalanmış ailelerden çıkan bu insanlar, modern köleliğin tezahürüdür ve dışlama odaklarından biridir (Küntay, 2002: 144-150).

Toparlarsak Türkiye’de yoksulluk, hem varoluşu itibarıyla hem de diğer ‘toplumsal sorun’ları da etkilemesi açısından önemli bir sorundur. Ancak Türkiye’de henüz ‘sınıf-altı’nın oluşmayışı bir avantaj olmakla birlikte, bu güne kadar böyle bir kitlenin oluşumunu engelleyen nöbetleşe yoksulluk ve o bağlamdaki ağ ilişkilerinde tıkanma yaşanması, böyle bir kitlenin oluşumunun önünü açmaktadır. İleriki bölümlerde açılacağı üzere Doğu ve Güneydoğu Anadolu’dan terörizm nedeniyle büyük şehirlere hazırlıksız zorunlu göç yapan kitleler, eğer onbeş yirmi yıl içerisinde kente tutunma olanağı bulamayarak yoksullukları kronikleşip çocuklarına da aktarılırsa, Türkiye’de ‘sınıf-altı’nın oluşumu çok olasıdır. Zorunlu göçle gelen kitlenin yanısıra farklı nedenlerle yoksul olanların, kadın yoksulluğunun ve sokak çocuklarının yoğunluğu düşünülürse Türkiye’de oluşması olası Sınıf-altı hiç de azımsanacak

bir kitle olamaz. Ayrıca sınıf-altı'nın psikolojik zeminini 'Öteki Türkiye' ve 'sosyal patlama' söylemi ve bu bağlamda yukarıda sözü edilen dışlama pratiklerinde bulmak mümkündür ve gündelik hayatta kurulmaya başlanan suçlu/yoksul kodlaması da bu durumu destekler. Sözü edilen suç-yoksul kodlaması, Türkiye'de 'sosyal patlama' söylemi içinde önemli bir eksenine işaret etmekle birlikte, çok daha kapsamlı ve uluslararası alana da nüfuz etmiş bir durumdur. Özellikle 11 Eylül saldırısından sonra uluslar arası düzlemde terörizm suçu ile yoksul olmak arasında bağlantı kurulmuş 'terörizmle mücadele' 'yoksullukla mücadele' stratejilerine eklenmiştir (Özdek, 2002: 20). Bütün bu denkleştirmeler ise sorunun sosyal tabanını kaydırıp güvenlik sorununa dönüştürerek sorunu kronikleştirip daha sancılı hale getirmekle kalmayıp çözümü konusunda da yapıcı çözümler üretmeyi engelleme potansiyeli taşır. Bu açıdan yoksulluk meselesinin farklı türde sorunlara kaynaklık etmesini önlemek adına değerlendirilebilecek iki boyut olan sosyal yardım alanı ve ağ ilişkileri, Türkiye'deki 'toplumsal sorun'ların seyrini de netleştirilmesi için önemlidir ve şimdiki bölümde söz konusu alanlardaki dönüşümler değerlendirilecektir.

a- Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardım Alanı

Sosyal yardım alanı, devletin sosyal devlet olma niteliğinden kaynaklanan ve toplumda 'toplumsal sorun'ların yoğunluğu/hissedilirliğini azaltıcı işleve sahip olması beklenen ancak tartışmalı bir konudur. Tartışma hangi yoksullara ne kadar, nasıl yardım yapılacağı, 'çalışma şevkini kırmayacak' düzeyde mi, ayni ya da nakdi yardım biçiminde mi yapılacağı noktalardan hareketle süregelmektedir. Sosyal yardım alanı ve sosyal güvenlik sistemin ilişkin tartışma önceki bölümlerde irdelendiğinden bu bölümde alana ilişkin çerçeveden hareketle Türkiye'deki sosyal yardım ve sosyal güvenlik sisteminin seyrine ilişkin açıklamalar yapılacaktır.

Türkiye'de sosyal yardım alanında, yasal düzenlemeler açısından rastlayacağımız ilk tarih 1983'tür. Yalnızca çalışamayacak durumda olan yaşlı malul ve sakat kategorilerini kapsamına alan 2022 Sayılı "65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık bağlanması Hakkında Kanun" , sözü edilen durumda olduğunu il veya ilçe idare heyetlerinden alacakları belge ile kanıtlayan kişilere belli miktarda aylık bağlanmasını öngörür. Konuya ilişkin ikinci kanun, yoksulluk içinde olup da temel ihtiyaçlarını karşılayamayan kişilere kaynaklarının el verdiği ölçüde parasal ve ayni sosyal yardımlar sağlanması hükmünü veren Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu (2828 ;

1983) ; üçüncü kanun ise Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu (3294 ; 1986)'dur. Kanunda, fonda toplanan miktarın, ihtiyaç sahiplerine her il ve ilçede sosyal dayanışma ve yardımlaşma vakıfları aracılığıyla yapılacak incelemeler sonucu dağıtılması hükme bağlanır. Kastedilen yardım ayni ya da nakdi olabilmektedir. Bu alanda dikkate alınacak son düzenleme ise Yeşil Kart (3816) uygulamasıdır. Buna göre herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna bağlı olmayan, sağlık giderlerini karşılayamayan kişilerin tedavi masraflarını Sağlık Bakanlığı karşılamaktadır (Koşar, 2000: 70).

Sosyal yardım alanının yasal çerçevesini çizdikten sonra uygulamaya nasıl yansıdığına geçebiliriz. Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu'nun (Fak-Fuk-Fon), kurulduğu yıllardaki harcamalara dikkat edildiğinde, kuruluş amaçlarında belirtilen yoksullukla mücadele amaçlarından çok, Özal'ın neo-liberal ekonomi politikalarına dönük kamuoyu tepkisini tolore etmek amacına hizmet ettiği gözlenmektedir. Her ne kadar 3230 Sayılı kanunla Fon kaynaklarının yoksullukla mücadele amacıyla kullanılması için gelirlerinin % 30'undan fazlasının hazineye aktarılmaması hükme bağlansa da Özal döneminde bu hükme uyulmamış ; fon kaynakları, bütçe açıklarını kapatmak, piyasa ekonomisini güçlendirmek, savunma sanayiine ek kaynak yaratmak ve oy avcılığı yapmak gibi amaçlar için kullanılmıştır (Gül, 2002: 118). Durum böyle olunca 1994'e kadar 2022 sayılı kanun kapsamında yardım alanların sayısı 805.704 kişide kalmıştır (Dumanlı, 1996: 157). 2000 yılı sonu itibarıyla ise Türkiye nüfusunun yaklaşık %13-15'inin ve son dört yılda toplam nüfusun yaklaşık %22-25'inin Fak-Fuk-Fon'dan yoksulluk yardımı aldığı bilinmektedir. Bu yardımlar daha çok temel ihtiyaçları gidermeye dönük mutlak yoksulluk yardımlarıdır. 2000 yılında Fak-Fuk-Fon'dan vakıflara aktarılan miktar ise 359 trilyon 48 milyar liradır. Fondan periyodik yardım alanlara son 3-5 yılda 43 trilyon 299 milyar lira, sağlık yardımı alanlara 81 trilyon 913 milyar lira, eğitim yardımı alanlara 78 trilyon 913 milyar lira burs yardımı alanlara 83 trilyon 429 milyar lira ve yakacak yardımı olarak da 638 milyar lira harcanmıştır .Yoksulluk konusu irdelenirken sözü edilen yoksulların olağanüstü durumlardan daha fazla etkilenmesi, Türkiye'deki verilerde de göz önündedir. 17 Ağustos ve 12 Kasım 1999 depremleri nedeniyle Fon'dan yardım alanların oranı , önceki yıla oranla %65 artmıştır. 2000 yılının ilk 11 ayında Fak-Fuk-Fon'dan yardım alanların sayısı bir önceki yıla göre % 25 artarak 6 milyona ulaşmıştır. Yeşil Kart uygulamasına da değinirsek, 1989-1999 yılları arasında 8-7 milyon kişi yeşil Kart sahibiyken bu sayının 2001'de 10 milyona ulaştığı görülür (Gül, 2001: 112-133). Yeşil kart alabilmek için kişinin hiçbir gayrimenkulunun olmaması ve aylık gelirin net

asgari ücretin üçte birinden az olması gerekmektedir (İnsel, 2004: 254); Ancak yeşil kart kullanıcı sayısı artmakla birlikte saha araştırmaları, Yeşil Kart'a sahip olmak için gereken bürokratik işlemleri maddi yetersizliklerden dolayı yapamayan en yoksul bir kitlenin varlığına da işaret etmektedir.

Türkiye’de sosyal güvenlik sisteminin zayıf oluşu, sosyal güvenlik sistemine kayıtlı çalışan insan sayısının azlığı dolayısıyla enformel sektörün genişliği de gelişmiş bir sosyal yardım sistemini gerektirmektedir. Sektörel açıdan sigortalı çalışanların oranlanışına baktığımızda sigortalı çalışanlar 1990’da sanayide %68, hizmetler kesiminde %75 , tarımda %8 ; 1997’de sanayide %68, hizmetler kesiminde %78 ve tarımda %11’dir. 2001 yılı itibariyle tüm çalışanların yalnızca %57.8’i sigortalıdır. Enformel sektör bu kadar geniş olmakla birlikte 1994 yılından itibaren sosyal güvenlik sisteminde de açıklar başlamış, bundan dolayı 8 Eylül 1999 tarihinde yürürlüğe giren 4447 sayılı kanun ile iki aşamalı kapsamlı bir sosyal güvenlik süreci hazırlanmıştır. Söz konusu kanun ile prime esas gün sayıları arttırılarak, prime esas kazanç taban ve tavan düzeyleri yükseltilerek, bazı sigorta kolları için sigortalı ve bağımlıların katkıda bulunmasını öngörmek gibi düzenlemelerle sosyal güvenlik kuruluşlarının gelirleri arttırılmaya çalışılırken ; emeklilik yaşının kademeli olarak yükseltilmesi, emeklilik ödemeleri hakkını kazanma koşullarının zorlaştırılması, aylıkların hesabında esas alınan kazanç döneminin değiştirilmesi ve emekli aylıklarının bağlama oranlarının düşürülmesi yoluyla sosyal güvenlik harcamaları kısılmaya çalışılmıştır. Kanunun enformel sektörün genişlemesine karşı tedbirleri ise işsizlik sigortası, işsizlik ödeneği, yeni iş bulma ve meslek geliştirme, edindirme ve yetiştirme eğitiminin verilmesi uygulamaları şeklinde geliştirilmiştir. Görüldüğü gibi 4447 sayılı kanunla sosyal güvenlik sisteminden kaynaklanan açıklar, güvenlik sistemlerinin ‘finanse edilebilirliklerini’ arttırarak ya da ‘sürdürülebilir finansman’ sağlanarak kapatılmak istenmektedir. Bu anlayış devletin sosyal güvenlik sistemini yük olarak görüp kaçınmasına, bu alandaki pozisyonunu düzenleyicilik işleviyle sınırlandırmasına işaret etmekte, dolayısıyla özel sektörün bu alanda rolünün artması söz konusu olmaktadır (Özsucu, 2003).

Sosyal güvenlik sistemindeki yetersizlikler, gelişmiş bir sosyal yardım sistemini gerektirirken, Türkiye’de bu alandaki sorunlar giderilmek için reel sosyal yardım alanında son yıllarda nispeten artış gözlenmektedir. Bu alandaki son dönem canlanmanın en önemli nedeni, yoksulluğun ağ siyasetine izin vermeyecek kadar yaygınlaşması ve de geleneksel dayanışma stratejileri denilebilecek alandaki kırımlar ve çözümlerdir. Ayrıca Dünya Bankası

tarafından 2000’li yıllar için hazırlanan yoksulluk Raporu’nun ve fondan aktarılan miktarın bu dönemdeki canlanmaya yardımcı olduğunu da belirtmek gerekir. Sözü edilen rapora ilişkin ayrıntılara ‘sosyal patlama’ söylemi analiz edilirken değinilecek olmakla birlikte, şimdiki bölümde ağ ilişkilerinin yoksulluk ile olan ilişkisi değerlendirilecektir.

b- ‘Toplumsal Sorun’ ve Ağ İlişkileri

Türkiye’de 1980 sonrası etkinleşen neo-liberal akımın ekonomiyi piyasa dinamiklerine bırakma stratejisi, toplumsal yapıya sosyal yardım alanını cemaat ilişkileri üzerine yükselen ağ siyasetine bırakma politikası olarak yansır. Oluşması beklenen ağ ilişkisi, karşılıklı etkileşimleri biçimlendiren uzlaşmaların ya da çıkar gruplarının bütününe işaret eder (Uysal, 2001: 81). Bu ilişki biçimi, geleneksel akrabalık ilişkilerinden ve “geleneksel kurumlardan farklı olarak, değişik nitelikteki ilişkileri, arkadaşlık komşuluk ilişkilerinden sokak çetelerine, ilgileri yerel düzeyde olan örgütlerden (mahalle dernekleri, spor klüpleri vb.) ilgileri ve ilişkileri kent düzeyinde hatta ulusal düzeyde olan örgütlerin yerel bürolarına (yerel yönetim, sendikalar, sağlık örgütleri vb.) kadar değişen nitelikte ilişkileri kapsayan ilişkiler olmaları nedeniyle çok daha karmaşık ilişkiler olarak karşımıza çıkmaktadır” (Erder, 1997: 32). İfade edilen enformel ilişkilerin iki boyutundan söz etmek mümkündür. İlk boyut, ilişkilerin ‘yer altı ekonomisi’ ‘siyah ekonomi’, ‘kayıt dışı ekonomi’ olarak adlandırılan istihdama ilişkin boyuttur. Enformel ilişkilerin diğer yönü ise daha çok tutunma stratejileri bağlamında değerlendirilebilecek olan ‘dayanışmacı ilişkiler’ boyutudur. Dayanışmacı ilişkiler kapsamında hane yaşamı ve haneler arası ilişkiler (akrabalık, komşuluk, arkadaşlık, hemşehrilik, etnik yakınlık vb.) gibi çok yönlü ilişkiler yer alır (Erder, 1997: 39).

Kentsel bağlamda düşünürsek karşımıza tipik bir ağ ilişkisi formu olan ve kırsal alandan kaynaklanıp aktarılan hemşehrilik ilişkisi çıkar. Modernite, kırdan kente göçenlerin iş ve ev bulup yerleşeceği ve kentli kültürünü üç kuşakta özümseyerek hemşehrilik bağlarını eriteceği tasarımına dayanır (Aslanoğlu, 1995: 95). Her ne kadar hemşehrilik tipi dayanışma ilişkileri, özellikle zincirleme göç türünde çok etkin işlev görmüşse de bu tür dayanışmacı ilişkilerin son dönem göçle de karakterize olan açılardan zedelendiği görülmektedir. Modernitenin hemşehrilik ilişkisinin eriyeceği kabulü gerçekleşmiş görünse de kentte homojen bir kentli kültüründen söz edilemeyeceği gibi kültürel kamplaşmalardan da söz edilebilir. Ayrıca hemşehrilik dayanışması, çok zor durumda olanların dayanışma ilişkisi gibi de görünmemektedir. Özellikle iş bulma sürecinde ‘referans olma’ ya da ‘haber verme’

bağlantısı, kan bağı olanlar, yakın akrabalar arasında ve daha çok güven ilişkisinin hakim olduğu durumlarda geçerli olmaktadır (Erder, 1996: 248-269). Zaten Türkiye'nin geleneksel refah rejiminin merkezinde de aile dayanışması modeli yer alır. Türkiye'nin ekonomik gelişme sürecinde, işsizlik sigortası, iş güvencesi gibi formel yasaların yerine akrabalık ilişkilerine dayanıldığını görmekteyiz. Hiçbir formel güvenceye sahip olmayan ve risk durumlarında aile dayanışması mekanizmalarıyla tutunabilen kesim, nüfusun % 20 kadarını oluşturmaktadır (Buğra, 2001: 24-25).

Daha geniş bir kitleyi kapsayan dayanışmaya dayalı ağ ilişkileri , giderek eşitsiz güç ilişkilerine dayalı, hiyerarşik olma özellikleriyle karakterize olan daha önce değindiğimiz 'nöbetleşe yoksulluk' hallerine dönüşmektedir. Geçmiş dönemde kent içinde yardımlaşma ve dayanışma ilişkilerinin kilit mekanı olan 'mahalle' de geleneksel anlamını yitirerek (Çiğdem, 2002: 139), aşırı yoksulların dayanışma tipi olan ağ ilişkilerini zayıflatmış ve mahalle birliği bütünlüğü kavrayışı yok olmaya başlamıştır. Erder'in saha araştırmalarını referans alırsak aşırı yoksulların komşu olarak tercih edilmemesi, yük olarak algılanması gerçeği de durumu vahimleştirir. Ayrıca kökene dayalı dayanışma ve yardımlaşma gibi hayatta kalma stratejilerinin aşınma süreci, Türkiye'ye özgü olmayan, özellikle ekonomik krizlerin sıkça yaşandığı ülkelerde yaşanan bir süreçtir. Bu bağlamda de la Rocha (2001) yaptığı saha araştırmasını baz alırsak, yoksulların kökene dayalı ilişkiler sayesinde kullanabilecekleri kaynakları model alan yaklaşımların geçersizleşerek, yoksulların kaynakları yerine, kaynakların yoksullaşmasından söz etmenin doğru olacağı savını değerlendirebiliriz (Şen, 2002: 166). Bu durum aynı zamanda yoksulların dayanışma mekanizmalarının aşınmasına da işaret eder.

Hemşehrilik ve mahalle gibi birimlere dayalı dayanışma, yerini büyük ölçüde dinsel kökenli ağ ilişkilerine bırakmaya başlamıştır. Dinsel cemaatlerin belirgin olarak tarikatlar biçiminde örgütlenip, buna bağlı ağ siyaseti yürüttükleri gözlenir. Tarikatlar, üyelerine büyük ölçüde alt sınıflar için yukarı doğru ilerleme olanağı sağlarlar. Bu olanaklar burs edinmek, iş kurmak, iş bulmak, siyasi iktidara ortak olmak, holdingler kurmak gibi geniş bir yelpazeyi kapsar. 1980'lere kadar hakim olan hami ve adamları arasındaki çıkar ilişkisi olarak gelişen intisap ilişkilerinin yerini artık daha az kişisel olan ağ siyaseti almıştır. İntisaptan farklı olarak bu tür ilişkide kişinin kendini kanıtlaması, grup içi yeterlilik düzeyine ulaşması gerekir (Birtok, Toprak, 1994: 9). Ancak her ne kadar cemaat ilişkileri yükseliş vaat etse de farklı cemaatler arasında yaşanan gerilimlerden de söz edilebilir. Bu gerilim, din merkezli cemaatler arasında

yaşanabileceği gibi, ilk ve sonra göç edenler arasında ya da farklı hemşehri grupları arasında da yaşanabilir. Dinsel cemaatler açısından hayali bir ümmetin yeniden canlandırılması ve inşa edilmesinin öteki sanrısını yaratması (Roy, 2001: 93), cemaatlerin kendini koruma tavrını pekiştirir ve diğerleri ile ilişki de çatışmalı bir görünüme bürünür. Bu bağlamda Türkiye’de dinsel cemaatler arasında en belirgin kamplaşma Alevi ve Sünni cemaatleri arasında gözlenir. “Sünni olanların ‘cemaat’e bırakılan işlerini kolaylıkla ‘cami’ etrafında odaklaşan ilişkilerle örgütleyebildikleri ve bu ilişkileri, sadece dinsel gereksinimlerin sağlanması için değil, toplumsal alanın, çocukların sosyalizasyonu, eğitim, sosyal amaçlı yardımlaşma gibi diğer konularına da yayabildikleri anlaşılmaktadır. Buna karşılık, aynı alanda yaşayan, ancak bu ilişki ağının dışında kalanların ve özellikle ‘Alevi’ grupların ‘cemaat’ kimlikleriyle örgütlenmeye çabaladıklarında, önlerine kültürel, siyasal yönetsel engeller çıkmaktadır” (Erder, 1997: 137). Bu şekilde yerel düzeyde Alevi cemaatlerinin dezavantajlı konumu kentsel alanda sivrilmemiş ‘Alevi sorunu’nu belirginleştirdiği gibi kentsel eşitsizliğin giderek artarak gerilimler doğurmasına neden olduğu görünürdür (ibid ; s.143). Cemaat örgütlenmesi kadar, cemaatin temel örgütlenme tarzı olduğu bir dönemde cemaatleşmemek de önemli bir gerilim eksenini olarak karşımızdadır.

Ağ ilişkileri açısından hükümet dışı organizasyonların işlevselliği de önemli olmakla birlikte Türkiye’de hem devlet/toplum ilişkisinden kaynaklanan nedenlerden hem de az gelişmiş ülkelerde N.G.O.’ların karşılaştıkları handikaplardan dolayı bu türlü yapılar yetersiz kalmıştır. Son zamanlardaki bu alana ilişkin hareketlenmeleri istisna tutarsak, Türkiye’de köklü ve etkin bir sivil örgütlenmenin varlığından söz etmek mümkün görünmemektedir. Ağ ilişkilerindeki dayanışmacı yönlerin de giderek törpülediği dikkate alınırsa, ‘toplumsal sorun’ mağdurlarının kendi kendilerine bir takım tutunma stratejileri geliştirmek durumunda kalması kaçınılmazdır. Bu bağlamda şimdiki bölümde yoksulların yoksullukla mücadelesinin merkezinde yer alan gecekondulaşma ve bu ekseninden kaynaklanan gerilim incelenecektir.

2- Gecekondu ve Kentsel Gerilim

Konut sorunu bağlamında gecekondulaşma olgusunu doğuran temel etken göçün hangi nedenler yüzünden ve ne biçimde yapıldığı ile şekillenir. Göçün bireysel ya da zincirleme, gönüllü ya da zorunlu olarak yaşanması, kentte tutunabilme potansiyelini ve dolayısıyla sorunların yoğunluğunu etkileyebilmektedir. Bununla birlikte kentsel yoksulluğun ne ölçüde kırdan kente göçle bağlı bir sorun olduğu konusu da tartışmalıdır. Bu konuda iki yaklaşımdan

söz etmek mümkün : Birincisi, “kırsal kesimdeki yoksulların düşük gelir düzeyleri sonucu kentlere adeta itildiklerini, göçlerin kent-kır kazanç farklılıklarının büyüklüğüne bağlı olarak artacağını ve hızlı göçlerin kentsel alanlardaki yavaş istihdam artışları karşısında hızlı bir enformelleşme ve buna bağlı olarak yoksullaşma sürecine yol açacağını ileri süren tezdir. Bu konudaki ikinci tez ise, yoksulluğun göçü özendirmek bir yana kısıtlayıcı bir etmen olarak görmekte ve kırsal alanda yaşayan topraksız / küçük toprak sahibi ve ücretle çalışan yoksulların göç maliyetini karşılama güçlükleri karşısında göçten en az yararlanan kesim olduğunu öne sürmektedir” (Şenses, 2002: 161-162). Sözü edilen iki tez iradi olarak yapılmasından dolayı gönüllü göç sürecinde belirleyici olabilecekken bir de göçün bir takım zorunlu nedenlerle yapılması durumu vardır. Göç açısından zorunlu ya da gönüllü -iradi- oluş, kentteki yaşamı ve varoluşu da büyük ölçüde etkiler. Bu bakımdan daha çok ‘toplumsal sorun’ yaratan zorunlu göçe geçmeden önce zincirleme/bireysel ve de gönüllü göçün temel karakteristikleri belirlenmelidir.

Göç eden hanelerin zincirleme ya da bireysel göçle kente yerleşmeleri, kentteki bazı olanaklara ulaşma açısından önemli farklılıklar ve kolaylıklar yaratır. Bu göç tipinde söz konusu olan toptan, hep birlikte yapılan aile göçü değildir ; bir ailede iş bulma umudu, potansiyeli olan genç erkeğin iş piyasasının durumuna ve akrabalık ilişkilerinin sağladıklarına göre göç etmesi demektir. Zincirleme göçle kente gelenler diğer gruplara göre avantajlı görünür. Akrabalık ilişkisi ekseninde gelişen ağ ilişkisi, zor durumlarda fedakarlık ve vericilik, güven, yardımlaşma ve dayanışma temaları çerçevesinde bazen de ‘patron - yanaşma’ ilişkileri biçiminde göç edene tutunabilme açısından kolaylıklar sunmaktadır (Erder, 1996: 290-291 ; Erder, 1998: 234-235). Zincirleme göçün temel karakteristiği ‘gönüllü göç’ olmasıdır; yani göç eden bir takım olumsuz koşullar nedeniyle de olsa göç etme kararını kendisi almıştır, söz konusu olan iradi bir süreçtir. Kentteki akrabalık ilişkileri, iş olanakları, gecekondulaşma, köye dönüş umudu olarak belirlenebilecek dört önemli boyuta, dolayısıyla esnekliğe sahiptir. Gönüllü göç sürecinde “köye geri dönüş mitosu” hem göç edene emeklilikten sonra dönme umuduyla koşullara dayanma gücü vermekte hem de kentte bir aksaklık çıkması halinde geri dönüş olanağı tanınması bakımından çözüm üretici de olabilmektedir (Erder, 1998: 234-235). Türkiye’de yaşanan gönüllü göçün tetikleyicisinin ise büyük ölçüde tarımdaki gerileme olduğu ileri sürülebilir. İstihdam içinde %40’lık payı olan tarımın milli gelir içindeki payı 1990’ların sonunda %15 düzeyine düşürülmesi kırsal alandaki yaşam standardının düşüklüğüne işaret eder (Göktürk, 2002: 225). Anlaşılabacağı üzere gönüllü göç ekonomik sorunlarca desteklenmektedir.

Yukarıda açıklanan gönüllü göçten farklı olarak zorunlu göç ise göç edenlerin gönüllü istekleri sonucu gerçekleşmez. Göç kararının iradi bir karar olmayışı, zorundalık biçiminde yaşanması, göçenlerin hem geldikleri yerle olan ilişkiyi kesintiye uğratmakta, hem de göç edilen yeni çevreyle ilişkide çatışmalar doğurmaktadır. Zorunlu göç örneklerine daha çok siyasal ve yönetsel zorlamalar ve çatışmalarla gerçekleşen uluslararası göç süreçlerinde rastlanmaktadır (Cohen, 1995). Türkiye’de de bu ilk çeşit zorunlu göçe örnek ‘dış Türkler’ in gelişi verilebilir. Bu göç türü (muhamirlik) tarihsel bir göç türü olarak diğer göç türlerine kıyasla sıradan , daha kolay algılanan ve kabul edilen bir konumdur. Ancak asıl problemlili zorunlu göç çeşidi, son dönemlerde terör nedeniyle Doğu ve Güneydoğu Anadolu’dan gelen göç türüdür. Köy boşaltma, can ve mal güvenliği sağlama nedenleriyle yaşanan bu göç türü, kültürel özellikleri ve Doğudaki sıcak çatışmadan etkilenme derecesi bakımından türdeş olmamakla birlikte, doğrudan Kürtleri etkilemiştir (Erder, 1997: 144 vd.). Zorunlu göç, bir ani yoksullaşma nedeni olarak okunmalıdır. Gönüllü göçte göç edenler, çoğu zaman hedef yeri belirleyip belli bir birikimle yola çıkarken, terör nedeniyle göçerler herhangi bir ön hazırlıkları olmaksızın göçmektedirler (DPT, 2001: 161). Ayrıca bu göç türü gönüllü göç biçiminin sağladığı esnekliklerden de yoksundur. Öncekilerden farklı olarak tüm hane halkı üyeleriyle birlikte yapılan bu göç, gelinen mekana geri dönüş şansına olanak tanımamasından dolayı daha gerilimlidir. Eskiden göç edenler ile yeniler arasında yaşanan yarışma ise ekonomik kriz dönemlerinde ciddi bir sorun haline dönüşebilmektedir (Erder, 1997: 151-191).

Türkiye’de ister zorunlu ister zincirleme göç yoluyla olsun kırsal alandan kente göç edenlerin karşılaştıkları temel sorun konut sorunu iken, sorunla baş etme stratejilerinin temel eksenini gecekondulaşma oluşturmuştur. Türkiye’de konuta ‘barınma aracı’nın ötesinde ‘sosyal güvence’, bir çeşit yatırım, kredi almak için teminat gibi anlamların ve de işlevlerin yüklenmiş olması konutu pahalı, kiralari da yüksek kılmaktadır (Sönmez, 1998: 122). Bu durumda kente gelen göçerler açısından durum, alternatif çözümler bulma arayışına dönüşür. Çözüm, konutun yapıldığı toprağa para ödemeyerek kullanıcının yaşayacağı konutu üretmesi, yani gecekondulaşmadır. “Portes ve Woltan, periferi ülkelerinde dikkat çeken aile yapımı konutun (self-help housing), yalnızca yoksulların konut sorununu çözmekle kalmadığını aynı zamanda sermaye için gerekli düşük gelirli emek gücünün yeniden üretimini sağladığı için sermayenin de önemli bir sorununu çözdüğüne dikkat çekerler. Çünkü kentsel çevrede işçi sınıfı için uygun bir maliyette konut imal etmek için ücretlerin yüksek ve devlet sübvansiyonunun olması gerekir. Halbuki aile yapımı olarak gecekondu, işçi ailesi üyeleri,

akraba ve yakınların emeği girdi olarak kullanıldığı için en ucuz konut türüdür” (Demir, 2002: 201). Aile yapımı konut ya da gecekondulaşma bir çözüm olarak kurulmuş olmakla birlikte Türkiye’de süreç içinde değişim geçirmiştir. Zamanla ilk kuşak gecekondunun temel unsurlarından yapımcı / kullanıcı özdeşliği ortadan kalkmış ; gecekondular, satmak ya da kiraya vermek suretiyle metaya dönüştürülmüş ve dolayısıyla ilişkinin ticarileştiği gözlenmiştir. İlk göçenlerin, ‘nöbetleşe yoksulluk’ sisteminin üst katmanlarında bulunduğu hatırlanırsa, kente gönülsüz ve belirleyemediği koşullar altında göçenlerin yani zorunlu göç sürecinin aktörlerinin, bu sisteminin en altında yer aldığı fark edilir. İlk göçenler, bu grubun tüm dezavantajlarını kullanarak zenginleşebilmektedir (Işık, Pınarcıoğlu, 2002). Bu bakımdan gecekondular da artık homojen kitlelerin yaşadığı mekanlar olmaktan çıkmıştır. Sözü edilen kentleşme perspektifinden kente bakıldığında sınıfsal yapının da görülebildiği formel / enformel ayrımı ve bu mekanların sakinlerinin ayrışması durumu dikkat çeker. Mavi yakalıların daha çok gecekondularda ikamet ettiği, orta ve üst sınıf semtlerde bulunmadığı gözlenmektedir. Mavi yakalıların yüksek vasıflı, teknisyen, ustabaşı gibi daha iyi konumda olanları, orta alt semtlerde yaşarken, orta ve düşük niteliklilerin yalnızca gecekondularda yaşadıkları bilinmektedir (Ayata, 1996: 21).

Yoksulların yerleşme süreçlerinin, gecekondulaşma ya da başka biçimlerde yaşanır yaşınsın, temel kavramı ise uzaklıktır. Birinci tür yerleşimde, kentin yerleşik alanlarının dışına yerleşmek biçiminde fiziksel bir uzaklık söz konusudur. İkinci tür uzaklık zamanla kentin içerisinde kalan ama çevresinden dolaşılan, üzerinden atlanan yoksul mahallelerinin kurduğu uzaklıktır. Üçüncü uzaklık, eski prestijli alanların ‘çöküntü alanlarına dönüşmesi ve yoksulların bu mekana yerleşmesiyle kurulur. Bu daha çok sosyo-kültürel bir uzaklığa işaret eder. Dördüncü uzaklıkta da fiziksel yakınlık olmasına rağmen yine sosyo-kültürel ilişki noksanlığı vardır. Bu duruma apartmanlar arasında kalmış gecekondular ve orta sınıf apartmanlarda kötü koşullardaki kapıcı daireleri örnek gösterilebilir (Ocak, 2002: 94-96). Uzaklık nitelemesinden anlaşılacağı gibi gecekondulaşma bağlamında yoksul haneler büyük ölçüde itilmektedir. Gecekondular yandaşları pek fazla yoktur ; gecekondular ya yıkım tehlikesi yüksek bina türü olmasından dolayı yapımı ‘tavsiye’ edilmemekte, ya da fakirlerin komşu olarak ‘yük’ olacakları fikrinden dolayı istenmemektedir (Erder, 1996: 190). Yoksulluğun mekansal olarak ayrışması, yoksul olma durumunun belli merkezlerde yoğunlaşarak daha derin ve niteliksel bir hal almasına neden olur. Bu ayrışmanın bir sonraki aşaması dayanışma fikrinin zedelenerek korku ve düşmanlık üzerinden ‘dışlama’nın ve ‘öteki’nin türetilmesidir (Özkazanç, 2000a: 7). Dışlanan ‘öteki’ aynı zamanda ‘kenar’dır. Kenar, genel olarak marjinal,

tehlikeli ve lekelidir. Kenar mahalleler, marjinal yerler olarak büyük bir merkezin ‘ötekisi’ ve hor görülen sosyal faaliyetlerin, suçun, kokuşmuşluğun ve anti-rasyonelliğin merkezi olarak kodlanır (Şenol, Cantek, 2000: 128).

Söz konusu olan bir çok açıdan gerilimli bir ilişkidir ve de sorunlaşma yönünde ciddi potansiyele sahiptir. Bu mekansal ayrışmanın ‘dışlama’ ‘ötekileme’, ‘tehlikeli’, ‘suçlu’ türünden negatif görünümüleri, 2000’li yıllarda Türkiye toplumsal ve siyasal yaşamının en merkezi sorunlarından olacağı söylenebilir. Bu bağlamda ‘sosyal patlama’ söylemi de negatif çağrışımlı ifadelerle kodlanan yoksul/mağdurların bir şekilde tepki vereceği kanısından doğar. Olası tepkinin neden bir ‘patlama’ biçiminde yaşanacağı da Türkiye’de devlet/toplum ilişkisinden kaynaklanan nedenlerle hoşnutsuzlukların ifade zemininin olmayışında gizlidir. Bu yüzden ‘sosyal patlama’ beklentisine kadar geline süreçte toplumun hangi nedenlerle, hangi sorunlara nasıl tepki verdiği ve bu tepki karşısında siyasi iktidarın nasıl bir tavır aldığı çözümlenmelidir.

IV.BÖLÜM:‘TOPLUMSAL HOŞNUTSUZLUK’ BİÇİMLERİ VE SİYASİ İKTİDAR

1- ‘Toplumsal Sorun’ ve ‘Toplumsal Hoşnutsuzluk’

‘Toplumsal hoşnutsuzluk’, şu ana kadar yapılan ‘toplumsal sorun’ analizi de dikkate alındığında farkedileceği gibi, ‘toplumsal sorun’ karşısında toplumda oluşan duruma işaret eder ve iktidara karşı bir eleştiri odaklanmasıdır. Toplumun siyasi iktidardan toplumsal sorunların çözümüne dair bir takım beklentileri vardır ve beklentilerin karşılanmamasından doğan hoşnutsuzluk farklı biçimlerde görünürleşir. ‘Toplumsal hoşnutsuzluk’ doğrudan eylem

ve mitinglerle örgütlü tepki biçiminde ya da toplumsal hareketler bağlamında gerçekleşebilir. ‘Örgütlü hareket’ terimi ile gönderme yapılan, açık ve dönüştürücü etkilerin, görünür siyasal aktörlerce siyasal iktidarla ilişkiye girerek ‘toplumsal sorun’u çözme dinamiğini harekete geçirmesidir. Ancak süreç her zaman örgütlü tepki ya da yeni toplumsal hareketleri harekete geçirecek şekilde işlemeyebilir. Siyasi iktidarın alacağı kayıtsızlık, umursamazlık, gözden çıkarma, baskılama, güvenlik sorunu olarak görme türünden tavırlar hoşnutsuzluğun örgütlü temsilinden farklı şekillerde ifade edilmesine kayarak, toplumda kendi içine patlamalara, çürümelere, yozlaşmalara da neden olabilmektedir. Bu çerçevede öncelikle toplumsal hareketlerin karakteristiği belirlendikten sonra, Türkiye’de ‘toplumsal hoşnutsuzluk’ görünümüleri, ‘örgütlü hareketler’ ve ‘kendiliğinden gelişen örgütsüz hareketler’ olarak ayrıştırılacak ; örgütlü hareketler bağlamında Türkiye’deki sendikal hareketin eylemleri ve ‘toplumsal sorun’ merkezli siyaset yapan siyasal partiler değerlendirilecek, kendiliğinden gelişen örgütsüz hareketler kapsamında ise gecekondü direnişleri, hak talebini dile getirmek için oluşan kısa süreli/geçici eylem dinamikleri ile 1980’lerden sonraki ortamda oluşan ‘kitle faktörü’ne referansla Sivas olayı değerlendirilecektir.

‘Toplumsal sorun’ karşısında gelişen tepki, toplumsal hareketler bağlamında değerlendirilebilir. Aktörleri, kendiliğinden oluşan enformel gruplar, cinsiyet grupları, yerel gruplar vb. olarak çeşitlenebilen toplumsal hareketler daha çok ‘adaletsizlik’ duygusuyla oluşan, saldırgan olmaktan çok hakları savunmaya dönük, bazen birbirini destekleyen bazen de birbiriyle çatışabilen, yarışabilen hareketlerdir (Erder, 1997: 22-24). 70’li yıllarda Batı’daki metropollerde toplumsal muhalefetin en dinamik ve sürükleyici unsurları olarak göze çarpan bu hareketler, kitlesel, siyasetin meslek olarak algılanmasına karşı duran, otorite karşıtı, anti-bürokratik niteliklere sahip bir muhalefet hareketidir. 1980’lerin ikinci yarısında, kapitalizmin dönüşüm sürecinin tamamlanıp yeni kuşakların bu kavrayışın içinden biçimlendirilmesi nedeniyle özgürlükçü, anti-otoriter vb. muhalif mesajların anlaşılması zorlaşmış ve hareketlerin kurumsallaşmaları özgünlüklerine zarar vermiştir. Ancak söz konusu hareketler, kapitalist toplum içinde emek/sermaye çelişkisinin dışındaki çelişkileri de ortaya koyarak, cinsiyetçi ve ekolojik çelişki gibi biçimlerini de siyasallaştırmaları bakımından anlamlıdır. (Bora, 1990: 51-52)

Toplumsal hareketler, çeşitli ve farklı görünmekle birlikte, adaletsizlik karşısında kitleleri seferber edebilmeleri ve yaşamlarını sürdürebilme, kimliklerini ortaya koyabilme yetenekleri, toplumsal bir gücü temsil etmeleri açılarından ortak özelliklere sahiptirler. Söz konusu

hareketlerin çoğu çevrimseldir, yani belli bir dönemde yaşanan benzer siyasal/ekonomik/ideolojik değişimlerle yakından ilintilidir ; dolayısıyla bu türlü hareketlerin bir çok yerde aynı zamanda yükselişe geçtiğinden söz edilebilir. Ekonomik istikrarsızlık dönemlerinde, ekonomik iyileşme dönemlerine oranla daha görünürleşen toplumsal hareketlerin bu dönemlerde etkinlikleri de artar ancak doğrudan siyasal iktidarı kullanmayı hedef almazlar. Bunun önemli bir nedeni ekonomik istikrarsızlık dönemlerinde çoğu insanın kendisini güçsüzleşmiş hissetmesi ve geçmişte dayandığı ve güvendiğı bir takım siyasal/toplumsal ve kültürel kurumların yetersizleşerek kendini korumaktan uzaklaştığının farkına varmasıdır. Bu durum, insanların kendisini korumak için toplumsal hareketler gibi farklı yollara başvurmasına neden olur. Siyasi iktidarın söz konusu dönemlerde ‘ekonomik büyüme’, ‘ekonomik kalkınma’, ‘ekonomik amaçlar’, ‘ekonomik araçlar’, ekonomik zorunluluklar’, ‘kemer sıkma’ gibi ifadelerle kurmaya çalıştıkları ‘çözümler’ halkın gereksinimlerini çoğu zaman karşılamaz. Toplumsal hareketlerin eylemliliğinin ortadan kalkması ise ancak kaynaklandığı sorunun ortadan kalkmasıyla bağlıdır. Amaca ulaşırsa eylem sıradanlaşır, donuklaşır, kitleleri seferber etme yeteneğini yitirir. Bu bakımdan toplumsal hareketler, sistemin bir vechesine karşı olmaları bağlamında sistem karşıtı olmakla birlikte, sistemi yıkıp yerine yeni bir sistem üretmek iddiasına sahip olmamaları açısından ‘sistem karşıtı’ değildirler (Fuentes, Frank, 1990).

Türkiye’de ‘toplumsal hareketler’, 1980’lerdeki ‘toplumsal sorun’ların çözölme tarzının niteliğinden dolayı olumlu bir seyre sahip değildir. Türkiye’de ‘toplumsal sorun’ların çözölme tarzının uzunca bir süre sorumlular bulunsun, cezalandırılsın, sorun çözölür anlayışına dayanması, ‘toplumsal sorun’ları daha da kronikleştirdiğı gibi, aynı zamanda bu anlayışın kendisi de sorun teşkil etmiştir. Bu anlayışın tipik bir örneğini 90’lı yıllarda radyasyonlu çayların bir kısmının gömölüp, diğeri bir kısmının da temiz çayla karıştırılıp piyasaya sürölmesine dayanan tartışmada görmek mümkündür. Tartışma, Karadeniz’de kanserli çocuk ve düşük vakasındaki artış meselesinden dönemin hükümetine yönelir fakat kısa sürede durum ‘suçlu’ları bul, cezalandırılsın, sorun çözölüre dönüşür ve o dönemde ciddi bir suçlu avı yaşanır. Ancak bu türlü sorunlar tekrarlanır ve yapılanlar ‘yüksek çıkarlar’ söylemiyle siyasi iktidarcaya desteklenir. Benzer bir tavrı asbest kaplamaları onarılmak üzere Tuzla Tersanelerine getirilen bir ABD gemisinin çevreciler tarafından yüksek kanserojen etkisi nedeniyle protesto edilmesi olayında da görölür. Dönemin Başbakanı Özal, ‘yüksek menfaatler’ için onarımdan sağlanacak milyonlarca doları gerekçe göstererek, firmanın

arkasında olduğunu ifade etmiş, ayrıca 1986'da bir kısmı gömülen radyasyonlu çay için 40 milyar zarar edildiğini söyleyerek hayıflandığını da ortaya koymuştur (Laçiner, 1993a: 3-4).

'Toplumsal sorun'lar karşısında sözü edilen büyük ölçüde kişisel ve farklı odaklardan hareket eden tepkilerin 90'ların ortalarından itibaren form değiştirdiğini söyleyebiliriz. Bu kırılma, gecekondü direnişlerinde, üstgeçit gibi yaşanan yerle bağlı istemlerden şekillenen hareketlerde ve daha örgütlü ve sistematik hareket eden bir çeşit köylü hareketi olan Bergama direnişinde görülebilir. Bergama'da direnişe neden olan yukarıda anlatılanlara benzer biçimde yabancı bir firmanın Bergama'da sağlığa zarar verecek olan siyanürlü altın çıkarmak amacıyla fabrika kurmasıdır. Siyanürlü altın çıkarma, hem işlem yürütülürken ortaya çıkaracağı toz, hem de kimyasal atıkları nedeniyle çevrede tahribat yaratmasından dolayı Avrupa Parlamentosu'nun 17 Kasım 1994 tarihli kararında yasaklanmış ve Türkiye için bu konuda tavsiye kararı çıkarılmıştır. Ayrıca Türkiye'nin de imzaladığı 1990 Berge Anlaşması uyarınca çevreye zarar verebilecek işletmelerin çalışabilmesi için yöre halkının onayının aranması şartı, Bergamalılar direnişi için yasal zemini oluşturmuştur. Bergamalılar anlaşmaya dayanarak sekiz köyde muhtarlık ve belediyenin katkılarıyla referandum yapıp 'biz istemiyoruz, yapamazsınız' mesajını verirler. Hemen her gün toplanıp yürüyüşler, yol kesmeler, paneller ve bu amaçla piknikler yaparlar, şantiye işgali ile madenin çalışmasını bir ay durdururlar ve ardından Danıştay'da açılan yürütmeyi durdurma davasını kazanırlar (Delikara, 1997: 8-9)

Bergama örneğinde görülen suçluyu bulup cezalandırarak sorun çözme yaklaşımından kopuş ve doğrudan sorunu çözüme, ortadan kaldırmaya yönelik hareketlenme gecekondü semtlerinde yaşanan yıkıma karşı direnişte de farkedilebilir. Türkiye'de gecekondü direnişi medyada ya ayaklanması olası 'varoş' olarak ya da kamu arazisi üzerine haksız yere yerleşmiş kitleler olarak sunulmaktadır. Varoşlar, 1990'ların özellikle ikinci yarısında yapılan akademik çalışmaların bir bölümünde kentin dokusuna dahil olmayan, yozlaştırıcı , kent kültüründen kopuk , düşman grupların yaşadığı yerler olarak kurgulanmış , kentli elitin korku ve kaygılarını karşılayan bir terim olarak kurulmuştur. (Işık ; Pınarcıoğlu, 2002) 1 Mayıs 1996 Olayları'nda yaşanan şiddetin ana aktörlerinin gecekondü gençliği olarak kodlanması ve 'varoş' sözcüğünün ilk kez kullanılışı ise varoş / şiddet denkliğine geçişi sağlamıştır. Özellikle bu yansıtmadan sonra daha mazbut, tehditkar olmayan, makul gecekondü algısı yerini 'şiddet yanlısı', 'sistem karşıtı', 'tehlikeli gruplar'ı akla getiren 'varoş'a bırakmıştır (Erman, 2002: 195). Gecekondü alanlarında yaşanan ticarileşme de gecekondü yoksul halk söylemini eritip, yerine 'rantçılar', 'arazi mafyası'nın işgalleri kullanımlarına dayalı bir

söylemin geçmesine katkıda bulunmuştur. Artık bu bölgeler ya çevresel felaketlerle anılmakta ya da Gazi Mahallesi olayları, 1 Mayıs gibi olayların aktörleri olarak , etnik veya dinsel kökenli şiddet örnekleri kodlamasıyla gündeme gelmektedir. Ayrıca vurgulanması gereken Gazi Mahallesi olaylarının göç ve gecekondulaşmaya dayalı ‘toplumsal sorun’larla ilişkilendirilmeyip ‘münferit siyasal olay’ olarak kabul edilmesidir (Erder, 1997: 88). Gazi Mahallesi olayları hem diğer direnişlere emsal teşkil etmesi hem de siyasi iktidar tarafından ve medyada fazlaca negatif çağrışımlarla anılması itibariyle özel bir öneme sahiptir. 12 Mart 1995’te olaylar yaşanan Gazi Mahallesi , 1970’li yılların başında İstanbul’da Alibeyköy Barajı havzasında kurulan bir gecekondur semtidir ve Gazi Mahallesi’nin hizmet mücadelesi 1984 yılında elektrik, 1987’de su ve 1992’de telefona kavuşacak biçimde gelişir (<http://arsiv.aksiyon.com.tr>). Gazi Mahallesi’nde yaşanan olaylar ise semtteki kahvelerin taranması üzerine başlar ; İstanbul’un farklı bölgelerinden kitlelerin protestosu sırasında olaylar Ümraniye Mustafa Kemal mahallesine de yayılıp yirmi kişinin ölümüyle sonuçlanır (www.alevibektaşi.org).

Gazi Mahallesi, 1 Mayıs 1996 olaylarında da Mesut Yılmaz’ın “ayaklanma provası yapıyorlar dediği gençlerin çoğunun Gazi Mahallesi’nde oturuyor olmasından tekrar gündeme gelir (<http://arsiv.aksiyon.com.tr>). Sorunun bu yolla siyasallaşmasıyla Gazi Mahallesi’nde oturan insanlara yönelik diğer kentlilerin yargıları da ‘Alevilik’, ‘aşırı solculuk’, ‘teröristlik’ eksenine yerleşir. Bu mekanların korku ve tehdit merkezi olarak yansıtılması ve 1 Mayıs 1996 olaylarının medyada ‘varoşların kente inmesi’ değerlendirmesiyle bu hareketlerin ‘toplumsal hoşnutsuzluk’ boyutu göz ardı edilir. Başbakan’a göre de “1 Mayıs terörü, Gazi Mahallesi ayaklanmasında başlayan, üniversite isyanlarıyla devam eden bir tertibin son basamağıdır” (Kıvanç, 1996: 12). ‘Ayaklanma’, ‘terör’, gecekondur semti eşleştirmeleri ‘öteki Türkiye’nin ve patlaması olası görülen kitlelerin nüvelerinin bu mekanlar olarak kurulmasına da işaret eder. Gecekondur direnişinin ‘toplumsal sorun’lardan kaynaklanan bir zeminden hareketle değerlendirilmeyişi, meselenin korku malzemesine dönüştürülmesine de yardımcı olur.

Gazi Mahallesi’nin tüm bu simgeselleştirilen anlamlarından farklı olarak bir bakıma gecekondur direnişi içinde önder rolüne de sahip olduğu belirtilmelidir. Gazi Mahallesi direnişi kendisinden sonra gelen Nurtepe, Armutlu, Esenler’deki direnişlere de emsal teşkil eder. Ancak Gazi Mahallesi için medyada kullanılan ‘terör yuvaları’, ‘kurtarılmış bölgeler’ ifadeleri söz konusu direnişlerin değerlendirilmesine de yansır (www.vatan.online.com). Bununla birlikte bu hareketler ve anlamlandırmaları değerlendirirken bir de medyada daha az

yer tutan sadece imar planına aykırılıkları ve gecekondü yıkımına direnişleri vurgulanan hareketler eklenmelidir. Gecekondü direnişü zaten gecekondü yıkımına/tahliyesine karşı gelişen haliyle gecekondü sakinlerinin gündelik yaşamının bir parçasıdır. Daha çok siyasal çağrışımlarla vurgulanan , hedef haline gelen direnişlerden farklı olarak Derbent mahallesinde ve de İstanbul Gaziosmanpaşa’da olduğu gibi gecekondü tahliyesine karşı direnişler, medyada aralıklarla gündeme getirilir. Bu direnişlerin diğeri eylem profilinden farklı olarak siyasal çağrışımlardan uzak gecekondü ateşü verme , oturma eylemi gibi yönleri öne çıkarılır (Hürriyet, 24 kasım 1999 ; www.evrensel.net).

Görüldüğü gibi 90’lı yılların ortalarından itibaren hareketlenen bir sorunla karşılaştığında hak arama dinamiğı Bergama direnişü, gecekondü direnişleri ve geçici istemlerden kaynaklanan hoşnutsuzluk biçimlerinde ortaktır. Geçici istemlerden kaynaklanan hareketlere üstgeçit olmadığı için iki yılda 34 kişinin ölümü üzerine Mimaroba sakinlerinin yol kapatma eylemi (Hürriyet, 24 Temmuz 2000, Pazartesi), Gaziosmanpaşa –Arnavutköy hattı minibüsçülerinin belediye otobüslerini protesto için yol kapatması ([http. / arşiv. Hürriyet](http://arşiv.hurriyet.com.tr)) örnek verilebilir. Bu daha çok örgütsüz ve geçici nedenlerden kaynaklanan halkın hak arama pratiğı olarak yeni yeni gelişen bir olgu biçiminde değerlendirilebilir.

Türkiye’de 1990’ların sonlarından itibaren canlanan halk hareketlerinin üzerine özellikle Sivas’ta otel yakma olayında belirginleşen kitle faktörünün mutlaka değerlendirilmesi gerekir. Sivas’ta kontrolsüzce, olağan bir şey yapıyor havasında, rahatça oteli yakıp seyreden gürüh, 12 Eylül öncesine benzemeyen kitle faktörüne işaret eder (Laçiner, 1993: 19) ve Sivas’ta İslam adına, Ege ve Akdeniz kasabalarında Kürtlere karşı Türklük adına, Ayvalık ve Bayabat’ta ırz namus adına gerçekleştirilen kitlesel saldırganlık örneklerini aynı kategoride değerlendirmek mümkündür. Bu hareketlerde kitlelerin irrasyonel yönü belirgindir ve ortak bir dünya algılamasının olmayışı ile sınıfsal bloklaşmaların belirleyiciliğinden yoksunluk, kitlelerin ‘açığa çıkması’na zemin hazırlar. Burada görünürleşen vahşet , 80 öncesinin örgütlü ve ‘bilinçli’ kitlesinin eylemlerinden farklı olarak daha ürkütücü, ‘sivil’, ‘sıradan’, ‘normal’, ‘olağan’ ve daha çok bir halk eğlencesi gibi yaşanır. Bu örnek Türkiye’de anonim, ‘kendiliğinden’ ve ‘kitlesel münferit eylemci’ niteliğinde, faşizan potansiyelin ortaya çıkışına işaret eder ve Türkiye’de bu yönde tuhaf ve endişe verici bir kitleselliğün oluştuğı söylenebilir (Bora, 1993: 23-26). ‘Sosyal patlama’ söyleminde patlaması olası kitleler ‘öteki Türkiye’nin özneleri olarak kodlanmışsa, patlama olayının halet-i ruhiyesi de kitle faktörünün sözü edilen boyutundan beslenebilir. Bu kitle faktörünün zemininde, 1980 sonrası örgütlülüğün otoriter

yönetim rasyonalitesinden kaynaklanan bastırma politikaları ile çözülmesinden dolayı, toplumda her tür talebin ‘bölücülük’, ‘teröristlik’ gibi anlamlandırılması ve bundan dolayı toplumsal tepkinin demokratik yollardan işlemeyişi yatar.

Bu mesele devlet/toplum ilişkilerinin dönüşümlerinden hareketle netleştirilebileceğinden bir sonraki konuda çözümlenecek olmakla birlikte bu bölümde toplumsal tepkinin ifade edilişinin baskılandığı örgütlü emek hareketi üzerinde durulacaktır. Emek hareketi, tüm dünyada neo-liberal ekonomi politikalarının ‘toplumsal sorun’ yaratıcı etkilerinin eleştirisi üzerinden hareket eder. Her ne kadar genç işsizliğin büyümesine rağmen, işsizliğin stresli ve travmatik sonuçları hakkında sessiz kalınıp politik protesto alanında yeterince aktif olunmaması sorunu yaşanması, işsizlerin homojen bir kitle olmayışından kişisel kurtuluş arayışlarının kollektif mücadeleyi bölmesinin politik aktivizmi düşürücü etkilerine rağmen (Mendes, 1999) ; dünyada bu alanda tipik örgütlenmelere ve hareketlere rastlanmaktadır. Bu alandaki hareketlerden küresel ölçekte ‘toplumsal hoşnutsuzluk’ durumunun tipik bir ifadesi olan Dünya Sosyal Forumu (DSF), neo-liberal ekonomi politikalarına ve emperyalizme karşı olan yoksulluğa, açlığa, ayrımcılığa ve hegemonya savaşlarına karşı bir duruş olarak önemlidir. “1990’da neoliberalizme karşı kurulan San Poulou Forumu, 1994’te Zapatista başkaldırısı, 1995’te Fransa’da kamu emekçilerinin milyonları sokağa döken neo-liberal reformlara karşı direnişi, 1997-98’de Filipinler ve Güney Kore’de yaygın direnişler ve başkaldırı, 1998’de MAI karşıtı etkinlikler ve ATTAC’ın kuruluşu, 1999’da Seattle direnişi, 2001’de Dünya Sosyal Forumu’nun örgütlenmesi ve Cenova’da 68’lere karşı direniş” (Şensever, 2004: 50-52), hep benzer hareketin parçalarına işaret eder. Özellikle büyük çapta işten çıkartmalara karşı eylemler, hareketlenmeler Endenozya’da inşaat sektöründen geçici olarak işten çıkarılanlarca gerçekleştirilen eylemler, 40bin bütün endüstrisi çalışanının yaptığı grevde görülebilir. Yine benzer nedenlerden Amerika Birleşik Devletleri’nde 3 milyon çalışan grev yapar ; gösteri ve mitingler ülke çapında 230 noktada gerçekleştirilir. Dikkate değer başka bir gösteri Haziran ve Temmuz aylarında Min Yang kentinde 100.000 kişinin katılımıyla gerçekleştirilir ve bu eylemde işsizler caddeyi kapatarak hükümetin hazırlıklarını boşa çıkarır (Toffler, 1998).

Görüldüğü gibi Dünyada sonuca ulaşan emek hareketine rastlamak mümkün olsa da bazı açılardan sorunlar yaşanmaktadır. Daha önce belirtilen işçi profilindeki farklılaşmalar ve heterojen işçi sınıfı , 1Mayıs hareketi görünümüne de yansır. Çalışan sınıfların siyasal mücadelesinin ketlenmesiyle belirgin bir siyasal hareketin oluşumu engellenmiştir.

1980'lerden itibaren tüm endüstrileşmiş ülkelerde işçilerin (özellikle 'nitelikli ve görece iyi ücret alanların) 1 Mayıs'a ilgi göstermemesi, 1 Mayıs'ları giderek işsizlerin, toplum dışı sayılan 'yabancı/göçmen işçilerin bayramına dönüşmesine neden olmuştur (Laçiner, 1996b: 4). Bunda sendikal harekete vurulan darbenin etkisi olmakla birlikte, sınıf bilincine alternatif bilinçlerin gelişmesi de etkilidir. "Kendini kapitalist sınıfa karşı tanımlayan bir konum yerine bu kez kendisini kentin belli bölgesine aidiyet çerçevesinde ve diğer bölgeleriyle karşıtlık içinde tanımlayan bir bilinç biçimi yeşermeye başlamıştır" (Şengül, 2001: 22). Kentin bu diğerini dışlayan ikili yapısı ise yalnızca Türkiye'ye özgü bir hareketliliğe işaret etmeyip, ileri ya da az gelişmiş ülke metropollerinde de rastlanmaktadır. 1991'de Los Angeles'taki ayaklanma, Türkiye'de 1 Mayıs olayları , 2001 yılbaşı gecesi Taksim'de atılan 'burjuva dışarı' sloganları birbirine paralel örneklerdir (Doğan, 2001: 104).

Emek hareketini olumsuz etkileyen faktörler tüm dünyada benzer olmakla birlikte Türkiye'de emek hareketi, 1980 darbesi ve sonrasında gelişen olgulardan dolayı biraz daha talihsiz görünmektedir. 1980'den sonra grevlerin canlanması ancak 1986 NETAŞ grevi ile gerçekleşmiş, bu tarihten sonra eylemlerde ve örgütlenmelerde çeşitlenme gözlenmiştir. Bu bağlamda emek hareketi içinde en belirgin örgütlenmeler aşağıdaki gibi belirlenebilir :

Çalışanların Ortak Sesi Demokrasi Platformu : 11 Kasım 1993'te, Türk-İş, Hak-İş, DİSK, TMMOB, TTB, TÜRMOB, Kamu Çalışanları Sendikaları Platformu, Mülkiyeliler Birliği, Öğretim Üyeleri Derneği, Halkevleri, İnsan Hakları Derneği, Çağdaş Hukukçular Derneği, Ziraatçılar Derneği, İktisat Fakültesi Mezunları Derneği, Araştırma Görevlileri Derneği, Eğitim-İş ve Genel Sağlık-İş'in ortak imzalı açıklamasında ; özelleştirme, yeni dünya düzeni, Terörle Mücadele Yasa Tasarısı ve zamlar eleştiri konusu olur. 1994 ve 1995 yılı 1 Mayıs kutlamaları Çalışanların Ortak Sesi Demokrasi Platformu tarafından organize edildiği gibi 20 Temmuz 1994 günü Türk-İş tarafından düzenlenen genel eyleme destek de verilir. Yapı, 1995 yılından sonra etkinliğini büyük ölçüde yitirmeye başlar

Ekonomik ve Sosyal Konsey : Çok aktif işlev görmemekle birlikte 17.03.1995 tarihinde kurulan konsey, işçi işveren ve hükümet temsilcilerinin oluşturduğu bir diyalog platformu, danışma organı olarak işlemiştir.

Emek Platformu : En geniş tabanlı , çalışma ve sosyal güvenlik kaynaklanan 'toplumsal sorun'lara vurgu yapan yapılanma 14 Temmuz 1996 tarihinde kurumsallaşan Emek Platformu olur. Emek Platformu ; Türk-İş, DİSK, Hak-İş, KESK, Türkiye Kamu-Sen , Memur-Sen,

Türkiye İşçi Emeklileri Cemiyeti, Tüm İşçi Emeklileri Derneği, Tüm Bağ-Kur Emeklileri Derneği, Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB), Türk Diş Hekimleri Birliği, Türk Eczacılar Birliği, Türk Tabipleri Birliği (TBB), Türk Veteriner Hekimleri Birliği ve Türkiye Mali Müşavirler ve Muhasebeciler Odaları Birliği (TÜRMOB)’nin katılımıyla oluşmuştur. Emek Platformu, İMF güdümlü hükümetlerin politikalarının sosyal güvenlik alanında yaptığı tahribatlara, özelleştirmeye ve taşeronlaşmayı hızlandırıcı politikalara, kamu çalışanlarının aylıklarının yeterince artmayışına ve işten çıkarmaların yaygınlaşmasına vurgu yaparak eylemlerde bulunmuştur (Koç, 2003: 238 - 282).

‘Toplumsal hoşnutsuzluk’ların ifadesi olan eylemlerin büyük ölçüde 1980’lerin sonlarından itibaren yaygınlaştığını görüyoruz. 1990’a kadar en ses getiren ve ücretlerde artışı sağlayan grevlerden biri 1989 Bahar Eylemleri’dir. Bahar eylemleri Türkiye tarihinde hoşnutsuzluğun ifade edilmesi açısından en zengin hareketlerden biridir ve hoşnutsuzluk görünümlerini ortaya koyması bakımından içeriği önemlidir. Söz konusu içerik şu şekilde özetlenebilir : İşyerinde direniş, iş yavaşlatma, viziteye toplu olarak çıkma, fazla mesaiye kalmama, vezne önünde kuyruk oluşturma, işe geç başlama, ara dinlenmelerini ‘tam’ olarak kullanma, miting ve toplantı yapma, gösteri ve yürüyüş yapma, servis araçlarına binmeyerek yürüme, yalınayak yürüme, işyerini terk etmeme, açlık grevi, yemek boykotu, dilekçe verme, ücret fişlerini işverene veya yetkililere gönderme, toplu iş sözleşmeleri dışı ödemeleri reddetme, avansı reddetme, işverence düzenlenen toplantı ve törenlere katılmama, alkışlama, sakal bırakma, Fak Fuk Fon’a başvurma, toplu olarak dilenme, korna çalma, kefenli basın toplantısı düzenleme, tüketici boykotu yapma, saç kesme, makine ve teçhizata işverenin işçiye gösterdiği kadar özen gösterme, siyah çelenk koyma, siyah gömlek giyme, belden yukarısını soyunup gösteri yapma, işyerinde verilen yemekleri ailelere götürme, pazar boykotu yapma, topluca fırına gidip ekmek alma ve yolu kapatarak yeme, görev dışı iş yapmama, işyerinde kimse ile konuşmama, işçi sağlığı ve iş güvenliği alınmamış araç ve makineleri kullanmama, eş ve çocuklarla gösteri yapma, eşleri boşamak için başvurma, çocukları satılığa çıkarma, gömlekleri satılığa çıkarma, ana caddede oturarak trafiği engelleme (Koç, 2003: 285).

1990’larda aralıklarla Türk-İş’in, DİSK’in, KESK’in, Hak-İş’in yaptığı eylemler ve mitingler sosyal politikaları etkileme amacı güttü³. Özellikle 1990’ların ikinci yarısında sendikal

³ 1986-1987 tarihleri arasında 2650 işçinin katıldığı NETAŞ Grevi ; 1987 yılında Petrol-İş’in 63 işyerinde ,Tez Koop-İş’in Migros’ta , Tümtis’in 45 ambarda , Deri-İş’in 117 işyerinde yaptığı grevler; Türk-İş’in 11Mart 1988 günü ülke çapında gerçekleştirdiği yemek boykotu; 6Eylül 1988 günü başlayıp 16 Ocak 1989’a kadar süren SEKA grevi; 1989 İskenderun ve Karabük Demir Çelik Fabrikaları işçilerinin 137 günlük grevi ; 30 kasım 1990’da Genel Maden-İş Sendikası , Türkiye Taş

harekette, birlikte hareket etme eğilimi dikkat çeker. Türk-İş ve DİSK 1999-2000 döneminde Emek Platformu içinde eylemlerde bulunurken, Kamu Çalışanları, Tüm Haber Sen ve Eğitim Sen de eylemlerde bulunurlar. Ancak siyasi iktidarın 2000-2002 ve 2003 tarihlerinde ‘grev erteleme’ gibi bir yönteme başvurmaması, bu alandaki bir kırılmaya işaret eder ve ‘sosyal patlama’ olgusu açısından önemlidir. Hükümet bu dönemde grevleri genel sağlığı ya da milli güvenliği bozucu olduğu iddiasıyla erteleme yoluna gitmiştir. Grev erteleme yönteminin örnekleri, Belediye-İş Sendikası’nın İstanbul Büyükşehir, Bayrampaşa, Gaziosmanpaşa, Güngören, Üsküdar, Konak ve Karşıyaka Belediyeleri ile Genel-İş’in Buca Belediyesi’ndeki grevleri erteleme (Resmi gazete ; 25.08.2000), Türk Pirelli Lastikleri A.Ş. , Goodyear Lastikleri T.A.Ş. ve Brisa Bridgestone Sabancı Lastik-İş’in grev erteleme (Resmi Gazete: 22.05.2002), Petlas Lastik San. Ve Tic. A.Ş. işyerinde Petrol-İş sendikasının grev erteleme (Resmi Gazete ; 1.07.2003) olarak belirlenebilir. Burada grev erteleme gerekçesi olarak milli güvenliği bozucu oluşun sunulması, siyasi iktidarın söylemine de yansımaları açısından siyasi iktidarın ‘toplumsal hoşnutsuzluk’ algısının en net görünürleştiği noktalardan biridir.

Özellikle 1990’ların ikinci yarısından sonraki zaman dilimi dikkate alındığında siyasal alanda ‘toplumsal hoşnutsuzluk’ meselesinin üzerinden politika yapan partiler de değerlendirilebilir. Siyasi iktidarı elinde bulunduran dönemin koalisyon partilerinin tavrı ve bu tavrın zeminini oluşturan devlet/toplum ilişkileri bir sonraki bölümde inceleneceğinden bu bölümde alternatif görünen iki parti ve söyleminden söz etmek mümkündür. Bunlardan biri ‘sosyal patlama’ söylemi sonrası gelişen siyasal süreçte görüleceği üzere Adil Düzen mantelitesinden hareketle ‘toplumsal sorun’ mağdurları için çekim merkezi haline gelen Refah Partisi ve sonrasında Ak Parti iken, diğeri söylemini ‘toplumsal sorun’ meselesi üzerinden inşa eden ve ‘toplumsal hoşnutsuzluk’ vurgusu yapan ÖDP’dir. Ak Parti miting, yürüyüş ve eylemlerden ziyade,

Kömürü Kurumu , Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü grevi; 25-28 Aralık 1990’da MESS üyesi işverenlerin işyerlerinde Türk-Metal , Özdemir-İş ve Otomobil-İş sendikalarının grevi ; 3 Ocak 1991 günü Türk-İş tarihinde ilk kez tüm ülkede ve işkollarında işe gidilmeme kararı; 4-8 Ocak 1991’de 50 bin dolayında maden işçisinin, Genel Maden-İş’in kararını uygulayarak Zonguldak’tan Mengen’e yürüyüşü ; Türk-İş 2 Haziran 1991günü Bursa’da Haksızlıklara Hayır Mitingi ; 26 Temmuz 1991’de işverenin 2278 işçiyi işten çıkarmak istemesi üzerine, Kristal-İş sendikası üyesi Paşabahçe Cam Fabrikası işçilerinin üretimi durdurup fabrika işgali ; 5 Nisan İstikrar Programının açıklanmasının ardından Türk-İş’e bağlı sendikaların Zonguldak , Beykoz ve Kırşehir’de yaptığı mitingler ; Türk-İş’in 1969 yılından sonra ilk Ankara Mitingi, Türk-İş’in Demokrasi Platformunca desteklenen 20 Temmuz 1994 günü iş durdurma eylemi yapılır. Benzer biçimde Türk-İş , DİSK ve Kamu Çalışanları Sendikaları , 17 Aralık 1994 günü Samsun’da Demokratik ve Ekonomik Haklarımıza Sahip Çıkma Yürüyüş ve Mitingi’ni düzenlediler. 30Nisan 1995 günü , İzmir’de ve 21 Mayıs 1995 günü Rize’de Mezarda Emekliliğe Hayır Mitingi düzenlendi.Türk-İş’in 5 Ağustos 1995 günü düzenlediği Emeğe Saygı Yürüyüş ve Mitingi’ne yaklaşık 300 bin kişi katıldı. 8 Ağustos 1995 günü , Türk-İş’in aldığı karar uyarınca işbaşında iş durdurma eylemi yapıldı. Gece de işyerini terk etmeme kararı alındı ; ancak bu karar sınırlı ölçüde uygulanabildi.1995 yılında 20 Eylül-27 Ekim tarihleri arasında kamu kesiminde yaklaşık 300 bin kişinin çalıştığı işyerlerinde grev uygulandı. 1Mayıs 1996 günü İstanbul’da Türk-İş , DİSK , Hak-İş ve KESK’in kutlamaları sırasında olaylar çıktı. Türk-İş 5 Ocak 1997’de Ankara’da ‘Türkiye’ye Sahip Çık , Demokrasi İçin Mücadele Et’ yürüyüş ve mitingini düzenledi. 1997-1998 yıllarında 1Mayıs İstanbul’da , Türk-İş DİSK , Hak-İş ve KESK tarafından birlikte klandı. Türk-İş 16 Mayıs 1998 günü Sıhhiye Meydanı’nda ‘İşsizliğe Hayır!Özelleştirme Talanına Son!’ mitingini düzenledi (Koç , 2003)

cemaat ilişkilerini kullanarak siyasi iktidara alternatif biçimde sivrilirken ; ÖDP daha çok kitleleri örgütleme stratejisi izleyen bir parti olarak göze çarpar. ‘Sosyal patlama’ söyleminin belirgin olduğu dönem itibariyle 16 Nisan 2000’de İçel’in Tarsus ilçesinde, “İşsizliğe ve Sefalet Hayır” mitingindeki sloganlar ‘toplumsal sorun’ların ifadesi olarak okunabilir. Bu sloganlar “Tenceremiz boş, çocuklarımız işsiz, istersek değiştiririz”, “Küresel saldırıya küresel direniş”, “Bu ülke bizimle özgürleşecek” (Dayanışma, 2000: 6) şeklinde özetlenebilir. İçel’deki mitingün benzerleri aynı yıl içinde Ceyhan’da, Rize’de, İzmir’de, Bursa’da, Tekirdağ’da, Gölçük’te ÖDP Tarafından gerçekleştirilir. Mitinglerin temasını ise neo-liberal ekonomi politikalarının özellikle özelleştirmenin tarım, işsizlik, iç göç, yoksulluk olguları üzerindeki negatif etkileri oluşturmaktadır. Hükümetin IMF destekli “Enflasyonla Mücadele Programı’nın gelir adaletsizliğini derinleştirirken gerçek ücret ve hak kayıplarının yoksulluğu arttırıp işsizliği yapısalılaştırması, bütçe kaynak aktarımının büyük ölçüde askeri harcamalara yönlendirilmesi hoşnutsuzluk konusudur. Bu bağlamda farklı yerlerde yapılan bir çok mitingün adı “Herkes iş, insanca ücret, onurlu bir yaşam” mitingi olarak belirlenir. Sosyal güvenlik sistemine ilişkin bir hareket de yine ÖDP önderliğinde Burdur’da Bağ-Kur ve SSK primlerinin arttırılmasına karşı yürütülen imza kampanyasıdır (Dayanışma, 2000, 15 Eylül). Sözü edilen mitingleri ‘toplumsal sorun’ noktasına kilitleyen daha çok DSP, MHP, ANAP koalisyonundan oluşan hükümetin hazırladığı 2001 bütçesidir. Başta KESK olmak üzere bir çok emek örgütü “IMF için değil halk için bütçe” talebi ile toplumun yoksullaşmasına, bankaların hortumlanmasına, Sosyal Güvenlik Yasası’na karşı eylem yapmaya başlar. 1 Aralık 2000 günü kamu emekçileri iş bırakma eylemi, 9-10 Kasım tarihlerinde 2 gün güven parkta oturma eylemi yapılır, 11 Kasım da ÖDP’nin de katıldığı miting kamu emekçileri tarafından Kızılay’da yapılır (Dayanışma, 2000: 18). Daha önce de sözü edildiği gibi mitinglerin ortaklaşa bir hareket görünümü alması 2001’de DİSK, KESK VE ÖDP’nin birlikte yaptıkları mitinglerde de farkedilir ve 1 Nisan 2001’de İstanbul’da ‘Yolsuzluk ve Yoksulluğa Son’ temalı miting ortak mitinglerin bir örneğidir (Dayanışma, 2001: 10). Yine ÖDP’nin 25 Mart’ta Adana’da 8 Nisan’da Denizli’de, Lüleburgaz’da ve 25 Mart’ta Ankara’da yaptığı mitinglere paralel olarak (Dayanışma, 2001: 4-7) toplumsal hareketler bağlamında değerlendirilebilecek Bartın ve Batı Karadeniz’de kurulmak istenen mobil santrallere karşı mitingi de gerçekleştirdiğini söyleyebiliriz (Dayanışma, 2001: 9). Özetle ÖDP, politikasını ‘toplumsal sorun’lar üzerinden inşa etmekle hem bu alanda sivrilen siyasi parti olmakta, hem de ‘öteki Türkiye’yi örgütlemek adına yaptığı vurgu ile ‘sosyal patlama’ söylemine eklemlenmektedir. ÖDP, banka hortumculuğu, bütçeden eğitim, sağlık ve sosyal

güvenliğe aktarılan payın cüziliği, ücret adaletsizliği ile yaratılan ‘öteki Türkiye’yi örgütleyip birleştirici olma iddiasındadır (Dayanışma, 2001: 13).

ÖDP, ‘toplumsal sorun’ meselesini örgütlü hareketle çözme stratejisi izlerken, Refah Partisi ve sonrasında Ak Parti, hem İslami söylemin paylaşım, yoksullara yardım retoriğini kullanarak, hem de cemaat bağlamında ağ siyaseti güderek ‘toplumsal sorun’ mağdurları için politik alternatif olarak belirir. Bu durum 2001 ekonomik krizi sonrasında ‘sosyal patlama’ söylemini sonlandıran erken seçimin oy oranı yüksek partisi olmasında ve çok sayıda partinin seçim barajının altında kalması durumundan okunabilir.

Toparlarsak ‘toplumsal sorun’ üzerinden politika yapmanın az sayıda parti ile sınırlı oluşu, sendikal hareketin yasal düzenlemelerle zayıflatılması, Türkiye toplumunda hak arama pratiğinin güçlü bir geleneğe sahip olmayışı, toplumun siyasi iktidara yönelik eleştirisinin zayıf oluşu⁴, Türkiye’de tepkinin bir şekilde ortaya çıkacağı ve de toplumun bu konuda muhatabı olan siyasi iktidara mesaj yollayacağı düşüncesinden dolayı ‘sosyal patlama’ söylemi doğmuştur. Bu olasılık aynı zamanda siyasi iktidarın tavrından etkilenecek gelişmiştir. Türkiye’de hakim devlet geleneği özellikle terör meselesine referansla her türlü ‘toplumsal sorun’dan kaynaklanan hoşnutsuzluk biçimlerini siyasallaştırması, olgunun zeminini devletin bekası vurgusu kanalıyla devletin güvenliği söylemine kaydırmıştır. Özellikle tipik bir ‘toplumsal sorun’ olan yoksulluk terörizm denkleştirmeleri 11Eylül saldırılarından sonra uluslar arası alana da yansımakla birlikte, Türkiye’de hoşnutsuzlukların ifadesine ilişkin algı daha geleneksel/tarihsel argümanlarla kurulmaktadır. ‘Toplumsal hoşnutsuzluk’ görünümünün ‘bölücülük’, terör gibi kavramlarla ilişkilendirilerek anlamlandırılmaları ve ‘toplumsal sorun’u ifade edip mücadele edecek örgütlü hareketin çözülmesi/etkisizleştirilmesi, hoşnutsuzluğun bildik hareketlerle açığa çıkmayışı 2000’li yıllarda kitlesel saldırganlık örneği olarak düşünülebilecek yağma odaklı ‘sosyal patlama’ olgusunu gündeme getirmiştir. Bu bağlamda muhatabın siyasi iktidar oluşu, hoşnutsuzluğun

⁴ Kitlesel toplumsal hareketler bağlamında Türkiye’de toplumsal hoşnutsuzluğun ifadesi olan iki tepkinin söz konusu durumun istisnaları olduğunu belirtmek gerekir. Bunlardan ilki, ileriki bölümlerde ‘devlet aklı’ kavramı ile ilişkili olarak değinilecek olan Susurluk olayı karşısında, toplumda gelişen devlet / mafya ilişkisine ilişkin Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık Eylemleri’dir. Bu eylem, ilk bakışta devlet / toplum ilişkileri açısından bir dönüm noktası olacağı beklense de etkisinin çok uzun süreli ve dönüştürücü olamadığı görülür. Sözü edilebilecek ikinci toplumsal hoşnutsuzluk tepkisi yaşanan büyük ve yıkıcı depremlerin ardından gelişen tepkidir. Bu facianın ardından da devlet / toplum ilişkilerinin sorgulanması yapılr ve formel alana yönelik güven ciddi biçimde sarsılır. Bir yerde yasal boşlukları sonuna kadar kullanan bir inşaat süreci ile bu süreci önleyemeyen ve facia sonrası etkin hizmet sunamamış bir devlet söz konusudur. Kriz anında yoğun bir hareketin yaşandığı bu iki örnek, çözüm üretici etki üretmeden, sistem tarafından eritilir (Işık , Pınarcıoğlu , 2002 : 342-343)

ifade edilmesi sürecindeki etkin rolü nedeniyle hem hoşnutsuzluk halinin aktörleri açısından hem de ‘toplumsal sorun’ların giderilmesi noktasında siyasi iktidarın tavrını önemli kılar. Bundan dolayı toplumsal hareketlerin seyri karşısında siyasi iktidarın duruşuna açıklık getirmek, ‘sosyal patlama’ beklentisinin nereden doğduğunu belirlemek adına yerinde olacaktır.

2-‘TOPLUMSAL HOŞNUTSUZLUK’ KARŞISINDA SİYASİ İKTİDAR

Türkiye’de ‘toplumsal hoşnutsuzluk’ karşısında siyasi iktidarın tavrı, siyasi iktidarın ‘toplumsal sorun’a bakışı ve devlet/toplum ilişkisindeki üstünlüğünden hareketle belirlenebilir. Geçtiğimiz bölümlerden yola çıkarak toparlarsak siyasi iktidarın ‘toplumsal sorun’a bakışını iki biçimde tanımlamak mümkündür: Bunlardan ilki siyasi iktidarın ‘toplumsal sorun’u bireysel sorunlaştırmasıdır. Neo-liberal anlayışta birey, çalışan faal, akılcı, kendi kararlarını kendi veren, riskler alarak yükselebilen, yaşam kalitesini belirleme gücü kişisel enerjisiyle şekillenen insan olarak kurulur. Bu bakımdan ‘toplumsal sorun’ olarak nitelenen işsizlik, ücretlerin düşüklüğü, konut sorunu, sağlık ve eğitim sorunları, neo-liberal anlayış açısından kişilerin edimleriyle oluşan daha doğrusu onların yetersizliklerinden doğan bireysel sorunlar olarak görülür. Sosyal hizmet ise birey ve grupların uzmanlarla ilişkiye girerek ihtiyaçlarını gidermeye çalıştıkları bir pratiğe dönüşür. Bu anlayış, sözü edilen eylemi ile sorunların çözümünü kapsamlı bir sosyal politika yerine cemaatler yoluyla ağ siyasetine bırakmaktadır (Özkazanç, 2002: 386). Devletin ‘toplumsal sorun’a karşı diğer tavrı ise sorunun toplumsal değil, güvenlik sorunu olarak kabul edilmesi yönündedir. Türkiye’de ‘toplumsal sorun hakkındaki bilginin istihbarat mantığıyla güvenlik birimlerinden edinilen bilgiye dayanılarak derlendiği bilinmektedir. Toplumdaki sosyal hizmet kurumlarına ulaşma görevi ‘pembe karakol’ imajı ile polis teşkilatına yüklenerek kentlerdeki ‘toplumsal melanet’ olarak nitelenen tüm durumlar polisle ilişkilendirilmekte ve dolayısıyla kentsel gerilimlerin artmasına neden olunmaktadır (Erder, 1997: 100). Siyasi iktidarın bu şekilde ‘toplumsal sorun’ meselesini güvenlik çerçevesinde değerlendirmesi ve/veya sorunu yoksayması, ‘toplumsal hoşnutsuzluk’ ile ‘toplumsal sorun’a bakışın ortak paydasına işaret eder. Bu bakışın zeminini ise Osmanlı İmparatorluğu’ndan beri süregelen geleneksel devlet/toplum ilişkisi ve bunun maddi dayanaklarında bulmak mümkündür.

Türkiye’de Osmanlı İmparatorluğu’ndan miras kalan ‘devlet-i kadim’, ‘din-ü devlet’, ‘devlet-i edeb-müddet’ gibi resmi sıfatlarda ifadesini bulan kutsal devlet anlayışı (Bora, 1997a)

devlet/toplum ilişkisinde devlete özel bir statü kazandırmış, toplumla ilişki ise “devlet güçlüyse toplum da güçlüdür” söylemi içinde kurulmuştur. Devletin kutsallığı, özellikle Sultanların güçlerini yitirdikleri dönemde, yöneticilerin soyut devlet birliğine olan sadakatinde somutlanan, devletin öncelikli korunacak varlık oluşu ; toplumun üstü ve ötesi bir kurum olarak devlet mantığı, devletin kutsallığını pekiştirmiştir (Tosun, 2001: 201). Türkiye’de kutsallığın çağrışımları üzerinden devletin fetişleştirilmesi, bazen kol kanat germe çatısı altında, bazen ‘devlet sırrı’ kavramına istinaden kurularak toplumun hareketliliği en aza indirgenmiştir. ‘Devlet sırrı’ ya da devletin sırlaşması devlete metafizik bir anlam katarak toplumun üzerinde bir güç olarak varolmasına olanak tanır. Toplumsal tahayyülde bu, toplumun ve insanların varoluşlarını güçlü devletle bağlantılandırması olarak yansır. Bu anlayış, Osmanlı’daki ‘kutsal devlet’ kavrayışı ve ‘devlet yönetir toplum yönetilir” şiarından bir çeşit miras gibidir (Atay, 1997: 93-94). Türkiye’de ‘devletin önceliği’ durumu, toplumu devletin kendisine ait saydığı alanda ve ancak devletin izin verdiği ölçülerde varolmasına izin vermekte ve devletin esnek tanımlanan bir takım işlevlerinin net olmayan ‘birileri’ tarafından belirlenmesine imkan tanımaktadır (Kıvanç, 1997). Sözü edilen ‘birileri’ aynı zamanda tırnak içinde yazılabilecek devletin de çekirdeğidir.

Türkiye’ye ilişkin iki farklı ‘devlet’ anlayışı ile karşılaşmak mümkündür. Bunlardan biri, ‘devlet seçkinleri’ de denilebilecek, kendisini devletin asli sahibi sayan zümre ve bunların kuruluşlarıken, diğeri kamusal hayat ve toplumsal düzenle ilişkili kurum ve işleyiş kurallarının tümüne işaret eder. Bu ikinci tür devlet 90’lı yıllarda işlevsizleşirken, tırnak içinde ifade edilen ve belli bir zümreye referansla kullanılan ‘Devlet’in faalleşerek, özellikle Kürt Sorunu meselesiyle ilişkili aldığı güvenlik önlemlerinde ‘toplumu bütünleştirmek’ bir yana ‘toplumu temizlemek’ güdüsüne göre hareket ettiği gözlenir. ‘Devlet’in yapıcı denemeyecek bu tavrı, kamusal hayat ve toplum düzeninin kurucusu kurum kurallar ve işleyiş kuralları anlamında devlet tarafından dengelenememektedir. Özellikle ikinci tür devletin tıkanması, hukuk ve yasaya olan güvenin toplumda tahribata uğraması noktasında göz önündedir. Bu durumun en temel göstergesi ‘yargısız infaz’lardır. Hem güvenlik birimlerinin sorumlu tutulduğu yargısız infazlar, hem de Bayabat’ta tecavüz ve öldürme suçu işlemiş kişiyi linç etme girişimi türünde ve Sivas’ta oteldeki insanları yakmak isteyen ve bunu rahatlıkla gerçekleştiren kitle hareketi benzer biçimde devletin kamusal saygınlığına olan inancın ciddi biçimde çözüldüğünün göstergesidir. Söz konusu kitle devlete güvenmeyip devletin yargılama ve cezalandırma yetkisine ortak olmak istemektedir (Laçiner, 1993b: 10,11). Devletin kamusal bilinç, toplumsal sağduyu, hukuk vb. temellerden kopuk algılanışı, kamu düzeninin

sağlanması için yoğun şiddet ve güç kullanımına neden olur. Devletin kamusal saygınlığındaki ve güvenilirliğindeki erime devletin güç kullanmasındaki şiddeti arttırarak, toplumsallığın çözüldüğü bir ortamda ‘düşman’ algısını türetmiştir. Özellikle ‘iç düşman’ endişesi 1990’larda çok belirginleşmiş ve devletin bekası söyleminde vücut bulmuştur (İnsel, 2001: 22). Bu dönemde devletin bekası ve otoritesini vurgulayan devlet söylemi, “şeffaflaşma/demokratikleşme” vaadlerinin önüne geçerek belirleyici olur. Söz konusu yeni dönemde 12 Eylül ve ANAP döneminden farklı olarak devletin baskı aygıtının görece özerkliğinin gözle görülür biçimde alenileşerek politika üretir hale gelmesi ve polisin kabuk değiştirerek büyük ölçüde sağ entelijansiyaadan beslenen kamuoyu desteğini alması önemli değişimlerdendir. Türk Silahlı Kuvvetleri’nin ‘proteryan nüfuzu’ çoktandır mevcutken (İnsel, 1997), buna polisin bildiriler yayınlayarak edinmeye çalıştığı özerklik de eklenir. Güvenlik meselesi üzerinden işleyen ‘beka psikozu’, 80’lerden 90’lara kadar nispeten hafiflemişken 90’lardan sonra Kürt sorunu /terörizm denkliği çerçevesine oturtularak tekrar canlanır ve polisin kurmaya çalıştığı özerkliğin zeminini oluşturur (Bora, 1992: 48-55 ; Bora, 1997b ; Bora, 1997c).

Devletin bekası meselesi söz konusuyken sağ ve sol partilerin söyleminin ‘tek yürek’ olma, ‘devletin milletiyle bölünmez bütünlüğü’, ‘milletimize has özellikler’ gibi benzer noktalardan hareketle farklılaşmadığını söyleyebiliriz (Danzikyan, 1997: 102). Bu ortak tavırla Türkiye’de devletin azalan meşruiyeti ‘düşman’a karşı ‘devletin bekası’ kavramı ile tekrar kurulmaya çalışılır ve ‘yasallık’ bu yolla ikincil hale gelir. Bunun anlamı şudur : Söz konusu tehdit devletin bekasına yönelikse, buna karşı alınacak tedbirlerin yasallık çerçevesinde olması gerekmez. Bu tehdidin tespiti ise Milli Güvenlik Kurulu’na ait bir yetki olarak belirir (Sancar, 1999: 41). Bu durum ordunun siyasal yaşam üzerindeki ‘proteryan nüfuzu’ ve kendisini devletin sahibi olarak görme eğiliminin , parlamenter sistemin işleyişinde neden olduğu sorunlarda da farkedilir. Söz konusu nüfuz, büyük ölçüde Türk siyasal hayatının tipik bir parçası olan darbe türündeki proteryan müdahalenin sürekli olası oluşundan da beslenir.

Türkiye’de süregelen devlet zihniyetinde, düşmana karşı kurulan olağanüstülüğün en önemli sonucu Carl Schmitt’e referansla düzen karşısında ‘hukuk’un, ‘nihai meşruluk referansı’ karşısında yasallığın ikincil konumudur. Toplumsal sorunların dost/düşman ayırımına indirgenmesi, devletin yasalara rağmen gerçekleştirdiği fiillere meşruiyet zemini oluşturacak, ancak bu meşruiyet demokratik değil, ‘plebisiter meşruiyet’ olacaktır. Sözü edilen konu bu yönleriyle Carl Schmitt’in düşüncesi ekseninde temellendirilebilir (ibid, 41-42). Schmitt’in

kavramsallaştırdığı ‘dost/düşman’ ayrımı, siyasal yaşamın pratiklerinde ve devletin bekasının kurulmasında en önemli işleve sahiptir. Schmitt için vurguladığı ayrım soyut bir metafora değil, reel politik bir unsura işaret eder. Kastedilen ‘düşman’ın ‘kamusal bir düşman’ olması ise devlet yararı için düşmanla mücadeleyi olumlar (Uysal, 2001: 65). Bu düşüncenin karakteristik ifadesi ise ‘devlet aklı’ kavramıdır. Yukarıdaki açıklamalar da göz önünde bulundurularak kavramın iki niteliğinden söz edilebilir :

“1- Devletin gerçek ya da sözde çıkarları, bir çatışmada veya tereddüt halinde bütün diğer çıkarlardan ve değerlerden önce gelir ve

2-Devletin asli veya ali çıkarlarını gerçekleştirmek için hangi araçların kullanılacağı konusunda bir sınırlama kabul edilmez ; yani bu araçların seçiminde, mevcut hukuk düzenine ve etik kurallara riayet etmek gerekmez” (Sancar, 2000: 24-25).

Açıklamalara dayanılarak devlet aklı kavramı ile hukuk devleti ile anlayışı arasında ters bir orantının varlığından söz edebiliriz. Doktrin, ‘genel devletselliğe’ işaret eder ve tartışılmazlık, mutlaklık taşıyan nihai bir prensip olarak kurulur (ibid, 48-49). Devlet aklı’nın gereklerinin sıradan vatandaş tarafından belirlenip uygulanamayacağından bu noktada söz konusu yetkileri kullanacak çekirdek bir kadro, yani derin devlet ortaya çıkar.

Derin devlet, devletin yasadışı/suç kabul edilen eylemleri, devletin bekası ve güvenliği gibi nedenlere dayandırarak yapan kurum ve kuruluşlarına işaret eder. Büyük ölçüde ‘devlet aklı’na ilişkin ‘raison d’etat’, ‘devlet hikmeti’ kavramları ile savunulmaya çalışılan anlayış, çoğu zaman parlamento ve hükümetlerden bağımsız hareket serbestisine sahip olması itibarıyla özerk bir görünüme sahiptir. Özellikle neo-liberal politikalarla kamu yararı, sosyal hizmet, kültürel destek ve dayanışma sistemlerindeki aşınmayla devletin yalnızca güvenlik ve cezalandırma aygıtına indirildiği ortamda, ‘derin devlet’in daha güçlendiği ve etkinleştiği bir gerçektir. Batı demokrasilerinde görece yeni denilebilecek olgu Türkiye açısından oldukça eskidir. ‘Topluma rağmen’, ‘devlet çıkarı’nın söz konusu yollarla gerçekleştirilebileceği fikri, devlet’in toplumun üzerinde konumlandırılması ve topluma manipüle edilen güçlü devlet kavrayışından beslenir. Susurluk olayı da ‘güçlü devlet zarar görmesin’ anlayışının çabası sonucu çok az miktarda aydınlığa kavuşmuştur. (Laçiner, 1997: 18-19)

Türkiye’de güçlü/ kurtarıcı devlet mitosu aynı zamanda tehdit üreten bir sürece de kaynaklık eder. Özellikle Türk tarihinden çıkarılan bir takım argümanlarla ‘dış tehdit’ faktörü sürekli canlı tutularak devlet/toplum uyumu sağlanmaya çalışılır. Ancak bu kavrayış, ülkedeki ‘toplumsal sorun’ları dile getiren kesimlerin kolaylıkla ‘dış mihrak destekli’, ‘dış tehditin

uzantısı', dolayısıyla düşman olarak nitelenmesine neden olmakta, mesele 'toplumsal sorun'dan, bu kesimlerin karakteri ve yapabilecekleri 'zararlı' eylemlere kaymaktadır. Bir kere düşman kodlamasının varoluşu, iç sorun / dış sorun ayrımını silikleştirip 'toplumsal sorunlar'ın ifadesinin güç kullanılarak çözülmesini devlet açısından mübahlaştırır (Laçiner, 1997). 'Toplumsal hoşnutsuzluk' görünümünün 'dış destekli düşman'larca desteklenmesi ve tehdit kodlaması, komplo teorilerinin kurduğu bağlantılar üzerinden kanıtlanmaya çalışılır. 'Dış destekli iç düşman' belirlendikten sonra komplo teorilerinin 'büyük plan'ının ipuçlarını veren özneler gibi düşünülür. Komplo teorileriyle toplum adına karar vericilerin pozisyonunu da pekiştirmek mümkündür (Laçiner ; 2004). Komplo zihniyeti, Türk tarihindeki mücadele alanlarına referansla temellendirilmeye çalışılarak 'devlet aklı' kavramı ile eklemlenir ve sürekli 'veriler' üzerinden yeniden üretilir (Bora, 1996).

Toplumda bu şekilde 'devlet aklı' ve komplo teorileri ile 'beka psikozu' yaratabilmenin bir yolu da seçkinlerin manipülasyonu ile kurulan 'toplumun genel uyumu' ilkesidir. Türkiye de bu çerçevede 'bölücülük' çoğu siyasal akım için topluluğun genel uyumunu sağlamaya yönelik kullanılan yaygın bir sembol olarak karşımıza çıkar. Böyle bir ortamda, akımlar meşruiyetlerini tehlikeli gördüğü kesimi bölücü olarak kodlayarak gerçekleştirir. Seçkinlerin, özellikle 'devlet seçkinleri'nin kullandığı kutsallık yüklenmiş devlet sembolü de topluluğun genel uyumu ilkesiyle desteklenir. Toplumun 'yüce' ve 'güçlü' devlete karşı bağımlılığı noktasında sivil toplum ancak katılım / demokrasi denkliğinin hakim olduğu zeminde ve naif bir yapı olarak kalacaktır (Sarıbay, 1992: 113-114).

Sivil toplum, 'toplumsal sorun'ların ifadesini bulacağı ortam olmasından dolayı ve iktidara bağımlı olmamasından dolayı önemlidir. Her ne kadar uluslar arası düzlemde de sivil toplum örgütlerinin mevcut iktidarlara bağlantılı oldukları gözlense de bu durum Gramsci'nin sivil toplumla ilişkilendirilebilecek hegemonya kavramına referansla algılanabilir. Siyasi iktidarlara, kurguladıkları siyasi yapının gerçekleşebilmesi için bireyleri ideolojik etkileme teknikleri ile manipüle ederler ve bundan dolayı sivil toplum örgütlerinin iktidarın dışında kalan grup ve sınıfların istemlerini kamusal tartışmaya sokması güçleşir. Ayrıca siyasi iktidardan bağımsız bir yapının olamayışı sivil toplum örgütlerinin 'sivil' karakterini de olumsuz etkilemekte ; bürokratik ve hiyerarşik bir modele kaymayacak bir modelde örgütlenmek için çaba gerekmektedir (Avcı, 2000: 43). Sivil toplumun oluşumu bu şekilde sancılı bir süreçken Türkiye'de devlet geleneğinden doğan devleti ele geçirme psikolojisi ile halk desteği

arasındaki paradoks, devlet/toplum ilişkisinde sivil toplum eksikliğinin odak noktasını oluşturur (Davutoğlu, 2000: 70).

Türkiye’de sivil toplumun oluşum süreci darbeler nedeniyle kesintiye uğramış bir süreçtir. Ordunun kendisini toplumun tek temsilcisi olarak görmesinin sivil toplumu işlevsizleştirilmesi ve ordudaki hiyerarşik örgütlenmenin sivil toplum örgütlerine de yansması Türkiye’deki sivil toplum yapısına yaptığı olumsuz etkiler olarak belirgindir. Ancak bir de özellikle 1980 sonrası yaşama geçirilen uygulamalara dayanarak söz edebileceğimiz doğrudan etkiler vardır. 1980’lerden sonra ekonomik yapıdaki dönüşüm çabaları bağlamında 1970’li yıllarda güçlü olan sendikaların 1980’den sonra zayıflayıp işadamları örgütlerinin ve odaların etkinliğinin arttığı gözlenir. Milli Güvenlik Konseyi’nin 12 Eylül 1980 tarih ve 7 numaralı bildirisiyle DİSK , Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu (MİSK)’na bağlı sendikaların faaliyeti durdurulurken ; 8 numaralı bildiriyle DİSK, MİSK ve Hak-İş’in bankalardaki mevduatı, kıymetli evrak ve teçhizatına el konulur. Bu kararlar doğrultusunda DİSK’e bağlı 39, MİSK’e bağlı 19, Hak-İş’e bağlı 7, Toplum-İş’e bağlı 4 sendika ile bağımsız 471 sendika kapatılıp grevler sona erdirilir. Bu dönemde kapatılan yalnızca sendikalar olmaz , özellikle sol eğilimli dernekler (TÖB-DER, TÜM-DER, Barış Derneği, Türkiye Yazarlar Sendikası) kapatılıp yöneticilerine Türk Ceza Kanunu’nun 146/1 maddesine göre dava açılırken işadamları/işveren örgütleri “Hür Teşebbüs Konseyi” çatısı altında faaliyetlerine devam etmişlerdir (Tosun, 2001: 301-302).

Anlaşılabacağı üzere Türkiye’de sivil toplum örgütlerinin gelişimi hem yasaklarla büyük ölçüde önlenmiş, hem de kontrol altında tutma stratejisinden dolayı Batı’dan farklı olarak devlete daha bağımlı gerçekleşmiştir. Bu yüzden Türk toplumu örgütlü eylemlerden ziyade psikolojik açıdan ‘örgüt üyesi olmak’, ‘örgüte girmek’ten doğacak rahatsızlıktan kurtulmak için örgütsüz kitle hareketlerine rağbet etmektedir. Bu durum “Barış için Bir Milyon İmza”, “ Kocakulak Aradan Çekil”, “Aydınlık için Bir Dakika Karanlık”, “Nükleer Karşıtı Oy Verdik Sonra Boş Verdik , Boşvermeyin” gibi kampanyalara katılımın genişliğinden okunabilir. Bu dönemde bu türlü hareketler ‘tehlikesiz’ olmasından fazlaca siyasi iktidarın baskısına maruz kalmazken, iktidarla çatışmalı bir ilişkiye sahip olan ve devlet/toplum ilişkisi eleştirisi üzerinden inşa olan İnsan Hakları Derneği (İHD), Tutuklu ve Hükümlü Aileleri Yardımlaşma Derneği (TAYAD), Özgür-Der, Eylül Der, Dil Derneği, Savaş Karşıtları Derneği, Cumartesi Anneleri gibi dernekler toplumsal muhalefetin odakları olarak belirgindir. Örgütsüz kitle hareketlerine katılımın nispeten yüksek oluşuna karşın ‘toplumsal hoşnutsuzluk’ların örgütlü ifadesinin

zayıf oluşu 1980'lerden sonra 'Kürtçülük fobisi' üzerinden her türlü kuruluş ve dernekleşmeye yönelik güvensizlikle ve de her türlü toplumsal muhalefet girişiminin rahatlıkla 'terörizm' eşlemesiyle 'düşman' algısına bağlanmasıyla açıklanabilir (ibid ; 323-331).

Toplumda 'toplumsal hoşnutsuzluk' görünümünün 'terörizm' olarak değerlendirilişi arttıkça ve 'toplumsal sorun'ların ifade edilmesi/dikkate alınması azaldığı oranda rekabet, saldırganlık ve/veya şiddet örneği olaylarda artışın yaşanması olasıdır. Dünyada bir entegrasyon ideolojisi olan anti-komünizmin çözülüşüyle iç-dış düşmana dayalı güvenlik söyleminin hedefi sistem karşıtı hareketlerden 'kriminalite'ye kadar genişleyen bir yelpazeye kayar. Bu durumda siyasal meşruluk da ancak kriminaliteye karşı önlem almanın devletin asli ödevi olarak gerçekleştirildiği kadar kurulabilir (Hirsch, 1997: 79). Bu şekilde sosyal devletten bekçi devlete kayış aynı zamanda toplumun 'polis toplumu' görünümü almasına da neden olur. Türkiye'de polisin özerkleşmesi ve medya kanalıyla imaj oluşturma çabasına özel güvenlik sektöründeki atılım da eklenerek güvenlik sistemlerinin gündelik yaşamda her an karşılaşılabilişliğinin olağanlaşması söz konusu durumu destekler (Bora, 2004: 23). Ayrıca 'polis toplumu'nun odak aldığı 'düşman'ın da kapsamı genişlemiş ve 'toplumsal sorun' mağdurları da bu alana dahil edilmiştir. Bazı semtlerde (örneğin Ankara'da Çiçin Mahallesi) yasa ve ahlak dışı olarak nitelenen olayların gündelik yaşamın parçası gibi yaşanıyor oluşu, polisin bu mekanları 'suç merkezi', 'potansiyel düşman' kabul edip daha fazla baskı altında tutmaya çalışmasına neden olmaktadır (Şenol, Cantek, 1998 ; Akkaya, 2002: 208). İktidarın 'toplumsal hoşnutsuzluk' görünümüne yönelik tavrı ise düşman'a ne yapılması gerekiyorsa o yönde gerçekleşir. Her şeyden önce sorun toplumsal içeriği ile anılmayıp güvenlik çerçevesinde değerlendirilerek hareketin dışsallaşması endişesiyle önlemler daha çok tepki konusuna odaklanır. Devlet, bu bağlamda bireyin ve 'yığın'ın her türlü eylemlerini dolaysız ve net bir tehdit olarak algılar ve devletin 'temel esasları'nın korunması adına güçlü bir refleks oluşur. Çoğu zaman 'devlet gücüne mukavemet'le eşleştirilerek sıradan bir hareketlilik 'kalkışma' ; herhangi birinin olağandışı bir davranışı 'cürüm işleyen şahıs' kodlamalarına neden olabilir (Enzensberg, 1997: 91).

Tüm bu değerlendirmeler ışığında Türkiye'de 'toplumsal sorun'un kitleselleşip yoğunlaşmasına rağmen, 'toplumsal hoşnutsuzluk' durumunun aynı oranda artmadığı tespiti yapılabilir. Hem emek hareketinin 'toplumsal hoşnutsuzluk' yönündeki tepkisinin toplumsal alanda etkinliğinin az olup çalışma yaşamına ilişkin düzenlemeleri belirleme yetisinin

aşınmasından, hem de 1980 askeri darbe dönemi ve sonrasında daha da kronikleşen ülkede terör ve kaos ortamı yaratan aktör kodlamasıyla baskıya maruz kalma endişesinden kaynaklanan hoşnutsuzlukların görünürleşmemesi durumunun kendisi de tepkinin ani gelişecek bir yağma olayı olabilmesi noktasında ‘tehlike’ zemini haline gelmiştir. Tam da bu ‘tehlike’ kodlaması üzerinden meselenin sosyal tabanı kaydırılarak durum ya kriminalize edilir ya da söz konusu hoşnutsuzluk ‘bölücülük’ ve ‘devlet gücüne mukavemet’le ilişkilendirilerek siyasallaştırılır. ‘Sosyal patlama’ söylemi ise bu çerçevede ‘toplumsal hoşnutsuzluk’ların ifadesini bulacağı kanalların büyük ölçüde tıkalı olmasından dolayı, mevcut olan hoşnutsuzluğun baskılanamadığı noktada kontrolsüz bir kitle hareketi olarak gelişeceği eksenine oturur. Söylem hem işsizlik ile ‘ruhsal hastalıklar’ arasında kurulan bağlantılar üzerinden kriminal yönü öne çıkararak hem de olası patlamanın belirli toplumsal sınıfları hedef alması açısından siyasallaşma potansiyeli olan bir momente işaret eder. Tartışmada farklı hareket noktaları bulunmakla birlikte söylem, aynı zamanda o zamana kadar genellikle yadsınan , görmezden gelinen veya negatif bir siyasallaşmanın odağı haline getirilen ‘toplumsal sorun’ ve bundan doğan mağduriyetin tartışıldığı bir zemindir. Bu bağlamda, şu ana kadar analizi yapılan ‘toplumsal sorun’dan kaynaklanan ‘toplumsal hoşnutsuzluk’ların toplumsal algıda nasıl bir yere sahip olduğu, siyasi iktidarın meseleye bakışında ne gibi süreklilikler ve kırılmaların olduğu, farklı toplumsal kesimlerin durumu nasıl anlamlandırdıkları netleştirilerek medyada kuruluşu itibariyle söylem çözümlenmeye çalışılacaktır.

V.BÖLÜM: 2000’Lİ YILLARDA TÜRKİYE’DE ‘SOSYAL PATLAMA’ SÖYLEMİ

1-HEGEMONİK KRİZ VE ‘SOSYAL PATLAMA’ SÖYLEMİ

Bu bölümde yapılacak çözümlemeler, medyada yer alan haber ve analizlerden hareket etmesi itibariyle medya çalışması niteliği taşıyacak ve Gramsci’nin hegemonya kavramından yola çıkılarak 2000’li yıllarda Türkiye’de yaşanan ‘sosyal patlama’ söyleminin kavramla ilişkisi belirlenmeye çalışılacaktır. Gramsci’nin hegemonya kavramı, medya çalışmaları açısından fazlaca benimsenmiş, ideolojik bir aygıt olarak medya kavrayışından çok, toplumsal güç / iktidar ilişkilerinin kurulduğu, iktidar sahiplerinin ideolojilerini toplumsal ‘rıza’ya dönüştürdüğü bir araç olarak medya kavrayışına dayanılmıştır (İnal, 1996: 62-75). ‘Sosyal patlama’ söylemi bu bakımdan bir hegemonya oluşum sürecinin parçası olarak içerik çözümlemesinden ziyade söylem çözümlemesi mantığı baz alınarak değerlendirilecektir. Söylem çözümlemesi, farklı öğelerin birbirleriyle eklemlenme sürecini ortaya koyarak metni

bütün olarak değerlendirmesini gerektirir. Söylem çözümlemesinde sözcüklerin anlamları, kullanım bağlamları, düzanlamları ve yananlamları ile ilişkili olarak ve de olayın kurgusu içindeki yerini tespit ederek açıklanabilir. Bu bağlamda söylem çözümlemesinin asıl amaçlarından biri Barthes'in de işaret ettiği gibi farklılığı yaratan ideolojik yananlamları ortaya çıkararak kavram ve kodların süreç içinde oluşturdıkları özgül nitelikleri kavramaktır (Keskin, 1997: 92-93). Söylem çözümlemesi , içerik çözümlemesinden farklı olarak sözcüklerin anlamını , sözcüklerin insan zihninde oluşan 'gösterimsel' boyuta ilişkin açıklamaz ; anlam, bağlam içinde ve metnin bütünlüğünden hareketle saptanabilir (Çelebi, 1990: 12).

Kapitalizmin sadece ekonomik temelde çözümlenmesinin yetersizliği fikrinden, bir toplumsal sistem olarak kapitalizmin krizleri atlatarak kendisini yenileyebilmesinin ve de çelişik/çatışmalı güçleri birarada tutabilen bir ideolojik mekanizması olmasının çözümlenmesi meselesinden kapitalist sistemin egemen bir ideoloji ile krizleri aştığı ; yani hegemonyanın oluşturuğı fikri doğmuştur (Üşür,1997: 27). Gramsci, kapitalist devletin iktidar kurma stratejilerinden zor kullanmayı vurgulamak yerine, kapitalist devletin görünmez, hatta zor kullanma mekanizmalarını da örterek oluşturduğu sivil toplum alanındaki 'onay'ı vurgular ve bunu hegemonya kavramında somutlar. Hegemonya, egemen sınıfın bir egemen olma pratiği olarak, farklı ve çatışmalı sınıflar arasındaki uyum ve gerilimli ilişkiden doğan, tek bir sınıfın maddi çıkarlarına indirgenemeyecek bir sentezdir. Gramsci, hegemonyanın pasif konsensüs ya da ulusal popüler irade oluşumu ile gerçekleşebileceğinden söz eder. Pasif konsensüs müttefik ve/veya muhalif grupların belirgin öğelerini içirme, tarafsızlaştırma, etkisizleştirme gibi pratiklerle oluşturulurken, ulusal popüler irade toplumun aktif katılımına dayandırılır. Söz konusu hegemonyada toplumun farklı kesimlerinin hegemonik alanda farklı temsiller ile yer alışı ideolojik bir mücadeleye ve karşı hegemonyaya işaret eder. Kültürün ihmal edilmiş diğerlerinin gelenekleri, konuşma tarzları, özgün ritüelleri karşı hegemonyanın kurulma alanıyken ; daha az sistematik, gevşek ideolojik eklemlenme ilişkileri olan bu tür bilinç öğeleri karşı hegemonyanın kurulma zeminidir. Hegemonya kavramı ile ideoloji bir sınıfın diğer sınıfa empoze ettiği bir bilinç olarak görülmez ; egemen sınıfın karşındaki muhalif ve tabi sınıfların pasif algılayıcılar olmayıp aktif bir mücadele ile karşı-hegemonyanın oluşumu için mücadele eden aktif özneler olarak tanımlanır (ibid, 27-67). Gramsci'nin sözünü ettiği hegemonya gündelik yaşamda kullanılan tahakküm kurma, baskı ve zor kullanma anlamına gelmeyip toplumdaki mağdur sınıfların ideolojik 'ikna' yoluyla 'onay'ının alınmasına işaret eder (Çelebi, 1990: 34).

Gramsci'nin hegemonya kavramı bağlamında Türkiye'de yaşanan 'sosyal patlama' söylemini sivil toplum alanında gerçekleşen bir hegemonya oluşum süreci içinde değerlendirmek mümkündür. Türkiye'de 1980'li yıllarda birikim stratejisindeki değişimle desteklenen yeni sağın hegemonik projesi, 2000'li yıllarda 'sosyal patlama' tartışması ekseninde görünürleşen organik kriz vasıtasıyla bütünleştiricilik iddiasındaki yarılmayı ortaya koyar. Otoriter yönetim, 1980'li yıllarda darbenin sağladığı ortamda 'radikal akımlar'ın ürettiği 'terör' olaylarından rahatsız 'sessiz çoğunluğu' arkasına alarak yeni sağ pratikleri yaşama geçirir. Söz konusu dönemde gerçekleştirilen birikim stratejisi değişikliklerinin ve neo-liberal politikaların çatısını ulusal ekonominin yapısını özel sektör öncülüğünde sürdürecektir pazar ekonomisine ve ekonominin piyasa dinamiklerine bırakma stratejisi oluşturur ; dolayısıyla devletin ekonomik alanın mümkün olduğunca dışında kaldığı, kamu hizmeti/kamu malı üretmekten uzak durduğu bir yapı oluşturulur. Bu süreçte söz konusu politikalarla yapılaşan ve kitlesellenen 'toplumsal sorun'dan kaynaklanan hoşnutsuzluk görünürleşemezken, 'ekonomik ulaşılabilirlik' düzeyi üzerinden tanımlanabilecek mekansal ayrışmaya dayalı 'dışlama' pratiklerinin artması, 1990'lı yıllarda toplumsal yapıda çatışmalara neden olur. Söz konusu 'dışlama' odaklı çatışma ile 1980'lerde toplumsal bütünleştirme retoriğinin ana malzemesi olarak kullanılan dinsel vurgunun 1990'lı yıllarda rejim tartışmaları çerçevesinde önemli bir çatışma eksenine haline geliş aynı dönemde yaşanır. Vurgulanan iki çatışma eksenine, kurulmaya çalışılan hegemonyanın kırılma noktalarının zeminini oluşturur. 'Toplumsal sorun'dan kaynaklanan ekonomi merkezli çatışma, 1980'lerle meşruiyet kaybına uğrayan 'zenginleşme' dolayımında 'sosyal adaletsizlik' durumunun iyice suyüzüne çıkması ile bağıntılıdır. Tüketime olumlandığı ve sergilenmesinin olağanlaştığı 1990'lı yıllar erimeye başlayan orta sınıf ve daha yoksul sınıflar için 'sosyal adaletsizlik' ve 'gayrimeşru' zenginlik algısının güçlendiği bir döneme işaret eder. Söz konusu algı hem siyasi iktidarın mevzuat değişiklikleri ve kredi olanaklarını kullanarak 'devlet eliyle zenginleşen' bir kitle yaratmasından hem de ekonominin fetişleştirilen bir 'piyasa' söylemine indirgendiği ortamda bazı sınıfların dengesiz ve istikrarsız olan mali piyasaların kırılgan yapısından faydalanarak spekülasyon kazanç elde etme stratejisiyle oluşturulan 'vurgun kapitalizmi'nden kaynaklanır. Toplumsal alanda 'vurgun kapitalizmi'nin yöntemleriyle zenginleşen kitlenin zenginliğinin gayri meşru olduğu inancı kuvvetlenirken, sözü edilen kitlenin aktörlerinin alt sınıflara yönelik 'dışlama', 'ötekileme' tavrı ile gösterişçi tüketim eğilimi, toplumsal çatışmanın yoğunluğunu arttıran en önemli faktörlerden biridir. Çatışmayı yoğunlaştıran diğer bir faktör ise Türkiye'de çalışma koşulları ve haklarında yaşanan

gerilemeler ile insani kalkınmaya yönelik harcamaların kısılmasıdır. ‘Devleti küçültme’ stratejisinin hedefinin devlet kurumları ve harcamaları yerine kamu hizmeti alanı (eğitim, sağlık, altyapı hizmetleri vb.) olması (İnsel, 2004: 210,338), ‘toplumsal sorun’ mağduru sınıfların durumunu ağırlaştırmakla birlikte bunun ‘gayri meşru zenginleşen’ kitleye rağmen gerçekleşmesi ‘sosyal adaletsizlik’ üzerinden toplumu bütünleştirmeci retoriği, dolayısıyla yeni sağın hegemonik projesinin meşruiyetini zedelemiştir. Sözü edilen bu en kapsamlı meşruiyet sorgulaması, ‘sosyal patlama’ tartışması kanalıyla gerçekleşir; ancak ‘sosyal patlama’ tartışması bir sorgulama olmakla birlikte yaşanması olası ‘patlama’ sonucu gerçekleşecek ‘yağma’, ‘yıkım’ ve tahribatın herkesi etkilemesi - doğrudan kayba uğramayanları dahi - ve tehdit edenin edilgen ifadeler kullanılarak belirsizleştirilmesi noktasında herkes için bir ‘tehdit’ / ‘tehlike’ olduğu vurgusundan güvenlik kurmak adına dilsel pratiklerle toplumun ikna edilmesine, ‘onay’a işaret eder ve bu durum meşruiyeti aşınan hegemonik projenin meşruiyet kazanma stratejisi olarak işleyebilir. Söz konusu ‘tehlike’ uyarısının ‘onay’ anlamında işlemesi, tehdit olarak kodlanan kitlenin de kendisini ‘tehlike’ altında hissetmesi ve öne çıkarılan ‘güvenlik önlemlerinin’ patlaması beklenen sınıfların güvenliğini de sağlayacağı yönünde uyandırılan kanı ile mümkün olur. Bu kanının uyandırılması ‘güvenlik’ kavramının kamusal hizmet çağrışımı yapmasından ve güvenlik önlemlerini vurgulayanların ‘tehlikeye’ dikkat çekmekle birlikte ‘tehdit’ olarak kodlanan aktörleri belirsiz bırakmasından beslenir. ‘Güvenlik hizmeti’, birilerini hedef alırken diğerlerini risk altında olarak tanımlar. Söylemde bu iki kesimin tam olarak hangi öznelere ve gruplardan oluştuğunun ifade edilmeyişi, tehlikeli oluşu itibarıyla hedef olanla risk altında olanın kavranmasını zorlaştırır. ‘Tehdit’ olarak kodlanan kesimin kendisinin ‘tehlikeli’ olarak görüldüğünün ne kadar farkında olduğu söylem içinde ‘tehlike’ vurgusu ile ‘mağduriyet’ vurgusu arasındaki çizginin silik olmasından dolayı net değildir. Her ne kadar sözü edilen kitle kendisine yönelik ‘dışlama’, ‘ötekileme’, ‘aşağılama’, ‘hor görme’, ‘görmezden gelme’ gibi pratiklerin farkında olsa da, hem bu türlü nitelermelerin hedeflenen kitle tarafından kabullenilmeyip özümsememesinden dolayı (yoksulların zenginler karşısında kendilerini moral/insani değerlerle kurma stratejileri hatırlanmalıdır), hem de doğrudan ‘tehdit’ ve ‘tehlike’ kavramlarının vurgulanan pratiklerin üst bir tanımlama aşaması olmasından dolayı, bu kesim ‘patlama’nın aktörlerini daima kendisi dışında birileri olarak kurgular. Söylem içinde olgunun çağrışımları, ‘tehdit’ ve ‘tehlike’ tasarımına dayalı güvenlik söylemine yaklaşır, olası ‘tepki’ öne çıkar ve bu yolla patlaması beklenen kesimin kendini ifade etme yetisi aşındırılır. Yani muhalefete de korku salınarak pasif bir konsensüs oluşturulmaya çalışılırken, ‘tehdit’in herkese yönelik olduğu vurgusuyla ve ulusal bir ‘tehlike’

olarak kodlanmasıyla tüm vatandaşlar olgunun tarafı yapılarak aktifleştirilir ; dolayısıyla ulusal popüler irade olarak hegemonya bu momentte inşa edilmeye çalışılır. Siyasi iktidarın henüz ortaya çıkmadan, olası toplumsal bir hareketi güvenlik güçleri vasıtasıyla ortadan kaldıracığı iması ise, ‘toplumsal hoşnutsuzluk’ların dışavurumunu geriletmek adına işlevseldir.

Sosyal patlama’ söylemi bu bağlamda yoksulluk sorununun algılanışı bakımından bir kırılmaya da işaret eder. Söylem içinde her ne kadar yoksullar ve ‘toplumsal sorun’ mağdurları net ifade edilmemiş olsa da hedef alınan kitlenin söz konusu kesimler olduğu metinlerde yananlam olarak okunabilir. Önceden acıma ve sosyal yardım bağlamında ya da gözönünde olması istenmeyen dışlama odağı olarak anılan yoksulluk olgusunun artık aleni biçimde, ‘tehdit’ ve ‘tehlike’ kavramları kullanılarak tartışıldığı bir aşamaya gelinmiştir. ‘Sosyal patlama’ söylemi, ‘öteki’nin sivrilmesi sürecinde ileri bir halkaya tekabül eder ve ‘öteki’, kimliklerin oluşumu açısından da önemlidir. Her kimlik yalnızca belli başlı özelliklere sahip olunması noktasında tanımlanamaz ; bu eksikliği gidermek için ek bir öğeye yani ‘öteki’nin öne çıkarılmasına ihtiyaç vardır ve bu süreç özel bir kimliğin ‘ayrılması’na işaret eder (Norval, 1995: 156). Ayrıca bir kimlik herhangi bir söylem içinde yeniden tanımlanabilir. İngiltere’deki siyah karşıtı göçmen söyleminde siyahlık beyaz olmamanın, aşağı olanın değil İngiltere’ye konumlanmış ve asli olarak İngiliz karşıtlığının göstergesidir. Özellikle Powell’ın siyah karşıtı göçmen kampanyası bağlamında, ‘içerdeki düşman’ siyahlara karşı dışlayıcı bir İngilizlik kurulur. Ancak İngilizliğin sadece siyahlık karşıtı tanımlanamazlığı ve bazı tip siyahlıkların bazı niteliklerinin kapsanması gereği, yetkililerin politikalarının ‘yerinde’ ve ‘tarafsız’ olduğunu kabul ettirebilmesi için gereklidir. Asimile olmuş, İngilizleşmiş bir siyahlığın oluşumu için siyahlığa ‘hayır’ demek yerine siyahlık ayrıştırılarak yıkıcı olmayan bir siyahlık kurulmaya çalışılır (Smith, 1995: 234-237). Türkiye’de ‘sosyal patlama’ söylemi, siyahlığın ve İngilizliğin tanımlanmasındaki farklılaşma gibi, ‘yoksul’un bir bakıma yeniden tanımlanma girişimidir ve işsiz, dolayısıyla yoksulun yıkıcı, zararlı olabilecek ‘öteki’ olduğu tartışmada vurgulanan farklı noktalar vasıtasıyla okunabilen bir durumdur. ‘Öteki’ tam da göz önünde olması istenmeyendir ; ancak gözönünde değilse, uzakta ise varoluşuna katlanılabilir olandır ve ‘öteki’ çok yaklaştığında ‘sizin komşunuz olduğunda’ hoşgörü/hosgörüsüzlük sorunu gündeme gelir (Salecl, 1995: 263). ‘Sosyal patlama’ durumu ‘öteki’nin ‘kente inmesi’, görünürleşmesi, yakınlaşması ve zarar vermesi anlamında hoşgörü/hosgörüsüzlük düzleminde soruna işaret eder.

‘Sosyal patlama’ söyleminde kontrol altında tutulması gereken, ‘Öteki Türkiye’ tartışmasının ‘öteki’sidir aynı zamanda ; yani ‘öteki Türkiye’ söyleminin izleri⁵ ‘sosyal patlama’ söyleminde bulunabilir. Türkiye’de olası patlamanın aktörleri ‘öteki’ler, Serdar Turgut’un gündeme odaklanmasıyla tartışmaya açılır ve Turgut’un ‘Öteki Türkiye’ olarak kavramlaştırdığı durum sisteme ilişkin belli başlı tespitlere dayanır. Bu tespitler, Türkiye ekonomisinin 6 milyon insan için işlediği ve diğerlerinin yok sayılması, 58 milyon insanın geçim sıkıntısı çekmesi , İMF politikalarının %10’luk şanslı bir kesimi mutlu edeceği, üretimin azaldığı ve sosyal güvenlik sistemine bağlı olmayan işsizlerin çok olduğu bir ülkede enflasyonun düşmesinin anlamlı olmadığı, ekonomi analizlerinin büyük ölçüde borsa ve sermaye piyasasına ilişkin noktalara vurgu yaptığı (“televoleci ekonomistler), tarım ve hayvancılıkta yaşanan tahribat, bilim, eğitim ve altyapıya yatırım yapılmayışı olarak özetlenebilir⁶. Serdar Turgut’un tartışmaya açtığı mesele farklı yazarlar arasında polemiklere neden olmuş ve ‘sosyal patlama’ söylemini önceleyen bir nitelik taşımıştır. Bu dönemde tartışılan ‘öteki Türkiye’nin hoşnutsuz üyelerinin tepkisinin ‘patlama’ biçiminde olacağı noktasında kilitlenmiş ve ‘sosyal patlama’ söyleminin çekirdeğini oluşturmuştur.

‘Sosyal patlama’ tartışmasının ‘öteki’nin tepkisinin dışsallaşması boyutundan ise yeni bir korku türemiştir. Sözü edilen korku ise Sivas olayları üzerinden açıklanan 90’lardan sonra göze batan örgütsüz kontrolsüz bir güç görünümü taşıyan ‘kitle faktörü’ne referansla değerlendirilmeyip, söylem içinde kişisellik noktasından hareketle anlamlandırılır. Bu durumun asıl nedeni yeni sağ bağlamında neoliberalizmin ‘toplumsal sorun’u bireysel sorun olarak görmesiyken, toplumsal alandaki göstergesi Esnaf Eylemi dışındaki eylemlerin aktörlerinin eylemlerini bireysel durumlarına odaklanarak gerçekleştirmesidir. Genellikle bireysel çıkış ve eylemlerin merkezini kişinin kişisel konumu oluşturmakta ; eylemci durumunu diğerleri ile ortak bir paydada ve diğerleri ile ilişkili olarak değerlendirmeyip anlamlandırmamakta, bu da meseleyi ‘cinnet’ gibi yönle ve korku noktasına çekmektedir. Bu yeni çeşit örgütsüz, kontrolsüz güç tasarımı en fazla endişe duyan kesimler ise işadamları ile daha çok siyasiler olur. Büyük ölçüde ‘sosyal patlama’ sözünün de patlamasından korkulan ‘sosyaller’ yani toplum tarafından değil, patlama halinden korkanlar ya da patlama tarafından korkutanlarca kullanıldığına dikkat çekilir⁷. İnsel’e göre de, korkuyu siyasete malzeme yapanlar ve onların sırtından geçinenler, bir noktaya gelince kendileri de

⁵ “İzler : Herhangi bir söylemi oluşturan bir ögenin taşıdığı kimi özellikleri bir başka söylem içinde , farklı eklemlemelerle sürdürmesi” (Çelebi , 1995 : 270)

⁶ Serdar Turgut , Hürriyet , 12 Temmuz 2000 ; Serdar Turgut , Hürriyet , 6 Şubat 2001

⁷ Aman Patlama olmasın ! , 11.20.2000 , Milliyet , Köşe Yazısı , Umur Talu

korkularının esiri olurlar. ‘Sosyal patlama edebiyatı’ da bu korkular siyasetine eklenmiştir. G d len korkular politikasının sosyal kaynaklarının tükenmesi ve ilkel sermaye birikiminin sürdürülemez hale gelişiyle, Türk varlıklılarının biraz ‘pamuk ellerini cebe atmaları’ ve biraz daha gösterişsiz yaşamaları ‘sosyal patlama’ tehdidi kullanılarak istendiği  ne s r lm řt r⁸. Bu korku akışından siyasiler de paylarına düşeni almış, çok sayıda gazetede milletvekillerinin seçim bölgelerine gitmekten korktukları, halkın içine çıkamadıkları, milletvekili rozeti takamadıkları, halkın katıldığı televizyon programlarına katılamadıkları işlenir olmuřtur⁹. ‘Sosyal Patlama’ korkusu, banka soygunları ve adi suçlarda artışlarla da ilişkilendirilerek siyasilerce ve medya tarafından bir tehlike olarak kodlanması¹⁰, bu olgunun gerçekleşmesi halinde yaşanması olası açılımlar meselesini ve ‘sosyal patlama’nın hangi toplumsal sorunlar nedeniyle bir olasılık olarak belirdiği konusunu gölgede bırakmıştır. Söylem içinde ‘korku’ya odaklanış patlama yaşanırsa neler olabilir sorusunu büyük ölçüde yanıtsız bırakmış ; krizin bu denli derin oluşunun, nasıl dönüşümlere neden olabileceğine ilişkin ayrıntılı tek yazıya rastlanmıştır. Bu görüşe göre büyük bir iktisadi krizle hızla yoksullaşan bir ülkede , sahte çözümler ya da kaçışlar öneren mistik ve faşızan hareketler güçlenebilir ; kitlelerin otorite arayışına cevap veren ‘şarlatanlar’ iktidara yükselebilir, dış sorunlar yaratılarak aşırı milliyetçi akımlar yükselebilir ya da ertelenen önemli reformlar yapılarak, eski kadrolardan hesap sorulup, bir ‘devrim’ şekliyle yeni bir döneme girmek de olasıdır¹¹. Ancak patlama sonucunda Türkiye’de ne çeşit d n ş mlerin yaşanmasının olası oluşu söylem içinde önemli bir eksen değildir ; daha çok neden bir patlama olabileceğine ya da Türkiye toplumunun neden patlamayacağına ilişkin analizlere rastlamak daha mümkündür.

Korku bağlamında sözü edilen ‘sosyal patlama’ kavramı esasında toplumda varolan kişisel/toplumsal korkuların içinde belirsizleştiği bir ‘kap’ gibidir. Zizek’in Jaws filmi ile anti-semitik Yahudi figürü arasında kurduğu bağlantı ve açıklamalar ‘sosyal patlama’ kavrayışını anlamamıza açıklık getirebilir. Zizek’e göre Jaws’ın başarısı, “serbestçe dolaşan, birbiriyle alakasız korkuları köpek balığı figürüyle demirleyerek ‘şeyleştirerek’ onlara ortak bir ‘kap’ sağlayan salt biçimsel bir çevirme hareketidir. Sonuç olarak köpek balığının büyüleyici varlığının işlevi, tamı tamına sıradan insanda korkulara neden olan görüngülerin toplumsal anlamını (toplumsal dolayımını) daha fazla araştırmayı önlemektir”(Zizek, 1995: 82-83).

⁸ Nereye Doğru Patlama ? 29.07.2001 , Radikal Köşe Yazısı , Ahmet İnsel

⁹ Sokağa  ıkanlar ve çıkamayanlar , 16.04.2001 , Cumhuriyet , Haber ; Vekiller Halkın İçine  ıkamaz Oldu , 27.03.2001 , Güneş , Haber

¹⁰ Banka Soygunları Sosyal Patlamadır , 14.03.2002 , Güneş , Köşe Yazısı , Rıza Zelyut

¹¹ Dev Dalgaları Beklerken , 14.03.2001 , Radikal , Köşe Yazısı , Haluk şahin

‘Sosyal patlama’ kavramı da yağma ve tehlike çağrışımlarına dayalı vurgusuyla korku nesnesi haline gelerek büyüleyici bir manevra ile belirsiz korkuları ‘şeyleştirerek’ odak biçimini alır. Tehlike ve yağma çağrışımlarının odak oluşu, ‘toplumsal sorun’un nedenlerini daha iyi anlamak ve çözümlemek noktası yerine ‘patlama’nın olup olmayacağı, olması durumuna karşı ne gibi önlemler alınması gerektiği noktasını güçlendirir ve bir panik durumuna işaret eder. Olgunun ‘tehlikeli’ ve korku salan bir durum olarak kodlanması muhalif hareketleri de etkilemiş ve eleştiriler patlamaya neden olur endişesi ile ‘ölçülü’ ifadeler kullanılarak yapılmıştır.

‘Sosyal patlama’ tartışmasında yer alan farklı boyutlara yapılan vurgu, medya kanalıyla cisimleşir ve 2001-2002 yıllarında mesele çeşitli gazetelerde, değişik yönleri öne çıkarılarak işlenir. ‘Sosyal patlama’ kavramı, ekonomik kriz bağlamında sosyal ve siyasal kriz analizleri, o dönemde yapılan eylemler, toplumsal alandaki dönüşümlere ilişkin çözümlemeler baz alınarak belirlenen yazıların gazetelere göre ve de farklı yazı türlerine göre sınıflandırılması, medyada konunun taşıdığı ağırlığı netleştirmek adına önemlidir:

Gazete Adı	Haber	Makale Köşe Yazısı	Manşet	Söyleşi	Toplam
Milliyet	15	16	2	3	36
Hürriyet	10	18	-	-	28
Cumhuriyet	9	16	-	-	25
Radikal	4	13	-	-	17
Star	3	12	-	-	15
Sabah	4	8	1	1	14
Türkiye	1	4	-	-	5
Zaman	-	3	1	-	4
Akit	4	3	1	-	8
Gözcü	4	1	-	-	5
Yeni Asya	2	3	-	-	5

Haber metinleri açısından dikkate alınması gereken önemli bir unsur da başlıklardır ; okuyucunun ilk algıladığı ileti başlıkta gizlidir ve haberin özeti gibidir. Haber içinde önemsenen bilgiler ve bakış açısı başlıklardan okunabilir ; başlıklar hem çarpıcılıkları hem de durumu tanımlaması ile haberin seçimine özen gösterilen bir parçasıdır (Keskin, 1997: 123). Başlıkların kamuoyunda oluşan havayı belirleme işlevi nedeniyle ‘sosyal patlama’ ve kriz çerçevesinde yazılan yazıların başlıkları da içeriği gibi önemlidir. Bu açıdan söz konusu dönemde kullanılan başlıklara göz atmak medyada toplumsal alanla etkileşim halinde oluşan gündemi açıklığa kavuşturmak ve de gazetelerin yayın politikalarıyla ilgili fikir edinebilmek adına gereklidir¹². Bu bağlamda incelenen gazetelerde konuyla ilgili rastlanan çarpıcı başlıklar şu şekilde sıralanabilir :

Cumhuriyet gazetesi : Ekonomik Kriz Sosyal ve Ruhsal Sorunları Arttırdı (Haber, 30.03.2001), Genç İşadamlarından Sosyal Patlama Uyarısı (Haber/ 05.04.2001), DYP Lideri Çiller : Toplum Barut Fıçısına Döndü (Haber / 05.04.2001), Bu Kriz Götürür Anam! (Köşe Yazısı / 06.04.2001), Sosyal Patlamaya Dikkat (Haber, 25.04.2001), Toplumsal Patlama Anatomisi (Köşe Yazısı / 09.10.2001)

Milliyet Gazetesi : Aman Sosyal Patlama Olmasın ! (Köşe Yazısı / 11.10.2000), Sinir Krizi : “Ülke Sinir Krizine Girdi” (Manşet , 05.04.2001), Halk Krize Sabrediyor’ Ecevit : Sosyal Patlama Olmaz (Manşet / 25.07.2001),Yoksulların Gözleri (Köşe Yazısı / 26.07.2001), Esnaf Banka Bastı (Haber / 01.08.2001), Sosyal patlama Kavgası (Haber / 03.08.2001), “İşsizim” Diye Bağırmanın Cezası 49 Milyon 591 bin Lira (Köşe Yazısı / 22.08.2001), Geçim Terörü (Köşe Yazısı / 30.08.2001), Yoksullara Yardım Nerede ? (Köşe Yazısı / 06.09.2001), Arjantin Olmayız Biz , Rezil Oluruz! (Köşe Yazısı / 25.12.2001), Kriz Gençleri Jigolo Yaptı (Söyleşi / 31.12.2001), Beş İşsizden Biri Boşandı (Haber / 29.04.2002)

Radikal Gazetesi : Patlama Olur mu ? (Köşe Yazısı / 27.02.2001), Güven İhtiyacı (Köşe Yazısı / 03.03.2001), Sosyal Sorunlar İçin Yardım (Haber / 06.04.2001), Büyük Bunalım ve Güvensizlik (Köşe Yazısı / 22.04.2001), ‘Patlama MGK’da’ : Devletin Zirvesinde Sosyal Patlama Konuşuluyor (Köşe Yazısı, 23.07.2001), Nereye Doğru Patlama? (Köşe Yazısı / 29.07.2001), Beyaz Yakalı İşsizler : Nitelik de Kurtarmadı (Manşet / 04.08.2001), Patlamayan Toplum (Köşe Yazısı 05.08.2001).

¹² Bu konu çerçevesinde değerlendirilebilecek çok sayıda metin olması itibarıyla ‘sosyal patlama’ ve kriz ile doğrudan ilgili metinler tercih edilmiştir.

Hürriyet Gazetesi : Toplumsal Barış Tehdit Altında (Köşe Yazısı / 25.03.2001), Kriz Geleceğe Güveni Sarsıyor (Köşe Yazısı, 09.04.2001), Krizin Sosyal Faturası (Köşe Yazısı / 20.04.2001), Türkiye’de Sosyal Patlama Endişesi Var (Haber / 22.07.2001), Ecevit : Sosyal Patlama Olmaz Enflasyon Sapar (Haber / 25.07.2001), MGK : Sosyal Patlama Olmaz (Haber / 26.07.2001), Neremiz Patlar? (Köşe Yazısı / 26.07.2001), Cemre Avından Sosyal Patlamaya (Köşe Yazısı / 04.08.2001), Bakırköy’e Her Gün 10 Kişi Bırakılıyor (Köşe Yazısı / 01.10.2001), Niçin Patlamayız? (Köşe Yazısı / 28.11.2001)

Sabah Gazetesi : MGK’da Ekonomik Kriz Değerlendirildi (Haber / 26.07.2001), Toplumsal Terör Kaygısı (Haber / 18.08.2001), Sıra Alyanslara Geldi (Manşet / 10.09.2001)

Akit Gazetesi : Sosyal Patlama Kapıda (Haber / 19.02.2001), “Bir Gecede Borcum 65 Milyar Birden Arttı” (Köşe Yazısı, 26.03.2001), Patlama Kapıda (Haber / 20.07.2001), Sosyal Patlama Eylül’de (Haber / 25.07.2001)

Gözcü Gazetesi : Dikkatli Olun Halk Sokağa Dökülecek (Haber / 23.11.2001), Türkiye’nin Durumu Cezaevinden de Beter (Haber / 25.12.2001), 15 Milyon Aç ve İşsiz Var (Haber / 10.03.2002), Kriz Kan ve Drama Dönüştü (Haber, 11.05.2002).

Posta Gazetesi : Dilim Dilim Yok Olan Güven (Köşe Yazısı / 14.04.2001), Türk Halkı Sabırlı Değildir (Köşe Yazısı / 26.07.2001).

Güneş gazetesi : Banka Soygunları Sosyal Patlamadır (Köşe yazısı / 14.03.2002), Hükümet Tehlikeyi Anlamıyor mu ? (Köşe Yazısı / 06.04.2001) .

Zaman Gazetesi : Kimyamız Bozuldu Cinnet Geçiriyoruz (Manşet / 28.06.2001).

Türkiye Gazetesi : En Büyük Krizi Yaşıyoruz (Köşe Yazısı / 07.07.2001).

Akşam Gazetesi : Sosyal Patlamaya Önlem Alın (Haber / 16.07.2001).

Söylem içinde büyük ölçüde Cumhuriyet Milliyet, Radikal ve Hürriyet gazetesi tartışmayı belirleyicidir ve esasında birbirinden derin biçimde ayrılan bir tavır sergilenmemiş, ‘sosyal

patlama' tartışmalarının şu ana kadar sözü edilen farklı hareket noktalarına her bir gazetede değinilmiş, bir bakıma söylemsel birlik oluşmuştur. Cumhuriyet gazetesi, kriz etkileri ve toplumsal aktörlerden gelen 'sosyal patlama' uyarılarını, 'sosyal patlama' hakkında olgusal betimlemelere de yer vererek aktarıırken Milliyet Gazetesi, hem hükümetten gelen açıklamalara yer vererek hem de 'toplumsal hoşnutsuzluk'ların dile getirilişinden dolayı yaşanan olumsuzluklara ve içe patlama olarak kavramlaştırılabilen yozlaşma belirtilerine ağırlık vermiş, yoksulların durumu ve sosyal yardım alanına ilişkin yazılara sıkça yer vererek tartışmaya katılmıştır. Radikal Gazetesinin yazıları patlama olursa neden olur? Nasıl bir 'sosyal patlama' yaşanır ? sorularına cevap arama pratiklerini yansıtırken, Hürriyet gazetesi de diğer gazetelere benzer bir yayın politikası izlemiştir. 'Sosyal patlama' tartışmasında daha az söz söyleyen diğer gazetelerin ise daha çok ekonomik krizin boyutları, 'sosyal patlamanın mutlaka yaşanacağı noktalarına odaklandığını görüyoruz.

Şimdiki bölümde konunun medyada işlenişi itibariyle söylem analizi açısından vurgulanan noktalar göz önünde tutularak ve önceki bölümlerde irdelenen Türkiye'de 'toplumsal sorun' ve 'toplumsal hoşnutsuzluk' görünümüne dayanılarak sırasıyla 'sosyal patlama' tartışmasının ortaya çıkışı, seyri ve yoğunluğu ; neden toplumda bir 'patlama' / 'yağma' beklentisinin oluştuğu ; tepkisini 'patlama' olarak tasvir edilen biçimlerde vermesi beklenen özneler ve bunların sınıfsal tabanları ; 'patlama'nın nasıl betimlendiği ; ne gibi önlemlerin alındığı ve farklı toplumsal kesimlerin bu alandaki önerileri, tepkileri, eleştirileri ile tüm bu sürece ilişkin siyasi iktidarın tavrının ne olduğu sorularına yanıt aranacaktır.

2- 'SOSYAL PATLAMA'NIN SÖYLEMSEL KURULUŞU

a- 'Sosyal Patlama' Nedir ?

'Sosyal patlama' söylemi, 2001 yılına damgasını vuran, yılın ilk aylarında ortaya çıkarak yılın ortalarına gelindiğinde doruğuna ulaşan, yılın sonuna doğru ise büyük ölçüde hafifleyerek etkisini sürdüren bir ekonomik/ siyasal/ sosyal kriz eleştirisinin 'sosyal patlama' başlığı etrafında sivrilmesine işaret eder. Türkiye'de yaşanan ekonomik/ siyasal/ sosyal boyutlara sahip organik krizin seyri ve konunun işleniş, algılanış biçiminde farklılaşmalara rastlansa da kavram olarak 'sosyal patlama'nın 'ne olduğu' sorusuna söylemle bağlı kalarak yanıt aramak ve konuya bu yoldan giriş yapmak yerinde olacaktır.

‘Sosyal patlama’ konusunda tanımlayış ve kavramsal çerçeve çizmek açısından dikkat çeken en belirgin metinlerden birini temel alarak ‘sosyal patlama’nın nasıl yaşandığı fikrine açıklık getirmeye çalışacağım. İnsel’e göre ‘sosyal patlama’, insanların isteklerinin gerçekleşmemesinden beslenen hasedden kaynaklanabileceği gibi, baskıya ya da adaletsizliğe karşı bir başkaldırı nedeniyle de ortaya çıkabilen bir çeşit bilinçsiz öfke nöbeti gibidir. Arzu edilmeyen sonuçlar doğurma riski taşısa bile, o güne kadarki engellenmişlikleri aşma adına bir dinamığa işaret eder ve toplumsal hayatıyetin göstergesi olarak da okunabilir. ‘Sosyal patlama’nın diğer yüzü ise ‘içe patlama’ olarak yaşanır. Öfkesini, hak talebini, tepkisini veremeyen ve bastırılmış toplumlarda intiharlar, cinayetler, şiddet, sokaklarda çalışan veya dilenci çocuklarda artış, fuhuşa zorlanma gibi biçimlerde yaşanan içsel çürüme ; ‘sosyal patlama’nın içe doğru olan formudur. Dışa doğru ‘sosyal patlama’ tepkinin açığa çıkması ve yeni toplumsal dengeler kurulabilmesi işlevi görebilmekle birlikte içe doğru patlama sönme, büzülme, yerine başka bir şey koymadan yokoluşa sürükleyen bir durum¹³ olarak değerlendirilir. Kavramın ifade edilen genel çağrışımları, aşağıdaki bölümlerde irdeleneceği üzere Türkiye’deki söylemin temel eksenini oluşturur.

Sözü edilen ‘sosyal patlama’ kavramının hangi dinamiklerden beslendiğini belirlemek için, önce ‘sosyal patlama’ tartışmasının tarihsel olarak ortaya çıkışını, seyrini ve yoğunluğunu ortaya koymakta fayda vardır. Bu bağlamda kavramın ilk kez kullanılışı 2001 yılının Şubat ayında Akit gazetesinde yapılır ve konu Prof. Dr. İzzettin Önder ile Prof. Dr. Mithat Melen tarafından Nisan ayında yaşanması olası krizle ilişkilendirilerek değerlendirilir¹⁴. Yine aynı ayda Radikal gazetesinde, her ekonomik istikrar programının toplumsal patlamalara neden olduğu varsayımı üzerinden Türkiye’deki duruma gönderme yapılmıştır¹⁵. Mart ayında iki yazıdan yola çıkarak konunun ilk kez Elazığ, Isparta, Hatay, Adapazarı’nda yapılan esnaf yürüyüşleriyle ilişkilendirilerek değerlendirildiğini görüyoruz¹⁶. Olgunun MGK’da ekonomik kriz görüşülürken ele alınışı, güvenlik güçlerinin eylem ve müdahale planı ile büyük kentler için yapılan çalışma planı Mart ayında gündeme gelir¹⁷. Konuya ilişkin hareketlenme ise ekonomik kriz beklentisinin yoğunlaştığı Nisan ayında yaşanır. Nisan ayında Süleyman Demirel, Türk Genç İşadamları Vakfı (TÜGİK) gibi aktörlerden ‘sosyal patlama’ uyarısı

¹³ Nereye Doğru Patlama? 29.07.2001 , Radikal , Köşe Yazısı , Ahmet İnsel

¹⁴ Sosyal Patlama Kapıda , 19.02.2001 , Akit , haber

¹⁵ Patlama Olur mu? , 27.02.2001 , Radikal , Mehmet Ali Kışlalı

¹⁶ Politika Kazanı Kaynıyor , 26.03.2001 , Hürriyet , Köşe Yazısı , İsmet Solak

¹⁷ Çemberler , 31.03.2001 , Milliyet , Köşe yazısı , Güneri Civaoglu

geldiği gibi¹⁸, Esnaf Eylemi'nden yola çıkılarak 'sosyal patlama' olasılığı sıkça vurgulanır¹⁹. MGK'nın sosyal kesimlerin duyarlılığının gözönüne alınması uyarısı da 'sosyal patlama' konusunun gündeme gelmesinde etkili olmuştur. Mayıs ayının gündeminde fazla yer tutmayan olgu, alternatif 'sosyal patlama' biçimlerine işaret eden bir yazı ile irdelenmiş²⁰ ve asıl çıkışını Temmuz ayında yapmıştır. 'Sosyal patlama' olasılığının ciddiye alınıp gündemin belirleyicisi olmasının en önemli nedenlerinden biri, ekonomik krizin MGK'da yer tutması ve Kurulun güvenlik kanadının, devalüasyon, işsizlik, üst üste yapılan zamlar nedeniyle dar gelirliilerin içine düştüğü sıkıntıdan dolayı hükümeti 'sosyal patlama' riskine karşı uarması olmuştur²¹. 'Sosyal patlama' olgusu Temmuz ve Ağustos aylarında en az otuz metinde değerlendirilmiş ve 'sosyal patlama' olasılığının göstergeleri olarak Esnaf Eylemleri, kriz sonrası işsiz kalan beyaz yakalılarla birlikte pek çok insanın durumu belirleyici olur. Konunun bu denli tartışılır ve görünür olmasından sonra MGK'da bir kuvvet komutanının özellikle 'sosyal patlama' kavramını kullanmayıp, yerine 'sosyal yansıma' ifadesini kullanması da dikkat çekicidir²². Daha önce 'sosyal patlama' uyarısı yapıldığı yönünde gazetelere yansıyan haberlerin konuya ilgiyi fazlaca arttırması nedeniyle, sonraki zamanlarda MGK'nın kavramı kullanarak açıklama yapmaktan kaçındığını görüyoruz. Eylül ayından sonra konuya ilginin Temmuz ve Ağustos ayları dikkate alındığında azalma yaşandığı, 'sosyal patlama' beklentisinden ziyade siyasi iktidarın çıkışlarına, sosyal yardım alanına ilişkin göndermelere, Türkiye'de patlama yaşanmamasının nedenlerine ilişkin analizlere daha sık rastlıyoruz. Yeni bir yıla girilmesiyle birlikte 2002'de seçim seçeneğinin sivrildiğini ve söylemin buna bağlı olarak etkinliğini ve yoğunluğunu büyük ölçüde yitirdiğini söyleyebiliriz.

'Sosyal patlama'nın söylemsel kuruluşunda öne çıkarılan göstergeler ise peşpeşe yaşanan toplu ve bireysel eylemler olur. Toplu eylemler açısından en fazla vurgulanan ve panik yaratan Esnaf Eylemi'dir. Bu tür eylemlerin başlangıcını da zaten esnaf eylemleri oluşturur ve tarihsel açıdan bireysel çıkışlar esnaf eyleminden sonraki zamanlara denk düşer. Şimdi sırasıyla yapılan eylemlere ve onların medyada sunuluş biçimine değinebiliriz :

Esnaf Eylemleri : Elazığ, Isparta, Hatay ve Adapazarı'nda yapılan esnaf yürüyüşleri, medyada sosyal siyasal krizin işareti, 'sosyal patlama'nın ilk sinyalleri olarak algılanmış ve uyarı olarak

¹⁸ Genç İşadamlarından sosyal patlama uyarısı , Cumhuriyet , Haber , 05.04 2001 ; Sosyal Kriz , Türkiye , Köşe yazısı , Yılmaz Öztuna , Türkiye , 02.04.2001

¹⁹ 06.04.2001 , Güneş , Köşe Yazısı , Hükümet Tehlikeyi Anlamıyor mu? , Rıza Zelyut ; Sosyal kriz ve Jön Türk Kemal , 06.04.2001 , Türkiye , Köşe Yazısı , Sabahattin Önkibar

²⁰ Batman'da Kadınlar Ölüyor ; Hürriyet , Köşe Yazısı , 28.05.2001 , Enis Berberoğlu

²¹ 30.06.2001 , Niyetleri Bozuk , Sabah , Köşe Yazısı , Güngör Mengi

²² MGK'da Ekonomik Kriz Değerlendirildi , 26.07.2001 , Sabah , Haber

değerlendirilmiştir²³. Esnaf eylemlerinin büyük kentlerde de yaşanmasıyla durum o dönemde çok ses getirir. Bunun temel nedenlerinden biri, sokak eylemlerinden en çok yakınan kesimlerin başını çeken esnaf ve sanatkarların eylem yapacak noktaya gelmesi olarak kurulur. Bu krizle, piyasalardaki daralmanın satın alma gücünün düşüşünün, yoksullaşmanın birinci elden kendisini duyurduğu kesim küçük ve orta üreticilerken, eylem yapma noktasına geliş, orta sınıfların yok olduğunun belirtisi olarak değerlendirilmiş²⁴; Ankara’da yürüyüşe geçen yüz kişilik topluluğun kısa sürede on bin kişi olması ve eylemi yapanların esnaf oluşu, Ankara’yı suçlamaları ve siyasi iktidarın duyarsız kalışı Türkiye’nin geleceği konusunda endişelerin tırmanmasına neden olmuştur²⁵. ODTÜ öğretim görevlisi Doç. Dr. Güvenç de o dönemde eylemle ilişkilendirerek iktisadi açıdan esnafın durumunu şu şekilde değerlendirir : “ Bu kesim birbirlerine iş pas ederek ayakta kalır. Krizlerdeki daralmaları da akordeon taktığı ile atlatırlar. 70’li yıllarda fordist üretimler çökerken, böyle ayakta kaldılar. Ancak talep sıfıra yaklaşıncı bu kesimin tavrı tüccar ve sanayiciden çok farklılaşır. Çünkü talepsiz durumda ayakta kalma güçleri daha çabuk tükeniyor. Yani bu kesim tabiri caizse üç ay bekleyin, yazın yonca yersiniz denemez. Dünyada da böyle izleniyorlar. Muhafazakar partilere oy verirler, statükocudurlar, değerler sistemini savunurlar. Böyle bir kesimin sokağa dökülmesi için dünyanın altının üstüne gelmesi gerekir diye düşünülür. Bunun anlamı şu : Esnaf sokağa döküldüğüne göre talep sıfıra yakın”²⁶ demektir. Söz konusu değerlendirmelerden anlaşıldığı üzere, iktisadi ve siyasal kriz yaşandığı, eylem yapan kitlenin niteliğinden kaynaklanan nedenlerle tam bir sarsıntı yaratarak ‘sosyal patlama’nın dışı patlama boyutu açısından en büyük gösterge addedilmesi söz konusu olmuştur.

Yazarkasa Eylemi : Esnaf Ahmet Çakmak, Başbakanlık önüne gelip, yazarkasasını Ecevit’in ardından yere atarak protestosunu gerçekleştirir. Esnafın tükendiği ve dayanma gücünün kalmadığı biçiminde okunan bu durum, Başbakan’ın ilk kez yüz yüze karşılaştığı bir tepki olarak önemlidir. Bu tarihten sonra Başbakanlık önünde güvenlik önlemlerini arttırma yoluna gidileceği tespiti yapılır²⁷.

²³ 26.03.2001 , Politika kazanı Kaynıyor , Hürriyet Köşe Yazısı , İsmet Solak ; Sosyal kriz ve Jöntürk Kemal , 06.04.2001 , Türkiye , Sabahattin Önkibar

²⁴ Ertuğrul Günay , Tıkanan Siyaset , Tükenen Partiler , 03.05.2001 , Cumhuriyet , makale

²⁵ Kuşku ... , 006.04.2001 , Cumhuriyet , Köşe Yazısı , Hikmet Çetinkaya

²⁶ ‘Esnafa yazın yonca yiyeceksiniz denmez’ ; 07.04.2001 , milliyet haber

²⁷ Bu Kriz Götürür Anam! , 06.04.2001 , cumhuriyet , Köşe Yazısı , Ali Sirmen ; Hükümet Tehlikeyi Anlamıyor mu? , 06.04.2001 , güneş , Köşe Yazısı , Rıza Zelyut

Çıplak Protesto : Sümer Holding İzmir Basma Fabrikası çalışanlarıyla çocukları, Türk-İş 3. Bölge Temsilciliğine kadar üstleri çıplak yürüyerek, işyerlerinin özelleştirme kapsamına alınmasını protesto eder. Fabrikadan Alsancak'taki sendika binasına kadar yaklaşık 1 km. yürüyen işçilerin eylemine Tüm Motorlu-Taşıt İşçileri Sendikası (TÜMTİS) ve Tekel Sigara Fabrikası'nda çalışan Tek-Gıda İş Sendikası üyeleri de destek verir. Yürüyüşün işçilerin halay çekmesiyle sona erdiği ve işçilerin daha sonra 'olaysız' dağıldığı²⁸ vurgulanır.

Esnaf Banka Bastı : Hatay'ın Dört Yol ilçesine bağlı Payas beldesinde klima bayisi olan Yılmaz Canatar 3 milyarlık borcu taksitlendirilmediğinden ve "toplumun ekonomik açıdan yok edilmesini protesto için" banka basar. Şahıs Halk Bankası Şubesi'nin 6 görevlisini 8 saat rehin tuttuktan sonra teslim olur.²⁹

Tanker Eylemi : Kazım Gemalmaz adlı vatandaş, tankeriyle Başbakanlık önünde aracını durdurup iner ve ardından şoför mahallinin üzerine çıkan Gemalmaz "Ecevit'e hediye getirdim, açım" diye bağırmaya başlar³⁰.

Kendini Zincirleme Eylemi : Başbakanlık, yazarkasa ve tanker eylemlerinin ardından bu kez Greenpeace üyelerinin gerçekleştirdiğine benzer bir zincirli eylem sahne olur. Coşkun Yıldız adlı vatandaş, Başbakanlık girişindeki demirlere kendisini zincirler ve "Her şeyi göze almıştım. Umarım Başbakan Ecevit sesimi duymuştur" ifadesini kullanır³¹.

Mecliste İntihar Girişimi : Başbakanlık alt ve üst girişinin trafiğe kapatılması ve yoğun güvenlik önlemlerinin alınması ekonomik kriz eylemlerinin yerini TBMM olarak değiştirir. İsmail Coşkun, TBMM'ye ziyaretçi olarak girer ve kimseyi bulamayınca sinir krizi geçirerek , cebinde getirdiği jiletle sağ bileğini keserek intihara yeltenir. Numune Hastanesinde tedavi edildikten sonra Kavaklıdere Karakolu'na götürülür. "İşsiz olduğu ve ekonomik kriz nedeniyle ruh sağlığının bozulduğu"³² vurgulanır.

Başbakanlık'ta Aile Eylemi : Başbakanlık önüne gelen Ayvazlar ailesi , Başbakanlık'ın Vekaletler caddesi girişinde, yanlarında getirdikleri gaz yağını üzerlerine dökerek kendilerini

²⁸ Çıplak Protesto , 01.08. 2001 , Milliyet , Haber

²⁹ Esnaf Banka Bastı , 01.08.2001 : milliyet Haber

³⁰ Başbakanlık Yol Geçen Hanı Gibi , 08.08.2001 , Milliyet, Haber

³¹ Başbakanlık eylem kapısı , 21.08.2001 ,Milliyet , haber

³² Mecliste İntihar Girişimi , 28.08.2001 , Star , Haber

yakmak ister. Başbakanlık korumaları ‘sayın Başbakan işsizim’ diye bağırarak aile bireylerine müdahale ederek kendilerini yakmalarına engel olur ve aile, Çankaya Merkez Karakoluna götürülür³³.

Astsubay’ın Bankalara Saldırısı : Kredi başvuruları geri çevrilince siniri bozulan astsubay Murat Zencirli , emrindeki askerlerle Manavgat’ta gece operasyon düzenleyip 11 banka şubesini otomatik silahla tarar. Zencirli’nin baskını roketatarla yapmayı planladığı ancak roketatarları bulamadığından söz edilir³⁴.

Bu dönemde yapılan eylemlerden en ses getireni esnaf eylemi olur ve esnaf eylemine referansla ‘sosyal patlama’ olasılığı temellendirilir. Esnaf Eylemi’ne ilişkin yazılanlar esasında bir kırılmaya da işaret eder. Haber medyası, genellikle grevler gösteriler ve eylemleri, bu eylemlere katılan kişi ve grupların amaçları açısından değil, yapılan gösteri ve eylemler sırasında polisle göstericiler arasında çıkan gerilim ve şiddete odaklanırlar (İnal, 1996: 124). Esnaf Eylemi’nin ses getirmesini sağlayan ise şiddet haberleri değil ; esnafın bile eylem yapma noktasına gelmiş oluşudur. Esnaf Eylemi’nde rastlanan şiddet olgusu diğer eylemlerde rastlanmayacak biçimde tartışmaya açılır ve polisin ‘orta direğe’, ‘teröristlere’ davrandığı gibi davranması sorgulanarak “polisle vatandaş ilk defa karşı karşıya geldi” ifadeleri kullanılır. Ayrıca esnaf eylemi analizlerinde esnaf profilinin olmayışı analizleri belirsizleştirir³⁵. Esnaf Eylemi, ‘sosyal patlama’ söylemi içinde dışa patlamanın göstergesi olarak algılanması itibarıyla aşağıdaki bölümlerde yeri geldikçe değinilecek ve izleyen bölümde yukarıdaki çerçeve içinde toplumda neden bir patlama beklentisi olduğu, bu fikrin nereden beslendiği ve olası patlamadan kimin suçlu / sorumlu tutulduğu belirlenmeye çalışılacaktır.

b- ‘Neden’ Bir ‘Sosyal Patlama’ ?

Türkiye’de yaşanan ‘sosyal patlama’ beklentisinin kaynağında Türkiye’nin tarihinin en büyük kriziyle karşı karşıya olduğu fikri ve bunun toplumda dışa dönük patlamalara ve/veya içe dönük çürümelere yol açacağı kavrayışı vardır. Söz konusu kriz analizlerini ekonomi odaklı ve siyasal odaklı olarak ayrıştırmak mümkün olabilir. Siyasal odaklı analizler,

³³ Başbakanlık’ta Ailece Eylem , 06.01.2001, Milliyet , haber).

³⁴ Astsubay Boş Bankalarla Çatıştı , 13.11.2001 , Milliyet Haber ; Manavgat Katliamdan Dönmüş! , 14.11.2001)

³⁵ Tanıl Bora , Esnaf Eylemleri ve Medya , www. Medyakronik . com)

Türkiye’de yaşanan krizin siyasal bir güven bunalımının tezahürü olduğuna dayanır. Türkiye’de muhalefet ya da iktidar partisi mensuplarının umut vaat etmediği ve ciddi bir ‘güvensizlik çemberi’nin var olduğu söylemde farklı vurgu noktalarından biridir. Bu anlayışa göre yaşanan güven bunalımı, sorunların çözümlenmesine duyulacak inancı engellediği gibi, krizin daha fazla büyümesine de neden olmaktadır³⁶. PİAR Araştırma Şirketinin yaptığı araştırmada, halkın milletvekillerine ve parlamentoya güveninin % 10 civarında tespit edilmesi de bu durumu destekler bir gösterge olarak öne sürülür³⁷. Ekonomik kriz, güvensizliği su yüzüne çıkarmakla birlikte yaşanan bütünsel krizin sarmal gücü olan güvensizliğin Türkiye’de 12 Eylül rejimiyle kurulan yönetim tarzı ile ilişkilendiren yaklaşımlara da rastlanır. Siyasal güvensizlik seçmenlerin siyasi kadrolara yönelik güvensizliği ile sınırlandırılmayıp, siyasal kadroların reform girişimlerinde bulunamamasına neden olan özgüven eksikliği ile ilişkilendirilir ve siyasal kriz öncelikli olarak siyasal kadronun özgüven eksikliği ile açıklanır³⁸.

Yaşanan kriz, Türkiye tarihinin en büyük ekonomik, sosyal, yapısal krizlerinden biri olarak değerlendirilir ve krizin yapısal oluşu 12 Eylül sonrası, devletin despotikleşen yapısı, şiddetle yolsuzluk arasında kurulan bağlar, parti liderlerine bağımlı Siyasi Partiler Yasası, % 10 barajına kilitlenmiş Seçim Yasası , Milli Güvenlik Kurulu’nun Meclis’in üzerinde işlerlik kazanması ile bağlantılandırılıp ; devletin ‘soğuk savaş’ döneminden kalan ‘önce güvenlik’ refleksinin siyasi iktidarlara keyfi, üretken değil buyurgan bir yönetim tarzıyla egemen kılınması bakımından irdelenir³⁹. Bu vurgu siyasi iktidar ve ‘toplumsal hoşnutsuzluk’ bölümünde analiz edilen devlet/ toplum ilişkisi ve devletin bekası sorunsalı bağlamında ‘toplumsal sorun’ların güvenlik sorunu çerçevesinde düşünülmesi ile örtüşür.

Bir olguyu çeşitli araştırma ve verilerle açıklamak, haberin etkinliği açısından önemlidir. Haberin retoriğinde karşımıza çıkan ‘uzmanların’ verdiği sayı ve rakamlar haberin ikna edici niteliğini arttırırken bu alanda otorite kurmanın aracı olarak da işler (Burton’dan akt., Keskin, 1997: 147). 2001 yılında Türkiye’de egemen olan ülkenin ekonomik durumuna ilişkin analizler, yazarların toplumsal alana dair gözlemleri üzerinden yapılabildiği gibi, haberin

³⁶ Tıkanan Siyaset Tükenen Partiler , 03.05.2001 , Cumhuriyet , makale , Ertuğrul Günay ; İnceldiği Yerden Kopsun , 04.10.2001 , Radikal , Köşe Yazısı , İsmet Berkan ; Psiyatr , Psikolog , 17.07.2001 , Milliyet , Köşe Yazısı , Güneri Civaoglu ; Vatandaşa Kulak Verin , 22.04.2001 , radikal , köşe yazısı , Baran Tuncer ; Güvensizlik Bunalımı Derinleştiriyor , 09.04.2001 , Gözlem , köşe yazısı , Hüsnü Erkan ; Güven İhtiyacı , 03.03.2001 , radikal , köşe yazısı , Erol Tuncer ; Kriz geleceğe olan güveni Sarsıyor , 09.04.2001 , Hürriyet , köşe yazısı , Ferai Tınç

³⁷ Savaş Bizim Nemize? , 22.10.2001 , Güneş , Rıza Zelyut)

³⁸ Büyük Bunalım ve Güvensizlik , 22.04.2001 , Radikal , Köşe Yazısı , Ahmet İnsel).

³⁹ Sorunun Kenarında Dolaşmak , 25.04.2001 , Cumhuriyet , Köşe Yazısı , Oral Çalışlar

etkinliğini arttırmak için bir takım ekonomik verilerden yola çıkarak ya da saha araştırmalarına dayanılarak da kurulur. Bu dönemde yapılan üç araştırma dikkat çekicidir :

ANAR'ın Temmuz Ayı Araştırması : Çeşitli sorularla toplumdaki iktisadi/siyasal alana yönelik bakışı ölçmeye çalışan araştırmadan ortaya çıkan sonuçlar şu şekildedir: Yeni ekonomik program ile ülkenin düze çıkacağına olan inananların oranı %33.8 iken, çıkmaz diyenlerin oranı %54.8 ; yaşamından memnun olanlar %18.3, memnun olmayanlar %50, kararsızlar %31.8 ; gelecekte umutlu olduğunu ifade edenler %18.8, ümitsiz olanlar %51.1, kararsız olanlar %30.1 ; Türkiye'de yeni bir krizin çıkacağını düşünenler %74.7, çıkmaz diyenler %17.4, bilmediğini söyleyenler ise %7.9 ; bu ekonomik koşullarda Türkiye'de bir 'sosyal patlama'nın olabileceğine inananlar %76.5, bunu beklemeyenler ise %13.8 olarak belirlenmiştir⁴⁰.

CHP'nin işten çıkarılan 2 bin 500 kişi üzerinde yapılan anketi de krizin niteliğine dair bir perspektif oluşturmak açısından işlev görmüş ve aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır :

- * İşsiz kalanların %96'sı özel, % 4'ü kamu sektöründen olmuştur.
- * En fazla işçi çıkaran sektörler sırasıyla tekstil, bankacılık, inşaat ve gıda sektörüdür.
- * İşten çıkarılanların %42'si tazminat alabilmiştir.
- * İşsiz kalanların %25'i kadın, %75'i erkektir.
- * Nitelikli işsizlerin %50'si bekadır.
- * İşsiz kalanların %80'i işsiz olmanın aile bireyleri arasında ilişkileri olumsuz etkilediğini ifade etmektedir⁴¹.

İNKADE tarafından yapılan Mart, Nisan, Mayıs, Haziran, Temmuz aylarını kapsayan araştırma ise CHP tarafından yapılan analizlerle paralellik göstermiştir. İNKADE Başkanı Yücel Atış'ın açıklamalarına göre, ekonomik krizden ilk kez nitelikli işgücü etkilenir ; kamu sektörünün egemen olduğu Ankara'dan ziyade iş dünyasının merkezi olan İstanbul krizden daha yoğun biçimde etkilenirken, 'sosyal patlama' olasılığının aile desteği mekanizması sayesinde zayıf olduğu sonucuna varılır. Ayrıca işten ayrılanların %80'inin hükümete ve siyasilere tepkili olmasına karşılık, tepkilerin somut ifade biçiminin olmadığını belirten Atış, 'sosyal patlama'nın olmayacağı fikrini bu yargıya dayandırmıştır⁴².

⁴⁰ Güven.... Yine Güven..... , 16.08.2001 , Sabah , Köşe Yazısı , Oktay Gönensin)

⁴¹ Beş İşsizden Biri Boşandı , 29.04.2002 , Milliyet , Haber).

⁴² Beyaz Yakalı İşsizler : Nitelik de Kurtarmadı , 04.08.2001 , Radikal , Manşet).

Araştırmalarda ve söylemin diğer metinlerinde dikkat çeken temel unsur, ekonomik krizin ve tahribatının büyüklüğü konusundaki uzlaşının egemen olması ve de bu durumun büyük ölçüde hep bir ‘sosyal patlama’ miti üzerinden tartışılmasıdır. Krizin yapısal yönü yukarıdaki nedenlerle temellendirilirken krize dönük ‘en büyük’ nitelemesi ise krizin hissedilirliğinden büyük ölçüde beslenir⁴³. Bu kriz, ‘beyaz yakalının işsiz kaldığı’, ‘başarının ve performansın sorgulanmaya başladığı’, ‘paranın tükenip umutların solduğu’, ‘sosyal ve psikolojik faturası ekonomik bütçesinden daha büyük olduğu’ ve ‘nitelikli elemanlar açısından bile ‘ne iş olsa yaparım’ anlayışının filizlendiği’ kriz olmasından dolayı da büyük bir kriz olarak tanımlanmıştır⁴⁴. Kriz, kötü çalışma koşullarının işverenlerce dayatılması için gerekçe olarak da okunup kriz döneminde, çalışanların işsiz kalma tehdidi altında köleleştirilmelerinin boyutlarına dikkat çekilir. Ücretlerin yükselen enflasyona rağmen dondurulması, gerçek ücretlerin durmadan düşmesi yoksulluk boyutunu arttırmıştır. Ücreti yükselmiş kıdemli işçiler, bütün işletmelerde göze batmaya başlamış ve işten atılabildikleri gibi ücretlerinin düşmesi de söz konusu olabilmıştır. Fazla mesailer, sosyal ödemelerdeki kısıtlamalarla da kazanılmış sosyal haklar alanında ciddi bir gerilemeler gözlenir⁴⁵. Söz konusu tespitler esasında yeni sağ dönüşümlerin istihdam alanında neden olduğu ‘toplumsal sorun’ yaratıcı dönüşümlerin medya aracılığıyla alenileşmesidir. 1980’lerden sonra ücretlerin düşmesiyle oluşan çalışan yoksulluk, enformel sektördeki büyüme ile desteklenen piyasa ücreti, piyasa ücretine oranla yüksek olmakla birlikte krizlerle aşınmaya uğrayan asgari ücret, sosyal güvenlik mekanizmalarının yetersizliği, işsizlik gibi sorunlar hem toplumsal alanda farklı biçimlerde ifade edilerek tartışılır hale gelir hem de ekonomik analizleri salt sermaye piyasasındaki hareketlerle sınırlama eğiliminde değişim gerçekleşir. Serdar Turgut’un ‘öteki Türkiye’ bağlamında vurguladığı ekonomi analizlerinin borsa ve faizlerdeki hareketlilikle ilişkili anlatımı (‘televole ekonomistliği’) açısından yaşanan kırılma ile daha toplumsal tabanlı ve toplumda hissedilen kriz etkilerine ağırlık verilir. Bu bağlamda, işsiz kalanların dışında, aldığı maaşla geçinemeyip pazarlamacılık, pazarda ürün satışı, kasiyerlik, barmenlik gibi part time işlerin ek olarak yapılmaya başlandığı vurgulanmış⁴⁶ ; ekonomideki daralma, devalüasyonun alım gücünü düşürmesi, insanların harcama yapamaz oluşu, esnafın durumu, işsizliğin büyümesi, kapanan işyerleri, yatırımların durması, dayanıklı ve dayanıksız tüketim mallarına olan talepte 2001 yılında yaşanan küçülme, enflasyon karşısında ücret artışının

⁴³ Sosyal Demokrasi ve Sorumlulukları , 06.04.2001 , Cumhuriyet , Makale , Ziya Halis)

⁴⁴ En Büyük Krizi Yaşıyoruz , 07.07.2001 , Türkiye , Köşe Yazısı , Ünal Balat)

⁴⁵ Tartışmayı Bile Becerememek , 24.03.2001 , Cumhuriyet , Köşe Yazısı , Şükran Soner).

⁴⁶ Tek Maaş İflas Etti , 13.07.2001 , Güneş Haber)

sağlanmaması ve umutların yitirilişi, krizin ekonomik boyutunun göstergeleri olarak kurulmuştur⁴⁷.

Ekonomik kriz her ne kadar bu temel veriler vurgulanarak yazılsa da, bu konunun ‘sosyal patlama’ odaklı değerlendirilmeye başlanması, siyasi iradenin yetersizliğinden ve varolan sosyal adaletsizliğin Türkiye’de çok dikkat çekici boyutlara ulaşması fikrinden doğar. Sözü edilen krizin, aslında bir nedene değil bir sonuca işaret ettiği de bazı yazarlarca vurgulanmıştır : Sorun ekonomik model, yani kaynağı 1950’lere kadar götürülebilen, 1980’lerde iyice ‘soysuzlaşan’, ‘liberal ekonomi’ modelinin toplumu, politikayı çığrından çıkaran bir ‘süreç’ ; bankaların hortumlanması ve kriz ise sürecin kaçınılmazı olarak değerlendirilmiştir⁴⁸. Sistemin eleştirisine eklemenebilecek bir eleştiri yine siyasi iktidara referansla her gün açlık sınırının aşıldığı Türkiye’de TBMM’de milletvekili aylıklarını ödenekler ve aylık artmalar dışında, net dört buçuk milyar liraya yükseltme tavrı, siyasilere olan güveni de büyük ölçüde sarsması⁴⁹ olarak belirlenebilir. Ayrıca söz konusu girişim, ülkedeki kahvelerin kapanmasının sosyal krizin işareti olduğu değerlendirmelerinin yapıldığı bir dönemde⁵⁰ işlerini kaybeden yüz binlerce insanın zor durumdaki esnafın özveride bulunmalarının beklendiği ülke koşullarında, sosyal adaletsizliğin daha da görünürleşmesi⁵¹ üzerinden vurgulanmıştır.

‘Sosyal patlama’ söylemi bu şekilde birbiriyle ilişkili kriz analizlerinden ve sosyal adaletsizlikten türetilir ve tartışma ‘patlama’nın nasıl gerçekleşeceği ; ‘patlama’nın aktörlerinin kimler olacağı ve patlamanın olmaması halinde bunun nedenlerine ilişkin çözümlemelerle birlikte gerçekleşir. Bu çerçevede şimdiki bölümde olası patlamayı gerçekleştirmesi tasarlanan kitle ve neler yapabileceklerinin düşünüldüğüne açıklık getirilmeye çalışılacaktır.

C- ‘Nasıl’ Bir ‘Sosyal Patlama’ ?

⁴⁷ Sıra Alyansta , Sıra Alyanslara Geldi - A , 10.09.2001 , Sabah , Manşet)

⁴⁸ Bir Geziden Dönüşte , 27.04.2001 , Cumhuriyet , Köşe Yazısı , Server Tanilli).

⁴⁹ Toplumsal Patlama Anatomisi , 09.10.2001 , Cumhuriyet Köşe Yazısı , Metin Erksan)

⁵⁰ Eyvah Kahveler Kapanıyor , 25.03.2002 , Sabah , Köşe Yazısı , Haşmet Babaoğlu)

⁵¹ Bildircin Konservesi , 05.04.2001 , Cumhuriyet , Köşe Yazısı , Orhan Erinç).

‘Sosyal patlama’ söylemindeki farklı vurgularda ‘sosyal patlama’ kavramı büyük ölçüde içeriği kendinden menkul biçimde kullanılmış, bu durumun nasıl yaşanacağı meselesi çoğunlukla örtülü biçimde ve Arjantin’de yaşanan yağma, talan, şiddet gösterileri çağrışımlarıyla ifade edilmiş ; ‘sosyal patlama’nın aktörleri meselesi ise daha da muğlak kalmıştır. Arjantin’de yaşanan ‘sosyal patlama’, ekonomik verilerden ziyade ekranlara ve gazetelere çığrından çıkmış saldırgan bir kitle hareketi olarak yansımıştır. Bu bakımdan istisna olarak Ahmet İnsel’in Radikal’de yayınlanmış yazısı, Arjantin’de neden ‘sosyal patlama’ yaşandığına dair perspektif sağlayabilir : Buna göre, 1998’den itibaren ekonomik büyümesi duran ve 1999’da 14 milyonu göreceli yoksulluk sınırı altında olan 36 milyon insanın yaşadığı Arjantin, bu dönemde IMF ile anlaşmaya zorlanır ve neoliberal iktisatçıların şokla tedavi yöntemi sonucunda ekonomi 2001’de iflas eder. Söz konusu iflasla birlikte açlık isyanları, protesto eylemleri, sokak çatışmaları yaşanır ; bankadaki tasarrufların buharlaşması, işsizliğin had safhaya çıkması hem siyasetçilere hem de ekonomistlere karşı kını körükler. Arjantin’de ekonomide yaşanan küçülmeye kişi başına GSYİH 7.200 dolardan 1.700 dolara iner ve dört yıllık daralmanın ardından gelen şokla çalışan nüfusun %40’ı işsiz kalır. Siyaset ve ekonominin iflası Arjantin toplumunu kendi başına örgütlenmeye yöneltir ve 6 milyona yakın Arjantinli para yerine mal ve hizmet değiş tokuşuna dayalı ‘global takas ağını’ kullanmaya başlar. ‘Nodos’ adı verilen ve yaklaşık 5 bin noktada yer alan bu takas merkezlerinde her türlü mal ile hizmet değiş tokuş edilir. Federal hükümetler ödemelerini yapmak için para basma yoluna giderken 17 çeşit ‘yerel para’ tedavüle sürülür. Arjantin’de sistemin çökmesi, emekçilerin daha küçük ve orta ölçekli işletmelere el koymasına neden olur ve işletmesini terk eden işverenin yerini işçi kooperatifi alır. Sayıları 100’e yakın işletmede 19 Aralık açlık yürüyüşleri sonrası oluşturulan mahalle komitelerinin desteğiyle polis müdahalelerine ve mahkeme kararlarına karşı direniş sergilenir. Ancak Arjantin’de bir yanda hayatta kalma stratejileri geliştirilirken diğer yanda içe patlama denilebilecek para için işlenen suçlarda ciddi bir artış da yaşanır.⁵²

Yeni toplumsal hareketlerin çevrimsel yönü, Arjantin’de yaşanan ‘sosyal patlama’ durumunun, Türkiye’nin de IMF programlarını uygulayan ve benzer ekonomik sorunlara sahip bir ülke olması itibarıyla aynı durumla karşılaşılabileceği yargısını güçlendirir ve Türkiye’de ‘sosyal patlama’ ‘tehlikesi’, hep Arjantin’de yaşananlarla karşılaştırılarak yapılır. Türkiye’de, ‘ekonomik krizin yarattığı tahribat’, ‘işsiz kalanlar’, ‘ümitsizlik’, ‘gelir dağılımı

⁵² Ahmet İnsel , Arjantin gibi Olmak , Radikal iki / ek , 13.11.2003

eşitsizliği' ; 'sosyal adaletsizliğin, siyasete ve geleceğe güvensizliğin yaşandığı bir ortamda', durumdan mağdur olanların patlamasının (dışa patlama) Arjantin örneğinden de yola çıkılarak mümkün oluşu ve Esnaf Eylemlerinin yaşanması 'sosyal patlama'yı hem bir beklentiye dönüştürmüş, hem de Türkiye'de bunun yaşanmamasının nedenleri üzerinde düşünmeye itmiştir. Bu durumda söylemin yönü, Türkiye'nin Arjantin dahi olamayarak sorumlulardan hesap sorulmayıp⁵³ neden bir 'sosyal patlama' yaratmadığının argümanlarına ve de toplumda yaşanan tepkisellikten uzak 'içe patlama' halinin işlenmesine kayar. Türkiye toplumunun patlama potansiyelinin fazla olmadığına dair yazılar başlangıçta, biraz siyasi iktidara mesaj vermek amacıyla kurulmuş denilebilir. Bu bakımdan, Türkiye'de hakim Sünni geleneğin hak arama güdüsünü ketlediği ve Türk halkının sabırlı olduğuna güvenin, siyasi iktidar tarafından hoşnutsuzluğa karşı pasif politika sürdürmenin dayanağı haline getirilmesi ve iktidar tarafından toplumun patlamamasından dolayı övgüler türetilmesi eleştirilerin odağında yer almıştır⁵⁴. Siyasi iktidar yaşanan krizin psikolojik bir kriz olduğunu iddia ederek patlama yaşanmayacağına dayanır: Ülkede yaşanan yılgınlık ve yenik düşme psikolojisinin ekonomiyi daha da aşağı çektiği tezinden⁵⁵ beslenen ve halkın moralini düzelterek bir şeylerin yapılması halinde krizin aşılabileceği saptaması, özellikle siyasi iktidarın tavrı açısından belirleyici olmuştur. Daha çok Başbakan Yardımcısı Devlet Bahçeli tarafından desteklenmiş olan varsayım, 'psikolojik' vurgusuyla krizin yapay olarak yaratıldığı düşüncesiyle de ilişkilendirilmiştir⁵⁶. Bu varsayım, krizin 'moral bozukluğu' nedeniyle başlamadığı noktasından hareketle eleştirilere de neden olur⁵⁷. Siyasi iktidar, toplumun patlamayacağına dayanmakla birlikte bu dayanak, Türkiye geleneğinde ayaklanma, başkaldırma, patlama damarının yokluğu fikri ve tevekkül düşüncesi ile desteklenmiştir⁵⁸. Toplumun patlamama nedenlerinden bir diğeri de, 12 Eylül döneminin toplumsal dayanışma veya bireysel başkaldırma kültüründen yoksun, büyük otorite karşısında itaatkar, ortak davranmayı bilmeyen kuşaklar yaratması olarak öne sürülür⁵⁹.

Türkiye'de 'sosyal patlama' ihtimalinin dışında bunun bir çeşit 'zehirli gaz sızıntısı' olduğu nitelenmesi de yapılmıştır ve bu tespit 'içe patlama' durumuyla da paralellikler taşır. Prof. Dr.

⁵³ Usta Onardığın Nedir? 02.01.2002 , Star , Köşe Yazısı , Umur Talu

⁵⁴ Türk Halkı Sabırlı Değildir , 26.07.2001 , Posta , Köşe Yazısı , Mehmet Ali Birand ; Neremiz Patlar ? 26.07.2001 , Hürriyet , Köşe Yazısı , Bekir Coşkun

⁵⁵ Güneri Civaoglu , Hayat Gerçeği , 06.10.2001 , Milliyet , Köşe yazısı

⁵⁶ Ruhsal ve Ekonomik , 05.04.2001 / , Radikal , Köşe Yazısı , Türker Alkan

⁵⁷ Moralle Aşılacak Kriz Hangisi? , 11.11.2001 , Milliyet , Köşe Yazısı , Osman Ulugay

⁵⁸ Yoksullara Yardım Nerede ? 06.09.2001 , Milliyet , köşe yazısı , Taha Akyol ; Arjantin Olmayız Biz , Rezil Oluruz ! 25.12.2001 , Milliyet , Can Dündar

⁵⁹ Patlamayan Toplum , 05.08.2001 , Radikal , Köşe Yazısı , Murat Belge

Buğra , çoğunlukla ‘sosyal patlama’nın işareti olarak yorumlanan Esnaf Eylemini taşkınlıkların yaşanmaması itibariyle normal bir kitle gösterisi olarak niteler. Ona göre Türkiye’nin şu anki durumu zehirli bir gaz sızıntısına benzetilebilir ve anormal olana işaret eder ; ancak bu sızıntının patlamaya dönüşüp dönüşmeyeceği belirsizdir. Bu krizle birlikte sefaletin hem yoğunluğu hem de görünürlüğü artıp Türkiye’de ‘merhametsizlik’ de belirginleşmiştir. Türkiye toplumunda acımasızlık, küçük suç ve dolandırıcılık arttığı gibi tartışmaların fiziksel şiddete dönüşebileceği beklentisinden doğan ‘kenarda bekleyen bir şiddet’ unsuru da vardır. İnsanların yaşamlarının anne ve babasınınkinden daha iyi olacağına ilişkin ümitlerinin yittiği noktada, şiddet ve uyuşturucunun toplumu dejenere ettiği bir ortamın doğması normaldir. ‘Patlama’ metaforunu kullananlar, eğitimsiz ve ümitsiz gençliğin üst gelir grubuna yönelik bir tehdit olmasına vurgu yapmakla birlikte ümitsiz kesimin kendi iç çatışmaları ve yükselen şiddet daha öncelikli bir sorundur. Siteler, mekansal ayrışma ile gerçekleşen kollektif yaşamın aşınması, içe doğru patlama olarak okunabilir⁶⁰. Görüldüğü gibi ‘sosyal patlama’ söylemi içinde dışa patlamaya olduğu kadar içe patlamaya da vurgu yapılır: Bu fikre göre Türkiye toplumu, her şeyi ‘içine atan’, ‘hayata küsen’, tavrıyla mutsuzlaşıp içine kapanacak, hiçbir şeye ‘güven’ duymayacak, yaşıyor olmaktan ‘zevk’ almayacak, ‘yılgın’, ‘yorgun’ ve ‘ümitsiz’leşerek boş verecektir ; dolayısıyla içine patlayacaktır⁶¹ ve Türkiye’de dışa patlama yaşanmamaktadır. ‘Çöp dağları’ gibi bir ‘kokuşma’ zamanla içten içe ‘çürüme’ riski, Türkiye toplumu açısından daha mümkün addedilmektedir⁶². Ayrıca içe patlama, ‘sosyal patlama’nın bir formu olarak da değerlendirilerek ülkenin çoğu yerinde yaşanan intihar olayları, patlamanın göstergesi olarak da dikkate alınmıştır⁶³.

‘Sosyal patlama’ korkusu, krizin yarattığı bireysel psikolojik bozuklukların kitleselleşmesi sonucu, ülkede yaşanması olası ‘toplumsal cinnet’ nedeniyle görünürdeki mal ve mülkün tahrip edilerek ülkede bir kaos yaratılması endişesine işaret eder. Söylemin önemli bir parçasını Türkiye’nin toplumsal ruh sağlığının bozulduğu yargıları oluşturmakla birlikte, görüldüğü gibi ‘sosyal patlama’nın dışa patlama, yağma biçiminde mi yoksa içe patlama olarak çürüme şeklinde mi yaşanacağı meselesinden ayrışmalar yaşanır.

⁶⁰ Prof. Dr.Ayşe Buğra , Sosyal Patlama , Değil zehirlenme, BIA Haber Merkezi , 07.09.2001

⁶¹ İçe Patlama.... Sovyetler de Böyle Çökmüştü! 20.08.2001 , Akit , Köşe Yazısı , Hasan Karakaya

⁶² Yoksulların Gözleri , 26.07.2001 , Milliyet , Köşe Yazısı , Can Dündar

⁶³ Batman’da Kadınlar Ölüyor , 28.05.2001 , Hürriyet , Köşe Yazısı , Enis Berberoğlu

Türkiye toplumunun ruh sağlığının bozulduğu tespitleri çok sayıda gazete yazısında, psikiyatrların açıklamalarına referansla vurgulanmıştır. Uzmanların görüşleri üzerinden yazılan bu yazılar haberin etkinliğini arttıran ve otorite kurmayı sağlayan stratejinin en net görünürleştiği alandır. Bu dönemde İNKADE tarafından yapılan araştırma bulguları bir çok gazete tarafından dikkate alınmıştır. İNKADE'nin bulgularının başlıcaları şunlardır: Ekonominin sohbet konuları arasındaki oranı 2000'de %2.4 iken, bu oran 2002'de %42.3'e çıkarak, ekonomi gündelik yaşama ciddi bir giriş yapar. Hayatında her zaman sinirli ve gergin olduğunu söyleyenlerin oranı 2000'de %32.5 iken , 2002'de bu oran %38.7'ye çıkar⁶⁴. Ekonomik kriz , daha fazla konuşulan bir durum olmanın ötesinde ciddi bir kaygı merkezi olarak da görülür. Psikiyatr Doç. Dr. Armağan Samancı da 1994 krizinde yaşananlardan yola çıkarak işsizlik ve depresyon arasındaki bağlara işaret eder. Buna göre :

- 1993 yılında intiharlar bin 229 iken, 1994'te bin 536'ya çıkar , 1995'te ise bin 460'a iner.
- Ticari başarısızlıklar sonucu intiharlar 1993'te 37 iken 1994'te 50'ye çıkıp 1995'te 48'e iner.
- İstanbul'da boşanma oranı 5 bin 244'ten 6 bin 28'e yükselir.

1994 krizinin yarattığı etkilerin benzerleri 2001 krizine de uyarlanmakta ; üzüntü, kızgınlık, depresyon, halsizlik , uykusuzluk , isteksizlik gibi tepkilerde yoğunlaşma, sokak kavgalarındaki artış vurgulanmaktadır. Kriz sonucu yaşanan yas döneminin geçiş süresi ise tahmini 6 ay ile bir yıl arasında değişen bir süre olabileceği gibi, yas döneminden çıkışın mümkün olmamasından da söz edilir. Bu durumda aile içi çatışmalar, psikolojik sorunlarda artış olabileceği gibi, erkeklerde alkol, kadınlarda ilaç kullanımında artış vurgulanmıştır⁶⁵. Duruma ilişkin analizler, benzer noktalara kilitlenmekte, anksiyete ve depresyonlardaki artışın depremdekinden bile yoğunlaştığı ve belirgin bir düşman tasavvurunun oluşmayışının dayanışmaya engel olup belirsizlik ve paniklemeyi daha da arttığı yönünde bulgulardan söz edilmiştir⁶⁶. İnsanların ruh halindeki bozulmanın etkileri, Psikiyatr Prof Dr. Özcan Köknel tarafından da negatif duyguların yükselişi ve kişinin sağlıklı karar verme yetisinin tahribata uğramasıyla çalışamaz hale geliş olarak betimlenir⁶⁷. Yaşanan durumun karakteristikleri özetle şöyle kurulmuştur : 'Karamsarlık psikozu'⁶⁸, kötümserlik ve burukluk⁶⁹, ruhsal

⁶⁴ Ne Seks Ne Futbol , İlle de Ekonomi ... , 23.03.2002 , Milliyet , Haber

⁶⁵ Ekonomik Kriz Sosyal ve Ruhsal Sorunları Arttırdı , 30.03.2001 , Cumhuriyet , Haber

⁶⁶ Kriz Nasıl Etkiliyor ? 07.04.2001 , Milliyet , Söyleşi , Prof. Dr. Kerem Doksat

⁶⁷ Jale Özgentürk , Oynatmaya Az Kaldı ! , 05.04.2001 , star , Köşe Yazısı

⁶⁸ Bir Bayram Gününde Umutlanmak Üzerine ; 16.12.2001 , Milliyet , Osman Ulugay

⁶⁹ Bir geziden Dönüşte... ; 27.04.2001 , Cumhuriyet , Köşe Yazısı , Server Tanilli

rahatsızlıkları olan kişilerin dışlanması ile toplumsal kopuş⁷⁰, takıntı, saplantılarda artış ve yatkınlık halinde kalp, şeker ve tansiyon gibi biyolojik rahatsızlıkların yaygınlaşması⁷¹, güven kaybından doğan ‘savaş duygusu’nun ruhsal zedelenmeye neden olması⁷², tedirginlik ve fobilerde ölüm oranlarında artış⁷³, intiharlar⁷⁴, şiddete yöneliş ve cinnet. ‘Cinnet’ (akut psikoz), aynı zamanda söylem açısından en merkezi kavramlardan da biridir. Prof Dr. Nevzat Tarhan’ın tanımlamasıyla cinnet, stres altındaki kişinin geçici şuur ve hareket kabiliyetini yitirerek doğru ve yanlış, dost ile düşmanı ayıramamasından aile facialarının yaşanmasına neden olan ruh hali olarak ifade edilebilir. Buna göre insanların uzun süre yaşadıkları sıkıntılardan sorumlu tuttıkları idarecilere tepki vermemesinden dolayı bir süre sonra beyin kimyasının bozulması, yakın çevreye cinnet olarak yansiyabilir. Türkiye’de de bir yıl önce beş kişiden birinde görülen hastalıklara üç kişiden birinde rastlanmaya başlanması, büyük ölçüde toplumsal düzeyde yaşanan stresle de bağlantılandırılmıştır⁷⁵. Tam da bu kişisel cinnet olgusundan ‘sosyal patlama’ kavramına iki açıdan geçiş yapılır. Bunlardan biri bozulan psikolojilerin ve cinnetin, bireyleri dışa patlama yaşanması halinden daha fazla tahrip ettiği noktasından hareketle içe patlamaya gönderme yaparken⁷⁶, diğeri doğrudan ‘kişisel cinnet’ olgusunun ‘toplumsal cinnete’ dönüşeceği varsayımından ‘sosyal patlama’nın olası olduğuna işaret eder. Örneğin Akit gazetesinde , Doç. Dr. Sefa Saygılı’nın ifadelerine dayanılarak , ‘sosyal patlama’nın kapıya dayandığı ve halka acilen güven verilmediği takdirde ‘sosyal patlama’nın durdurulamayacağı yönünde tespitler yapılmıştır⁷⁷.

Sosyal patlama söyleminde yaşanan durum ‘hastalıklı’ olmak ile ilişkilendirilerek korku üzerinden inşa edilmiştir. Esasında gözlemlenen durumlar önceki bölümlerde işsizlik sorunun kişinin özbenliği üzerinde yapığı tahribatlarla örtüşmektedir ancak meseleyi ele alışı ciddi bir farklılaşma gözlenir. Teorik anlamda işsizlik etkileri yas tepkisi, fizyolojik rahatsızlıklara neden oluş ve uzun süreli işsizlik halinde saldırganlık eğiliminde artış ile açıklansa da etkiler bilincin kısa süreli devre dışı kaldığı ‘cinnet’(akut psikoz) vakalarıyla ilişkili analiz edilmemektedir. Medyada konunun ‘cinnet’ vakalarına dayandırılarak işlenişi toplumsal alanda meselenin hassasiyetini artırmakta, ancak sorun kişisel rahatsızlığın dışsallaşarak

⁷⁰ Bakırköy’e Her Gün 10 Kişi Bırakılıyor , 01.10.2001 , Hürriyet , köşe Yazısı

⁷¹ Konuşmasalar Daha İyi , Siyasetçiye Güven Yok , 17.04.2001 , Güneş , Manşet

⁷² Patlama Kapıda , 20.07.2001 , Akit Haber

⁷³ Kriz Geleceği Sarsıyor , 09.04.2001, Hürriyet , Köşe Yazısı, Ferai Tınç

⁷⁴ İşte Krizin Bedeli , Hem Cana Hem Mala , 27.02.2001 , Yeni Gündem , Manşet ; Patlama Kapıda , 20.07.2001, Akit Haber

⁷⁵ Kimyamız Bozuldu : Cinnet Geçiriyoruz , 28.06.2001 , Zaman , Manşet

⁷⁶ Aman Sosyal patlama Olmasın ! , 11.10.2000 , Milliyet , Köşe Yazısı , Umur Talu

⁷⁷ Akit , Patlama Kapıda , 20.07.2001 , Haber

ötekine zarar vermesi noktasında önem kazanmaktadır. Hedef olarak kodlanan ‘öteki’nin stres altında yaşamaktan dolayı kontrolün kaybedilmesi dolayımından her an herkesin olabilecek oluşu, korkuyu yoğunlaştırdığı gibi kitleselleştirici etki yapar. Hedef olma korkusuna bir de işini kaybederek hem işsizliğin etkileriyle malul olma hem de korkulan olma kaygısı eklenir. Bu durum tam da Gorz tarafından işaret edilen ‘herkes için iş güvensizliği’ ideolojik mesajına işaret eder. Kriz döneminde ‘iş’in daha da kıt oluşundan dolayı yeni bir iş bulmanın en iyi ihtimalle zaman alacak olması, yetersiz çalışma koşullarının kabul edilmesini olanaklı kılar. Ekonomik koşullardaki dönüşümlerle emek piyasasındaki güvensizlik ve yaşam mücadelesinin kişisel sorun haline gelmesi modern bir güvensizlik odağı olarak geleceğe olan korkuyu perçinlemiştir ve söz konusu korku kriz ortamında daha da güçlenir. Böylesi ortamlarda insanların birbirleriyle ilişkisi de güvensizlik temellidir ve geçmişte dost/müttefik olarak algılanan ortak sosyal çevrenin üyeleri rakip ve potansiyel tehdite dönüşür ; geçmişte de rastlanabilen kavga , komşu anlaşmazlıkları türündeki gerilimli ilişkiler ve suç farklı anlamlar yüklenerek göze batar hale gelir (Furedi, 2001: 102 –186).

Türkiye’de bir ‘sosyal patlama’ yaşanıp yaşanmayacağı tartışması, o dönemde Türkiye’de hakim olan koşulların başka bir toplumda ‘sosyal patlama’ yaratmasının mümkün oluşu kanısına rağmen Türkiye’de böyle bir durumun yaşanmayışının nedenleri sorunu, tartışmanın sonuna doğru panik durumunda azalma yaşanmasıyla daha kapsamlı analizlere hareket noktası haline gelir. Söylemin etkinliğinin düştüğü aylardan Aralık ayında Milliyet ve Hürriyet gazetesinde sosyolog Nilüfer Narlı tarafından yapılan analizler, daha önce sözü edilen ‘sosyal patlama’ olamayacağı değerlendirmelerine de paralel olarak neden ‘sosyal patlama’ olmadı ? sorusunun da yanıtına işaret eder. Sosyolog Narlı’ya göre, Türkiye’de açlık sınırında çok insan olmasına rağmen acı çekme endeksinin yüksek oluşu patlamayı engellemektedir. Washington’daki Nüfus Kriz Komitesi UNİCEF’in ortalama ömür, günlük alınan kalori, içilebilir suya erişim, eğitim, sağlık, iletişim teknolojisi kullanma düzeyi, kişi başına ulusal gelir, sivil haklar, siyasi örgütler insan hakları ihlalleri gibi bulgular üzerinden belirlediği insanın acı çekme endeksine göre Danimarka 1, Yunanistan 19, Yugoslavya 44 negatif puan alırken Türkiye 53 negatif puana sahiptir. Türkiye’de insanların ‘kutsal devlet’ inancıyla olaylara adapte olma potansiyelinin ve acı çekme endeksinin yüksek oluşu, Narlı tarafından dışsal tepkiyi tolere edici unsurlar olarak tanımlanır ve buna bağlı olarak Türkiye’de sabırlı ve umutlu oluş (tevekkül: ‘bir çare bulunur, yarın daha iyi olacaktır, her işte bir hayır vardır, atlatırız’), aile dayanışması, sosyal yardımlaşma (fitre, zekat, harçlık mekanizmaları) patlamayı frenleyici mekanizmalar olarak değerlendirilir. ‘Sosyal patlama’yı

tetikleyen siyasal sorunlar kabul edilmekle birlikte farklı zaman ve yerlerde ortaya çıkan hareketler, ‘münferit olay’ gibi yaşanıp büyük çaplı olarak algılanmamaktadır. Ayrıca Başbakan’a yazarkasa fırlatan esnafın özür dilemesi, el öpmesi Doğu kültürüne özgü ‘ben ettim, sen eyleme’ anlayışının da bir yansıması olarak bireysel tepkilerin toplumsal sonucunun gelmediğine işaret etmektedir. Bu şekilde demokratik tepkinin gelişmediği ortamda aile içi şiddetin artması – Türkiye’de aile içi şiddet çiftlerde yaklaşık %58 – alıştıkları tüketimi yapamayan insanların çalmaya başlaması, üniversite öğrencilerinin jigololuk yapmaya başlaması gibi ahlaki çöküntü örneklerinin yaygınlaşmasıyla⁷⁸ içe doğru ‘patlama’ olgusuna daha fazla gönderme yapılır.

‘Sosyal patlama’, ister bu şekilde ahlaki çöküntü ile ilişkilendirilerek içe patlama yönü ister ‘yağma’ ile bağlantılı dışa patlama yönü vurgulansın, önlem almanın gerektiği bir durum olarak kurgulanır. İçe patlama halinde yaşanacak ‘ahlaki çöküntü’, ileri aşamasında suç oranlarını arttırarak son dönemde yükselişe geçen kişisel güvenlik eğilimini daha da güçlendirecek, söz konusu ‘ahlaki çöküntü’nün aktörleri ceza yasalarındaki sertleşme ile baskı altına alınmaya çalışılacak ; dışa patlama halinde ise sorun yine güvenlik önlemlerine bağlanacaktır. Bundan dolayı üretilen çözüm önerileri söylem içinde güçlü bir eksen olmamakla birlikte dağınık fikirler yelpazesi olarak yer almıştır. Şimdiki bölümde bu konu netleştirilecek, farklı kesimlerin ne tür öneriler geliştirdiği ortaya konacaktır.

d-‘Ne Yapmalı’ ?

‘Sosyal patlama’ söyleminde yaşanan krizin siyasal / ekonomik / psikolojik kaynaklı bir kriz olduğu noktasının tartışmalı oluşu, üretilen önerileri de bu şekilde ayrıştırmaya olanak tanır. Sorunun toplumun psikolojisinin rahatlatılmasıyla daha kolay çözülebileceği bakışı ; halka güven duygusu aşılayarak somut ve inandırıcı mesajların uygulamalarla desteklenerek verilmesi⁷⁹, maddi zarara uğranılmış bile olsa karamsar olmayıp şükrederek yaşama devam edilmesi⁸⁰, başkalarını karşılıksız severek ve tabiata dönüş yaparak pozitif enerji üretmek ve daha iyimser bir yaşam felsefesiyle küçük şeylerden mutlu olmak⁸¹ gibi noktalara referansla kurulmuştur. Psikolojik çözüm önerileri, siyasi iktidarın güven ortamını sağlaması açısından

⁷⁸ Türklerin Acı Çekme Endeksi Daha Yüksek , 22.12.2001 , Hürriyet Haber ; Kriz Gençleri Jigolo Yaptı , 31.12.2001 , Milliyet , Söyleşi , Derya Sazak , Nilüfer Narlı

⁷⁹ Kriz Nasıl Etkiliyor? , 07.04.2001 , Milliyet , söyleşi , Kerem Doksat

⁸⁰ Haydi İyimserliğe , 12.11.2001 , Türkiye Köşe Yazısı , Rahim Er

⁸¹ Krize Rağmen Önlemler 3 : Aç Evin Tok Kedisi Olun , 07.07.2001 , Hürriyet , Köşe Yazısı : Cüneyt Ülsever ; Krize Rağmen Önlemler 4 : Enis Öksüz’e Rağmen Şükredin , 14.07.2001 , Hürriyet , Köşe Yazısı , Cüneyt Ülsever

siyasal çözüm önerilerine bağlanabilmekle birlikte siyasal öneriler daha farklı perspektifleri de barındırmaktadır. Siyasal çözüm önerileri köklü değişimlere işaret eden ve daha yüzeysel yaklaşımlar olarak ayrıştırılabilir. Dönemsel değişiklik adına en fazla vurgulanan önerilerin başını erken seçim çeker⁸². Yine seçimle bağlantılı olarak bir sol partinin iktidara gelmesi⁸³ ; karizmatik lider beklentisi⁸⁴, hükümetin vatandaşı teskin ederek doğru düzgün icraatlarda bulunması gereği⁸⁵ gibi öneriler de vurgulanan noktalardandır. Bu tür lokal çözüm önerilerinden farklı olarak sorunun sistemden kaynaklandığına, dolayısıyla çözümün de köklü değişikliklerden geçtiğine gönderme yapan analizler de söz konusudur. Buna göre yeni bir iktisadi model , yeni bir politika, yeni bir toplum yaratmak için ciddi ve köklü reformlar, bugünkünden farklı siyasi kadrolar tarafından yapılmalıdır⁸⁶. Sözü edilen çıkış, sistemsel değişikliğe, siyasal ve iktisadi rejim değişikliğine işaret etmektedir ve bu değişiklik güçlü ve kendine özgüvenini kazanmış toplumsal hareketlerle mümkünleşebilir görülmektedir⁸⁷

Krizin ekonomik yönünü vurgulayan bakış açısı da sisteme ilişkin ekonomik önerilere vurgu yapmıştır. Bu konuda en net çıkışlardan birisinin İTO (İstanbul Ticaret Odası) Başkanı Mehmet Yıldırım tarafından hazırlanan acil önlemler paketi olduğunu görüyoruz. Bu pakete göre :

- KDV başta, vergi oranları indirilmeli, kamu kesimi verimli çalışır hale getirilmeli.
- Yap-İşlet-Devret modeli yaygınlaştırılmalı
- Dünya Bankası ve IMF'den gelen yardımlardan Eximbank ve Halkbank'a kaynak aktarılmalı
- Teminat yerine ihracatçının geçmiş siciline bakılmalı, ülkeye milyarlarca dolar getiren işletmeler korunmalı, yabancı yatırımcı kadar hak verilmelidir⁸⁸.

Yine İTO tarafından hazırlanan acil önlemler paketine paralel öneriler çokça vurgulanmıştır. İşten çıkarılmanın önüne geçebilmek için sigorta ve vergi oranlarının azaltılması, istihdam yaratan şirketlere bazı mali avantajlar verilmesi, işten ayrılanlara borç ödeme kolaylığı sağlanması, işten çıkarılanların kendi işlerine veya biraraya gelerek yapabilecekleri küçük girişimcilik projelerine finansman desteğinin Dünya Bankası ve AB kaynakları kullanılarak

⁸² Rap Rap Seslerini Çok mu Özlediniz ! 08.04.2001 , Gözcü , Köşe Yazısı , Mehmet Türker , Bayram Meral'in Korkusu... 11.09.2001 , star , Taşkın Şenol ; Siyasette Arayışlar , 31.12.2001 , Dünya Makale , Selçuk Maruflu

⁸³ Sosyal Demokrasi ve Sorumlulukları , 06.04.2001 , Cumhuriyet , Makale , Ziya Halis

⁸⁴ İnceldiği Yerden Kopsun , 04.10.2001 , Radikal , Köşe Yazısı , İsmet Berkan

⁸⁵ Hükümet Tehlikeyi Anlamıyor mu? , 06.04.2001 , Güneş , Köşe Yazısı , Rıza Zelyut

⁸⁶ Bir Geziden Dönüşte ... , 27.04.2001 , Cumhuriyet , Köşe Yazısı , Sever Tanilli

⁸⁷ Büyük Bunalım ve Güvensizlik , 22.04.2001 , Radikal , Köşe Yazısı , Ahmet İnsel

⁸⁸ Toplumsal terör kaygısı , Sabah , Haber , 18.08.2001

sağlanması, ekonomik önerilerin temel çerçevesini oluşturur⁸⁹. Söylem içinde bu çeşit iktisadi önlemlere ekonomi/politik açıdan sosyal yardım alanında yapılacak iyileştirmeler de eklenmiştir. İstikrar programlarının etkilerinin azaltılması için ‘Yoksullara Yardım Programı’, ‘İşsiz Kalacaklara Yardım Programı’ gibi ek programların yapılması gereği hükümete hatırlatılmıştır⁹⁰ ve devletin bu tür programlar hazırlamasının dışında, sivil örgütlenmeleri desteklemesi ve önünü açması da beklentiler arasındadır⁹¹. Devlet ile özel sektör ve sivil toplum örgütlerinin işbirliği ile kriz dönemlerinin ruh ve beden sağlığında yapacağı tahribatı azaltmak için ‘acil görev gücü’nün gerekliliği de öne sürülmüştür⁹². Kullanılmayan eski eşyaların gönüllülerce tamir edilip kullanıcılara sunulması gibi gönüllü dayanışması da krizin derinleşmesini önleyebileceği savıyla, devletin bu konuda daha aktif olması gereği üzerine kurulmaktadır⁹³. Sözü edilen vurgulara ek olarak bir de toplumsal duyarlılığın artması gereğine ilişkin bir bakış açısından söz etmek mümkün : Buna göre toplumun derin bir sarsıntı yaşadığı bu dönemde, kolay yoldan kazanılan paraların şatafat içinde topluma ‘göstere göstere’ tüketilmesinin ve televole döneminin artık ‘tatsızlık çıkmadan’ kapanması istenmektedir. Bu tavır, daha çok söylemde yer alan sosyal adaletsizliğin görünürlüğü boyutuna işaret eder⁹⁴. Esasında ‘sosyal patlama’ olasılığı, varolan sosyal adaletsizliğin ilk kez ‘itiraf’ edildiği ve ‘toplumsal sorun’ mağduru olanların dışındaki birileri tarafından devletin ‘sosyal devlet’ olmasının beklendiği bir dönemin başlangıcı olarak okunabilir. Ancak bu beklenti dönemin yeni sağ etkinliğini taşıyan bir dönem olması itibarıyla devlet, özel sektör, sivil toplum örgütlerinin koordineli çalışmasına dayanan ve ‘sosyal sermaye’ kavramına yaslanan bir beklentidir.

e – Söylemdeki Farklı Konumlar

‘Sosyal patlama’ söylemi içinde farklı aktörler ‘sosyal patlama’ durumuna farklı veya benzer anlamlar yükleyerek varolan durumu çözümleme ve de siyasi iktidara mesaj verme amacıyla açıklamalarda bulunarak tartışmaya yön vermiştir. Söz konusu aktörlerin belli başlıca olanları bilim adamları, köşe yazarları, bürokratlar, sendikalar, siyasi partiler, işadamları ve sanayi kuruluşları olarak belirlenebilir. Bu bölümde, siyasi iktidarı muhatap alan bu aktörlerin hangi farklı noktalara vurgu yaptıkları, neyi nasıl ifade ettikleri, akıl verme mi, tehdit mi yoksa

⁸⁹ Kriz Silindir Gibi , 04.08.2001 , Milli Gazete , Haber

⁹⁰ Tevfik Uras, İşsizim Diye Bağırmanın Cezası 49 milyon 591 bin lira ; 22.08.2001 , Milliyet , Köşe Yazısı

⁹¹ Devi Uyandırmak , 16.08.2001 , Sabah , Köşe Yazısı , Güngör Mengi

⁹² Kriz Geleceğe Güveni Sarsıyor , 09.04.2001 , Hürriyet , Köşe Yazısı , Ferai Tınç

⁹³ Sosyal Krize Karşı Omuz Omuz , 02.03.2001 , Star Köşe Yazısı

⁹⁴ Krizin Sosyal Faturası , 20.04.2001 , Hürriyet , Köşe Yazısı , Sedat Ergin

eleştiri yöntemi ile mi açıklama yapıp siyasi iktidara etki ettikleri tespit edilmeye çalışılacaktır. Önceki bölümlerde bazı bilim adamlarının durumu kavrayışına ilişkin analizler yapıldığı için, söz konusu aktörlerin ifadeleri toparlanarak netleştirildikten sonra daha çok sıkça ‘konuşma’ yapan sanayi ve işadamları kuruluşları, politikacılar ve sendikaların tavrı üzerinde durulacaktır.

MGK’ toplantısında dikkat çeken ‘sosyal patlama’ uyarısı ve önlem alınması önerisi, tartışmaya meşruiyet zemini oluşturması açısından önemlidir. Vurgulanan ‘sosyal patlama’ olasılığının gizli değerlendirilmeyip kamuoyuna açıklanması ; hem bu konunun medya kanalıyla tartışılmasını mümkün kılan, hem de farklı sınıfsal aktörlere ‘konuşma’ları için esneklik sağlayan bir girişim olarak okunabilir. MGK’nın açtığı tartışmaya ekonomistler, psikologlar, sosyologlar çeşitli analizleri ile katılmışlar ve olgunun haber metinlerinde işlenişini etkilerken, söz konusu analizler çoğu zaman haber metinleri içerisinde verilmiştir ; dolayısıyla kavramlar üzerinden yapılan çözümlemeler ve istatistiklerle verilmesi istenen mesajın otoritesini güçlendiren bir araç olarak da işlemiştir.

Bilimadamlarının tartışmaya yaklaşımı açısından ekonomist/siyaset bilimci olanların analizlerinden Ahmet İnsel, ODTÜ öğretim üyesi Güvenç’in ve Ayşe Buğra’nın çerçeve çizdiğini söyleyebiliriz. İnsel, kavramı tanımlama girişimi ile olgunun olumlu dönüşümlere neden olabileceği vurgusu ve Arjantin’deki duruma ilişkin kapsamlı analizleriyle söylem içinde özgün bir yaklaşımı temsil eder ve dışa patlamanın olmaması halinde içe patlamanın yokoluşa sürüklemesi tespiti ile durumu ‘içe patlama’ olarak niteleyen eğilimle eklemlenir. Ayşe Buğra’nın Esnaf Eylemini olağan bir kitle hareketi olarak değerlendirmesi ve eylemi ‘sosyal patlama’ işareti olarak görmeyip ülkedeki havayı ‘zehirli gaz sızıntısı’ olarak nitelmesi, ‘merhametsizleşme’ ve ‘hoşgörüsüzlükteki artışın ‘kenarda bekleyen şiddet’e neden oluşuna yaptığı vurgu, ülkedeki suç artışının bir göstergesi gibidir ve bu yönüyle bir bakıma içe patlama söyleminin temel eksenini oluşturur. Buğra’nın açıklamaları içe patlamaya işaret ederken Güvenç’in esnaf eylemi analizi, Esnaf Eylemini ‘sosyal patlama’nın işareti sayan analizler için dayanak oluşturmuştur.

Söylem içinde en fazla temel alınan yaklaşımlar ise psikiyatrların tespitleri olur. Toplumsal alanda ruh sağlığının bozulması, işsizlik durumunun insan psikolojisi üzerindeki tahribatı, kriz ve depresyon arasındaki ilişkiler, kişisel cinnet vakalarının ‘toplumsal cinnet’e dönüşebileceği varsayımı, yağma olaylarının ruhsal tablosunu resmeder biçimde işlenir. Çoğu

haber ve köşe yazısında ekonomik kriz ve psikolojik çağrışımlı kavramlar birarada kurulur ; kriz etkileri psikiyatrik terimlerle tanımlanır.

Söylem içinde yapılan olası patlama tasarımlarının gerçekleşmemesi noktasında Türkiye'nin toplumsal yapısına ilişkin analizler devreye girer ve bu durumun en tipik çözümlemesi sosyolog Nilüfer Narlı tarafından yapılır. Türkiye toplumsal yapısının betimlenmesiyle sivrilen kutsal devlet algısı, dayanışma yapılarının işlevi, başkaldırma geleneğinin olmayışı, esasında siyasi iktidarın temel vurgu noktalarıyla örtüşür ancak tepkinin bu türlü geleneksel mekanizmalarla dışsallaşmasının yaşanmaması meseleyi tekrar içe yönelen tepkiye, 'içe patlama' olgusuna çeker. Narlı tarafından yapılan analizler esasında Türkiye'de 'toplumsal sorun'la mücadele stratejilerinden dayanışmacı ilişkilere dayalı ağ siyasetinin tolere edici etkileri ve 'toplumsal hoşnutsuzluk'ların ifade edilişindeki eksikliklerle ilişkilidir.

Sosyal patlama söylemini ortaya çıkaran diğer aktörler ise sözlerini medya kanalı ile duyurmaları itibariyle tartışmaya hareketlilik katarken, farklı sertlik derecelerine sahip olmakla birlikte, yaşanan krizden hareketle olası tehlikelere karşı siyasi iktidarı uyarma noktasında yer alırlar. Bu bağlamda 'Sosyal patlama'nın eşiğinde olduğu, sosyal kriz yaşandığı özellikle sanayici ve işadamları kuruluşları tarafından vurgulanmıştır. 'Sosyal patlama' ve ekonomik krizin 'toplumsal sorun' ve 'toplumsal hoşnutsuzluk' yaratan etkileri bazen akıl verme bazen de tehditkar bir üslupla Türk Genç İşadamları Vakfı (TÜGİK), İstanbul Ticaret Odası, Ankara Sanayi Odası, Konya Ticaret Odası, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB), Ankara Ticaret Odası, gibi aktörlerce dile getirilir⁹⁵. TOBB'dan yapılan açıklamaların dışında sözü edilenler tarafından yapılan açıklamaların hepsi 'sosyal patlama' kavramı kullanılarak yapılmıştır ve eleştiriler doğrudan hükümeti hedef alır. Bu kesim için Türkiye'ye ilişkin değerlendirmelerin ana eksenini 'sosyal patlama'nın eşiğinde oluşu oluşturur ve krizin aşılması, anayasa değişikliklerine, kamu harcamalarının şeffaf olmasına, kamuoyuna güven verilmesine bağlanır. 'Sosyal patlama' tartışması çerçevesinde konuşan toplumsal kesim temsilcileri arasında, en sert üslubu kullanan ve Türkiye'de bir sosyal patlama yaşanacağına en fazla inanan kesim sanayici ve işadamlarıdır ve siyasi iktidar TÜSİAD tarafından "daha sert ve daha açık eleştiri yaparlarsa halkın sokağa döküleceğinden kuşku duydukları" açıklaması ile bir bakıma tehdit edilmiştir. TÜSİAD ve benzeri

⁹⁵ Genç İşadamlarından Sosyal Patlama Uyarısı , 05.04.2001 , Cumhuriyet , Haber ; Sosyal Patlama Uyarısı , 16.07.2001 , Milli Gazete , Haber , Dalga mı Geçiyorlar? 07.08.2001 , Akit , Haber , 31.07.2001 , Oyun ve Operasyonlar... Yeni Asya , Köşe Yazısı , Cevher İlhan , Mesajı Okumak , 29.03.2001 , Milliyet , Köşe Yazısı , Güneri Civaoglu, Sinir Krizi : Ülke Sinir Krizine Girdi , 05.04.2001 , Milliyet , manşet, Ekonomiyi Tahrip Ettiler , 11.09.2001 , Akit , Dizi

kuruluşların bu şekilde açıklama yapmaları, 1980 sonrası izin verilen ve güçlendirilen sivil toplum örgütleri oluşlarından ileri gelir. 1980 sonrası süreçte işçi sendikalarına yönelik baskıcı uygulamaların etkisi güçlü bir muhalefetin yapılabileceği ortamda etkisiz kalan bu örgütlerde görünürleşir.

TESK Başkanı Derviş Günday'ın, “artık gelinen noktada esnafın tutulamıyor oluşu”ndan, İTO Başkanı Mehmet Yıldırım'ın işsiz ordusunun tutulamayacağından söz ettiği bir ortamda Türk-İş Başkanı Bayram Meral, protesto eylemi yapmaları halinde provokasyonla karşılaşp “toplumsal patlama dedikleri şeye, yağmaya” neden olmaktan duyduğu endişeyi ifade eder⁹⁶. DİSK Başkanı Süleyman Çelebi, toplumun sağduyulu davranmasının da bir sınırı olduğunu, o güne kadar eleştirel tavır takınılmayarak, vergi ve zamlardan sonra tepki verilmeyişinin hükümete cesaret vermemesi gerektiğini vurgulamış ve hükümete göreve davet etmiştir⁹⁷. Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu (KESK) Genel Başkanı Sami Evren ise, ekonomik krizle birlikte ek iş yapan kamu çalışanları sayısındaki artışı belirterek 4 kişilik bir aile için belirlenen açlık sınırının 248 milyon lira, yoksulluk sınırının 660 milyon lira olduğu Türkiye’de kamu çalışanlarının maaşlarının 275-350 milyon lira arasında değiştiğini ifade ederek ‘sosyal patlama’ kavramına değinmeden ekonomik durumdaki zorlukları vurgulamıştır⁹⁸. Hak-İş Genel Eğitim Sekreteri ve Öz İplik-İş Genel Başkanı Yusuf Engin ise yaşananların ‘sosyal kriz’e neden olabileceği uyarısını yapmakla birlikte çalışan yoksulluktan hareketle zamlara ve ülkenin iç ve dış borcuna dayanarak yaptığı eleştiriyi “sokağa döküelim demiyoruz” ifadesi ile tamamlamıştır⁹⁹. Sendika temsilcileri görüldüğü üzere yanlış anlaşılmaktan kaygı duyan ve çekingen bir muhalafet stratejisi izlemiş ; ‘sosyal patlama’ kavramından mümkün olduğunca uzak durarak eleştirilerini ekonomik kriz ve çalışma hayatındaki rahatsız edici gelişmelere odaklamıştır. Yaşanan kriz koşullarına oranla işçi sendikalarınca yapılan muhalefetin zayıf olmasının iki nedeni olduğu ileri sürülebilir. Bunlardan biri 12 Eylül döneminde toplumsal şiddet odaklarından biri olarak kodlanıp yaşanan ‘toplumsal kaos’un sorumlusu görülmelerinden dolayı kovuşturmaya uğramalarıyken, diğeri önceki bölümlerde vurgulanan sendikalara yönelik yasal düzenlemelerin, özelleştirme yoluyla kamu çalışanları sendikalarının üye sayısının azalması ve II. Sanayi devriminin etkileriyle sendikaların etkinliğinin düşmesidir. Bundan dolayı,

⁹⁶ Bayram Meral’in Korkusu ... , 11.09.2001 , Star , Taşkın Şenol

⁹⁷ Türklerin Acı Çekme Endeksi Daha Yüksek Hürriyet , Haber

⁹⁸ Tek Maaş İflas Etti , 13.07.2001 , Güneş , Haber

⁹⁹ 15 milyon aç ve işsiz Var , 10.03.2002 , Gözcü , Haber

ekonomik ve ‘sosyal kriz’ ortamında önemli bir muhalefet odağı, sendikalar yerine işveren örgütleri olmuştur.

Siyasetçiler tarafından yapılan eleştiriler ise ekonomik krizden hareketle yapılmakla birlikte çözüm önerisi olarak seçimi vurgulamaları bakımından diğer muhalefet ekseninden ayrılır. Seçimi en fazla vurgulayan politikacılar DYP Genel Başkanı Tansu Çiller ile Süleyman Demirel’dir. Çiller Başbakanlık önünde gerçekleşen kendini yakma girişimini ‘sosyal patlama’ olarak niteleyerek tek seçeneğin seçim olduğunu öne sürmüştü¹⁰⁰ ; Demirel ise mali krizin reel sektörü çökerttikten sonra ‘sosyal patlama’ya neden olacağını düşündüğünden erken seçim olmazsa ‘sosyal patlama’ yaşanacağını dile getirmiştir¹⁰¹. Muhalefet partilerinden CHP lideri Deniz Baykal da halkın sağduyulu oluşunun memnuniyet verici olmasını kabul etmekle birlikte Türkiye’deki durumun tehlikeli olduğu yönünde hükümete uyarılarda bulunmuş, esnafın hapisanelere ‘maliye misafirhanesi’ adını taktığından ülkenin durumunun vahametine işaret ederken¹⁰², benzer biçimde Ak Parti Grup Başkan Vekili Mehmet Ali Şahin de insanların cezası üç beş ayı geçmeyen suçları işleyerek kısı cezaevinde geçirme eğiliminin arttığından hareketle siyasi iktidarı eleştirir¹⁰³. Demirel’le birlikte ‘sosyal patlama’yı kaçınılmaz gören bir kişi de Saadet Partisi Milletvekili Metin Kalkan olur ve sonbahara doğru söz konusu hareketlerin gerçekleşebileceğini iddia eder¹⁰⁴.

Toparlayacak olursak, ekonomik kriz dolayımında en fazla ‘konuşma’ yapan olası patlamadan maddi zarara uğrayacak, tepkinin hedefi olacak kesimler olmuş ve bu nedenle siyasi iktidar üzerinde en fazla baskı yaratıp iktidar kuran kesim işadamları/ sanayici kesimi olmuştur. Ücretli çalışanları temsil eden örgütler ‘toplumsal hoşnutsuzluk’ları üzerinden siyasi iktidar üzerinde baskı oluşturabilmekten ziyade ‘toplumsal sorunlar’ nedeniyle yaşadıkları mağduriyetleri öne çıkarmış ; patlaması beklenen ‘öteki’ler ise söylem içinde üzerinden konuşulan ama kendisi pek konuşmayan bir kitle olarak en edilgen kesimi oluşturmuştur. Yapılan tüm konuşmaların muhatabının siyasi iktidar olması ve de yürütmeyi temsil etmesi nedeniyle edimlerini ekonomik / siyasal ve toplumsal alanda kurucu etki yapmasından dolayı siyasi iktidarın tavrı şimdiki bölümde analiz edilecektir.

¹⁰⁰ Afganlılar Bile Bizden Şanslı , 11.10.2001 , Güneş Manşet

¹⁰¹ Seçim Gündeme Geliyor... , 11.07.2001 , Yeni Asya , Köşe Yazısı , Cevher İlhan

¹⁰² Baykal : Bıçak Kemiğe Dayandı , 26.07.2001 , Milliyet , Haber

¹⁰³ Türkiye’nin Durumu Cezaevinden de Beter , 25.12.2001 , Gözcü , Haber

¹⁰⁴ ‘sosyal patlama’ Eylülde , 25.07.2001 , Akit , Haber

f- Siyasi İktidarın Konumu

‘Sosyal patlama’ söyleminin yaşandığı dönemde siyasi iktidar, DSP, ANAP ve MHP’den oluşan üçlü koalisyon hükümetidir ve iktidarın parçalı yapısı, ‘sosyal patlama’ söylemi bağlamında siyasi iktidarın kendini ortaya koyuşunda da görünürdür. Bu konu hakkında konuşan iktidar partileri, MHP ve DSP olmuş, ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz’ın demecine rastlanmazken, bir ANAP milletvekilinin açıklama yaptığı görülmüştür. MHP VE DSP’den siyasi iktidar adına konuşan isimler MHP Genel Başkanı ve Başbakan Yardımcısı Devlet Bahçeli, DSP Genel Başkanı ve Başbakan Bülent Ecevit ve Devlet Bakanı Kemal Derviş olur. Devlet Bahçeli’nin söyleminin çatısını ‘sosyal patlama’ ihtimalini vurgulayanlara dönük eleştiriler ile Türk halkının karakteri oluşturmaktadır. Bahçeli’ye göre ‘sosyal patlama’ ifadesini kullanmak bile krizi derinleştirmektedir ve bu yolla ‘felaket tellallığı’ yaparak hükümete ‘istifa çıkırtkanlığı’ yapmak doğru değildir¹⁰⁵. Krizi aşmanın ön koşulu ise yüksek moral gücü ve hükümete olan güvendir. Ayrıca Bahçeli’ye göre Arjantin toplumu ile Türk milletinin karakteri bağdaştırılamaz ; Türk halkının kanaatkar, şükür sahibi yapısı yağmanın Türkiye’de yaşanmasını engelleyici rol oynamaktadır. Bahçeli, ‘sosyal patlama’ ihtimali üzerine yazanları “Arjantin’de böyle oldu, siz de böyle yapın der gibi konuşuyorlar, aldırış etmemek lazım, etmiyoruz da” diyerek eleştirir¹⁰⁶ ve krizden çıkışın önkoşulunu panik psikolojisinden çıkış olarak belirleyerek çözümün bundan geçtiğine inanır¹⁰⁷. Başbakan Ecevit ise durumu ilk değerlendirişi ‘kışkırtma’¹⁰⁸ tepkisinden sonra Türk milletinin niteliklerine dayanma açısından Bahçeli’ye benzer eğilim göstermiştir ve sıkça Türk halkının sabırlı olduğunu, ekonomik programa güvendiği ve geleceğe umutla baktığını vurgulamıştır¹⁰⁹. Başbakan Ecevit’e ekonomik programa ilişkin en büyük destek ise doğal olarak ekonomiden sorumlu Devlet Bakanı Kemal Derviş’ten gelir ve Derviş, ‘sosyal patlama’ olmayacağı inancını daha çok ekonomik açıdan temellendirir. Derviş’e göre gelir dağılımındaki dengesizlikler huzuru bozucu olsa da ‘sosyal patlama’ yaşanacağını söylemesi gerçekçi değildir ve gelir eşitsizlikleri sürdürülebilir bir büyüme ile kolaylıkla giderilebilir. Derviş, ülkedeki ‘toplumsal hoşnutsuzluk’ların ifadesi olan esnaf eylemlerini de

¹⁰⁵ Kara Propaganda Yapmayın , 05.01.2002 , Milliyet , Haber , 09.09.2001 , Bahçeli : Kriz çok ciddi , Radikal , Haber , Bahçeli’yi Dinlerken , 11.09.2001 , Milli Gazete : Köşe Yazısı , Abdülkadir Özkan

¹⁰⁶ Kara Propaganda Yapmayın , 05.01.2002 , Milliyet Haber

¹⁰⁷ Bahçeli’den Askere Övgü , 04.04.2001 , Radikal , haber

¹⁰⁸ Kuşku , 06.04.2001 , Cumhuriyet , Hikmet Çetinkaya

¹⁰⁹ Ecevit : Sosyal Patlama Olmaz , Enflasyon Sapar , 25.07.2001 , Hürriyet , Haber ; Halk Krize Sabrediyor , Ecevit : Sosyal Patlama Olmaz , 25.07.2001 , Manşet , Milliyet

‘sinir krizi’ olarak değerlendirmiş¹¹⁰ ve krizden çıkış reçetesini ise iki unsur oluşturmuştur : ‘Birbirimizi sevelim’ ve ekonomik istikrar programının kararlılıkla sürdürülmesi gerekliliği¹¹¹.

Genel perspektif bu şekilde belirlenebilmekle birlikte, iktidar mensuplarının kendi arasında da ihtilaflara ya da aykırı seslere rastlanmaktadır. Bunlardan en belirginini Bakanlar Kurulu toplantısında yaşanan ‘sosyal patlama’ tartışmasıdır. Adalet Bakanı Hikmet Sami Türk’ün, gittiği maçta kendisinin ve devlet büyüklerinin yuhalanmasını ‘sosyal patlama’ işareti olarak değerlendirmesi, Devlet Bakanı Kemal Derviş tarafından ekonomik gerekçelerle reddedilmiştir. Derviş, Arjantin ve Türkiye’deki farklı ekonomik modellere Arjantin’de iki kez yaşanan %7’lik ücret indirimine karşı Türkiye’de ilk 6 ay için çalışanlara %15 zam verildiğini vurgulamıştır¹¹². Bu durum, siyasi iktidar mensuplarının bile güvensiz ve ikna edilme ihtiyacı içinde oldukları yolunda okunmuştur. Yine iktidar partisi üyesi olup, siyasi iktidarın genel söyleminden sapma olarak değerlendirilebilecek iki isim de ANAP milletvekili Işın Çelebi ile DSP milletvekili Rıdvan Budak’tır. Işın Çelebi ekonomik krizi vurgulayarak, “eğitim görmüş genç nüfusun %27’si işsiz kaldıysa, kentlerde çalışanların % 30’u işini kaybettiye ve uygulanan program büyüme öngörmüyorsa, yoksulluk ve işsizlik üretiyorsa insanların Meclis’e koşmalarını yadırgamamak gerektiği” değerlendirmesini yapar¹¹³. İktidar politikalarına karşı iktidar içinden gelen en sert tepki ise Rıdvan Budak’tan olur. Budak hükümeti şu sözlerle uyarmıştır: “Sayın Derviş, ‘Türkiye’de sosyal patlama olmaz’ sözlerinin rehavetine kapılmamalıdır. Sabır taşı çatlamak üzeredir. Kimse alıp satmıyorsa, yemiyorsa, içmiyorsa, işte sosyal patlama budur.”

Görüldüğü gibi siyasi iktidarın ‘sosyal patlama’ söylemine ilişkin tavrı sapmaları istisna tutarsak, daha çok durumu yadsıma olarak gelişmiş ve üç boyuttan oluşmuştur:

- 1- Kriz, ciddi bir ekonomik krizdir, ancak kısıktımlar sonucu siyasallaştırılmak istenmektedir.
- 2- Varolan ekonomik krizden, ekonomik istikrar programı uygulanarak çıkılabilir.
- 3- Türk halkı kanaatkar, şükür sahibi ve sabırlı olduğundan Türkiye’de yağma ve ‘sosyal patlama’ yaşanmaz.

¹¹⁰ Sinir Krizi : Ülke Sinir Krizine Girdi , 05.04.2001 , Milliyet , Manşet

¹¹¹ Derviş : Herkes Birbirini Sevmeli , 14.07.2001 , Türkiye , Haber

¹¹² Sosyal Patlama Kavgası , 03.08.2001 , Milliyet , Haber

¹¹³ İşte TBMM , 21.03.2002 , Sabah , Köşe Yazısı , Yavuz Donat

Siyasi iktidar kanadından yapılan açıklamalardan bir refleks olarak doğduğu söylenebilecek olan ‘kışkırtma’, komplo zihniyetinin bir tezahürüdür. Devlet/toplum ilişkileri ‘toplumsal sorun’ ve ‘toplumsal hoşnutsuzluk’ bağlamında analiz edilirken vurgulanan komplo zihniyeti, ‘toplumsal sorun’ ve ‘toplumsal hoşnutsuzluk’ların ifadesinin bir ‘dış düşman’ tarafından destekleniyor olduğu fikrinden kaynaklanır ve meseleyi güvenlik sorunu olarak görür. ‘Sosyal patlama’ söylemi içerisinde siyasi iktidarın tavrı bu anlamda bir sürekliliğe işaret eder ancak söz konusu ‘kışkırtma’ kavrayışı bir refleks gibi ortaya çıkmış, açıklamalar yapılırken uzunca bir süre bu argümana dayanılmayıp ifadeler Türk milletinin niteliklerine kaymıştır. Bunun nedeni ‘kışkırtma’larla hareketlenen muhalefet eğiliminin her zamankinden geniş tabanlı oluşu ; yani durumu ‘düşman’ ve devletin bekası söylemine dayanarak değerlendirmenin ‘topyekun düşman’ tasavvuruna neden olması itibarıyla siyasi iktidar tarafından tercih edilir değildir. Dolayısıyla bu alanda hem bir süreklilik hem de bir kırılmadan söz edilebilir. Siyasi iktidar sorun karşısında geleneksel stratejisini sürdürememiş, yine devlet / toplum ilişkisinde millete yüklenen anlamlara referansla kurulan açıklamalara ağırlık vermiştir. Ancak geleneksel devlet/toplum ilişkisinde Türk milletinin nitelikleri tali / örtülü bir unsur olarak yer alırken ve vurgu daha çok ‘devlet’in önceliği, güçlülüğü, kutsallığı noktalarına yapılırken, siyasi iktidarın bu alandaki söylemi Türk halkının kanaatkarlığı, sabırlı ve şükür sahibi oluşu, başkaldırı ve ayaklanma geleneğinin olmayışına odaklanır. Hükümetin bu girişimi, ulusalcı partilerin ekonomik ve sosyal sorunları ulusal kimlik sorununa bağlama, dolayısıyla her türlü sorunun çözümünün ulusal sorunun çözümü yoluyla gerçekleşeceği stratejisiyle örtüşür (Salecl, 1995: 278,279). İktidar mensupları, ‘toplumsal sorun’ merkezli tartışmayı ulusun özelliklerine dayanarak etkisizleştirmeye ve sorunu ‘ulusal sorun’laştırmayı deneyerek söylemini bunun üzerine inşa etmiştir. Türk milletinin özelliklerine dayanma girişimi, aynı zamanda ulusallık noktasında muhalif olanı içinde eritme girişimidir. Ayrıca siyasi iktidarın Türk halkının niteliklerine yaptığı vurgu, bu nitelikleri kurmaya dönük bir hareket olarak da okunabilir.

Siyasi iktidar, söylemini ‘kutsal devlet’e oturtmamakla birlikte, söylem içinde Türk milletinin neden patlamayacağına ilişkin analizlerin içinde Türk milletinin kutsal devlet algısının oluşuna da değinilir ve ‘kutsal devlet’ çerçevesindeki nitelemeler, geçmişte toplumsal alanda çeşitli tekniklerle bir yananlam olarak kurulurken, söz konusu sorun vasıtasıyla düzanlama dönüşür. Bu aynı zamanda ‘sosyal patlama’ tartışması’ ile ‘kutsal devlet’in kullanılabilirliğindeki artışa işaret eder. Laclau’ya göre “bir söylemin kullanılabilirliği, bir

söylemin varoluşuyla aynı şey değildir. Bir şey, eklemlenmesiyle kullanılabilir olur” (Sayyid, 1995: 329). ‘Kutsal devlet’ söylemi de geleneksel devlet söyleminin önemli bir parçası olarak varolmakla birlikte ‘sosyal patlama’ söylemine eklemlenmesiyle kullanılabilir hale gelir.

Siyasi iktidarın krize ve olası patlamaya ilişkin önlemler politikasını güvenlik önlemleri ve sosyal politika önlemleri olarak ayırtırmak mümkündür. Güvenlik önlemleri vurgusu ‘sosyal patlama’ tehlikesine karşı Genelkurmayın kendi bünyesindeki Psikolojik Harekat Merkezine benzer bir birimin Emniyet Genel Müdürlüğü’nde de kurulması önerisi ile dikkat çeker¹¹⁴. Hükümete yapılan uyarılar sonucu, MGK’ya sunulan güvenlik raporunda ‘sosyal patlama’ olasılığına karşı önlem alınması gereği olarak kriz aşılana dek 11 kentte güvenlik önlemlerinin arttırılması kararı benimsenir. Ayrıca Genelkurmay Başkanı Org. Hüseyin Kıvrıkoğlu’nun askeri birliklere belirli bir mesafeye kadar bina yapımını yasaklayan uygulamanın gözden geçirilmesi istemi, siyasi iktidarın önlemlerinin güvenlik meselesine kayacağını göstermektedir¹¹⁵.

Genelkurmay tarafından yapılan güvenliği tehdit edici bir sürecin var olduğuna ilişkin açıklama ve önlemlerin bu çerçevede alınması gereğine dair vurgu ; Türkiye’de ‘proteryan nüfuza’ sahip bir kurum tarafından sorunun dile getirilişi noktasında ‘sosyal patlama’nın söylemsel yolunu açar. Genelkurmay tarafından yapılan açıklamalardan önce her ne kadar ‘öteki Türkiye’ söylemi vasıtasıyla hoşnutsuzluk duyan bir kitleye işaret edilmişse de kavramsal olarak ‘sosyal patlama’nın kullanımının yoğunlaşması söz konusu açıklamalardan sonraki tarihlerde gerçekleşir. Konuşma salt bir durumu tanımlayıp betimleme işlevi olan bir edim değil ; aynı zamanda neyin söylenebilir/söylenemez olduğunu kuran bir pratik olarak söyleme işaret eder. Söylemsel oluşumlar neyin nasıl söyleneceğini belirlerken ideoloji, anlamları ve özneleri belirleyerek bireyi özne haline getiren söylem olarak işler. Mesajın iletisi söylem ise söylenebilecek olanın sınırlarını çizen kodlamadır. Kodlama düzanlamdır ; farklı grupların koda yüklediği kodaçım ise yananlamdır. (Üşür, 1997: 89-110) Genelkurmay tarafından yapılan ‘sosyal patlama’ uyarısı düzanlam ise yananlam iletide edilgen bir dil kullanılması itibariyle belirsiz olan ve farklı gruplar tarafından algılanan ama aynı zamanda açıkça dile getirilmesinden çekince duyulan olası patlamanın aktörleri meselesidir. Alınması planlanan güvenlik önlemlerinin toplumsal alanda huzuru sağlaması amacı söylem içinde düzanlam olarak kurulurken ; bir korku nesnesi haline gelen patlamanın gerçekleşmesi ve de

¹¹⁴ ‘Sosyal Patlama’ya Önlem Alın, 16.07.2001, Akşam, Haber ; Sosyal Patlamaya Dikkat, 25.04.2001, Cumhuriyet, Haber

¹¹⁵ MGK’da Ekonomik Kriz Değerlendirildi , 26.07.2001 , Sabah ,Haber)

tepkinin dışsallaşması durumunda sivrilen öznelerin ceza pratikleriyle etkisiz hale getirileceği yananlam olarak örtülüdür. Barthes, “‘dil’e denk düşen ‘düzanlam’ı , birincil / açık dil düzeyi, ‘söz’e denk düşen ‘yananlam’ı ikincil / gizil düzeydeki dil (ideoloji ya da mit) olarak tanımlar. Yananlam özne tarafından alınır ama ‘okun’maz” (ibid, 86).

Toplumsal tahakküm dilsel pratikler yoluyla iktidar tarafından söyleme dışsal olmayarak söylemin içinde kurulabilir. Laclau ve Mouff’a göre “egemenlik ve tahakküm , bastırılma çarpıtılma, dışlanma olarak değil, söylem aracılığıyla uyumlu ve itaatkar öznelerin yaratılması olarak tanımlanabilir” (ibid, 58). ‘Sosyal patlama’nın ‘tehlike’ ve ‘tehdit’ olarak kodlanması ve kamusal güç kullanma erkinin devreye gireceği mesajı ‘sembolik şiddet’ ile itaatkar öznenin oluşumuna katkıda bulunur. Söz konusu ‘sembolik şiddet’ Pierre Bourdieu’nun kuramında işaret ettiği ; ‘tonlama’, ‘söz seçimi’, ‘cümle vurgusu’ gibi noktalara referansla toplumsal hiyerarşinin dizilimini görünürleştiren dilsel iletişimin iktidar ilişkilerini açıklaması olgusunda netleşir. ‘Konuşma’ yoluyla “vazgeçirmek, tehdit etmek, korkutmak, yönlendirmek ya da zorlamak” mümkündür ve bu türlü edimlerle iktidar kurmak bildik şiddet aleti vasıtasıyla iktidar olmaktan farklıdır. ‘Konuşma’yı yapan aktörün konumu ve konuşma bağlamı, konuşanın konuşma hakkına ilişkin bir konsensüsün varlığı, ‘sembolik şiddet’ olarak kurulan iktidarın meşruiyetinin kaynağıdır (Bourdieu’dan akt. Üşür, 1997). ‘Sosyal patlama’ kavramı vurgusu ile varolan ekonomik kriz eleştirisini ‘sosyal patlama’ bağlamına çeken ve tartışmanın sınırlarını genişletip, belirleyerek yön veren MGK’nın askeri kanadı ; devlet toplum ilişkileri analiz edilirken değinilen etkin konumundan kaynaklanan meşruiyeti vasıtasıyla siyasi iktidara ‘önlemler’ çatısı altında mesaj vererek hem iktidarı tartışmaya taraf haline getirmiş hem de medyada bu meseleye ilişkin açıklamaların yazılmasını mümkün kılacak zemini kurmuştur.

‘Toplumsal sorun’ olgusu, siyasi iktidara yapılmış kendi içinden ve dışından tüm eleştirilere karşın, siyasi iktidarın ‘sosyal patlama’ algısında belirleyici olamamıştır. İktidar büyük ölçüde ‘Türkiye’de patlama olmaz’a dayanmıştır ancak MGK’da askeri kanatın uyarılarının dikkate alındığı da görülür. Güvenlik açısından sıkıntı duyulmasının nedeni ise bireysel ve örgütsüz sokak hareketlerinin kontrol kaybına neden olması ve Türkiye’de sendikaların ve kitle örgütlerinin artan işsizlik ve geçim sıkıntısından dolayı tabanlarından gelen baskıyı dengeleyememeleri endişesidir¹¹⁶. Sadece güvenlik önlemi almanın sorunu ortadan

¹¹⁶ ‘Patlama’ MGK’da : Devletin Zirvesinde Sosyal Patlama Konuşuluyor , 23.07.2001 , Radikal , Köşe Yazısı , Murat Yetkin

kaldırmayacağı dikkate alınır, siyasi iktidarın Dünya Bankası yardımı için destek vermesi, ‘moral haftası’ istisna tutulursa ‘toplumsal sorun’un etkisinin hafifletilmesine etki edecek tek icraat olarak değerlendirilebilir. Sağlık Bakanlığı’nın 3-9 Eylül haftasını Moral Haftası ilan etmesi, toplumun moralinin yükseltilmesinin sorunu çözeceği vurgusundan krizin psikolojik olduğu savına dayanır. Halkın moralsiz olduğunu düşünen Sağlık Bakanı Osman Durmuş, ‘Moral Haftası’ kapsamında sağlık projesi geliştirir ; bu projeye hafta boyunca sağlık ekipleri köy ve mezralar dahil tüm evlere gidip vatandaşın moral değerini ve kondisyon durumunu ölçerek artırma çalışmaları yapacağı öngörülmüştür. Diyanet İşleri Başkanlığı ile işbirliği halinde 31 Ağustos Cuma hutbesinde de haftanın duyurulması önlemler kapsamında düşünülmüştür ve söz konusu uygulama Türk Tabipler Birliği (TTB) Merkez Konseyi Başkanı Füsun Sayek tarafından gerçekçi çalışmalar yapılmadığı yönünden eleştirilmiştir¹¹⁷.

Dünya Bankası’nın ‘Sosyal Riski Azaltma Projesi’ (Social Risk Mitigation Project / SRMP) ise hem sosyal adaletsizliğin ve yoksulluğun yoğunlaşp görünürleşmesini vurgulaması açısından hem de siyasi iktidara yön vermek adına önemli bir metin olarak karşımıza çıkmaktadır. Doğu, İç ve Güneydoğu Anadolu, Karadeniz bölgeleri ile İstanbul ve Ankara gibi metropollerde yapılan araştırmalara dayanılarak hazırlanan raporda acil yardım gerektiren en yoksul kesime yönelik olarak bazı düzenlemelerin acilen yapılması, devletin sosyal yardım ve hizmet sisteminin yeniden inşa edilmesi, nüfusun en yoksul %8’ine yönelik asgari sağlık/egitim hizmetleri ve iş olanakları yaratılması gereği vurgulanır. Raporda Türkiye’ye ilişkin tespitler şu şekildedir :

- Zorunlu olmasına karşın, ailelerin büyük bir bölümü, çocuklarını okula göndermek istememektedir.
- Ailelerin bu tutumunun nedeni ise devlet okullarında 20 milyon kayıt parasını ödemekte bile zorlanmaları ; çocukların üniforma, ayakkabı ve diğer eğitim giderlerini karşılayamamalarıdır.
- Dar gelirli ailelerde küçük yaşta çocuklar dahil tüm aile fertlerinin artık eve girdi sağlayan birer çalışan olarak görülmesi, Türkiye’nin geleceği ve beşeri sermayesi için olumsuz bir durum yaratmaktadır.
- Ailelerin gıda sepeti değişmiştir ; dar gelirli aileler artık et, taze sebze ve meyve alamayıp büyük ölçüde ekmek tüketmektedir.

¹¹⁷ Durmuş İlanla Motive Edecek , 24.08.2001 , Hürriyet , Haber

- En çok etkilenen kesimler herhangi bir sosyal güvenceden yoksun çok çocuklu aileler ve dağılan ailelerdir . Eğitim düzeyi düşük aileler açlık sınırı altında yaşamaktadır.
- Geçici işlerde çalışanlar ve mevsimlik işçiler büyük risk altındadır ; işsizlik sigortası, son krizlerde işsiz kalan kesim için yararlı olmamıştır.

Raporda, hükümetin son ekonomik krizden sonra ‘sosyal patlama’ riski karşısında tedirgin olduğu , bu riski azaltmak için geliştirilecek anahtar projeye Dünya Bankası’nın finansal kaynak ve rehberlik hizmeti vereceğinden de söz edilir. Dünya Bankası, proje kapsamında 748 milyon dolarlık bir yardımı, krizle baş edemeyen yoksul ailelere yönlendirecek ve proje, Milli Eğitim ve Sağlık Bakanlığı, DİE, Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu ile protokol imzalanarak, ortak bir çalışma olacaktır. Projenin koordinasyonunu ise Sosyal Yardımlaşmayı ve Dayanışmayı Teşvik Fonu (Fak-Fuk-Fon) yürütecektir¹¹⁸ ve bu proje ile siyasi iktidarın Dünya Bankası ile birlikte çalışma yapması, ‘sosyal patlama’ olasılığını büyük ölçüde yadsımış olmasına rağmen, alacağı önlemlerin ve kararların, söz konusu kurum tarafından etkilendiğine işaret eder. Siyasi iktidarın Dünya Bankasının raporu doğrultusunda geliştirilen proje için işbirliği yapması, aynı zamanda iktidarın ‘toplumsal sorun’u yadsıma politikasında bir sapma gibi değerlendirilebilir. Söz konusu işbirliği siyasi iktidarın Türkiye’de yaşanan ‘toplumsal sorun’un özet bir betimlemesi niteliği taşıyan bir belgeyi baz alması nedeniyle, ‘toplumsal sorun’un varolduğunun iktidar tarafından onaylanmasının tek göstergesidir.

¹¹⁸ Ye Ekmeği , İç Suyu , 02.08.2001 , Milliyet , Haber

SONUÇ

‘Sosyal patlama’ söylemi, 1980’lerde başlayan sürecin ürettiği ‘toplumsal sorun’lar ile bu sorunlardan kaynaklanan ‘hoşnutsuzluk’ların topyekün gündeme geldiği ilk büyük sorgulamaya ve yeni sağ hegemonik girişiminin bu momentte krize girdiğine işaret eder. Söz konusu sorgulama, ekonomik kriz vasıtasıyla giderek daha yoğunlaşan ve görünürleşen mağduriyetin artık gözardı edilebilir boyutlarda olmadığına farkına varıldığı, sınıfsal farklılıkların sosyal adaletsizlikle bağlantılandırıldığı bir aşamadır. Türkiye’de ‘toplumsal sorun’a ilişkin duyarlılık, uzunca bir süre ‘fakir edebiyatı’ olarak nitelenirken, 2000’li yıllarda gerçekleşen tartışma vasıtasıyla bu alanda kırılma yaşanmıştır. Ancak söz konusu tartışma, ‘toplumsal sorun’lardan dolayı toplumun bazı sınıflarının mağdur olması nedeniyle gündeme gelmeyip, Arjantin’de ‘sosyal patlama’ yaşanmasına referansla, Türkiye’de de bu durumun olası görülmesinden gündeme gelir ; yani ‘toplumsal sorun’ kamusal alanda bazı sınıflar için ‘tehlike ve ‘tehdit’ olarak algılandığı noktada önem kazanır.

1980’li yıllarda etkinleşen yeni sağ ideolojinin refah devleti uygulamalarından kopuş ile ‘toplumsal sorun’ üzerinde yaptığı etkiler 1990’lara gelindiğinde giderek belirginleşirken söz edildiği gibi 2000’li yıllarda önemli bir tartışma haline de dönüşür. Farklı ülkelerde de gözlemlenebilecek süreç, Türkiye’de hem yeni sağ politikaların yaşama geçirilmesinin gerilimli bir ortamda darbe yoluyla gerçekleşmesinden kaynaklanan otoriterleşme nedeniyle, hem de neo-liberalizm ile neo-muhafazakarlık eklemlenmesinin refah devletinin demokratik öğelerini getirilmesinden dolayı meseleyi daha da kronikleştirir. Bu dönemde ihracata yönelik sanayileşme stratejisi tercih edilmiş, neo-liberalizm ile sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ve mali sermayeye öncelik tanınması amaçlanmıştır. Aynı zamanda kitlesel üretim yerine esnek üretim, esnek çalışma koşulları etkinleşirken, özelleştirme ile devletin kamu hizmeti

retmesi aşındırılır; taşeronlaşma ile düşük ücretli işçi çalıştırarak daha az maliyetle üretim yapmak mümkün hale gelir, yasal düzenlemelerle sendikasızlaştırma politikası gdlr. Bu dönemde ekonomik vurgu, toplumsal alanda sivrilirken otoriter zihniyet, siyasi çağrışımlardan uzak, ekonomik varlık olarak vatandaş oluşumunu olumlar ve dinsel muhafazakarlığı ne çıkarır. Komünizm tehdidine karşı dini gündelik yaşamın merkezi haline getirme stratejisi, 1990'lı yıllarda rejim tartışmaları ile önemli bir çatışma eksenini belirir ve "toplumsal hoşnutsuzluk"ların ifadesi din merkezli bir söylemin içine koyar. "Toplumsal hoşnutsuzluk" grnrleşmezken ve/veya farklı kodlamalarda ifade edilirken, zal döneminde kurumsallaşmaya başlayan nüfuz ticareti yoluyla zenginleşme, banka hortumlamaları, finansal vurgunlar, kişiselleşen avanta-rant mekanizmaları çok büyük mafyatik boyutlara ulaşır. Toplumsal alanda gayri meşru görülen zenginleşme ne çıkar ve bu yolla zenginleşen bir kitlenin karşısında giderek büyüyen "toplumsal sorun" mağduru bir kitle oluşur. Söz konusu mağduriyet ise büyük ölçüde yoksulluk ve işsizlikten doğar. Çalışma ile iş algısındaki dnşmlerin 'çalışma'yı uuculaştırması, bireyselleştirmesi ve 'herkes için iş gvensizliğı mesajı' 'is'i kıt bulunan bir 'mal'a dönüştürürken kişiye her türlü koşulda 'iş'i kabul etmeye de iter. Bu esnada iş gücünü satamayan kişi fazlalık halini dönüşüp dışlama odağı halini gelme tehdidi ile karşı karşıyadır. İşsizliğin giderek yapısallaşması ise bu durumu daha da kronikleştirir; kısa vadede iş bulma umudunun kırılışı bireyin psikolojisini büyük ölçüde bozar. Bozulan psikolojinin çoğu zaman fizyolojik sorunlara yol açması ise yoksulluğu dngselleştirirken işsizliğin yapısallaşmasına eklemlenir.

Neoliberal politikalar 'toplumsal sorun'u derinleştirirken, neoliberalizmin 'toplumsal sorun'u bireysel yetersizliklere bağlama eğilimi, 'toplumsal sorun'un giderilmesi alanında açıklıklara da neden olmaktadır. Sosyal yardımlardan yararlanmanın 'çalışamaz durumda olmaya referansla 'özellik' ilkesine dayandırılması ve 'sosyal sermaye' kavramı ile sivil girişimi ne çıkarma stratejisi, özellikle gelişmekte olan ülkelerde mağduriyeti gidermezken, sosyal yardım sivil inisiyatife bırakıldığı ölçüde mağdurlar için 'lütuf' haline gelmiştir. Böylelikle Türkiye'de 'toplumsal sorun' yoğunlaşırken ve kitleselleşirken, bu durumun hissedildiğinin bir ölçüde azaltılması, sosyal politikadan ziyade ağ ilişkileri, 'nöbetleşe yoksulluk' bağlamında hemşerilik ilişkileri ile aile dayanışması aracılığıyla sağlanmıştır. Ancak son zamanlarda bu tarz ilişkilerin tıkanması, bu tıkanmanın zengin/yoksul arasındaki mekansal ayrışma, 'dışlama' olgusu ile aynı dönemde yaşanması ilişkileri çatışmalı bir eksene de kaydirmaya başlamaktadır. Zengin kitle, kentin patolojik görülen unsurlarından arınma amacıyla 'korunaklı adacıklar', 'kurtarılmış bölgeler', "villa

gettoları' olarak adlandırılan yerleşkeleri tercih ederken, dar gelirler ile kırsal alandan kentlere göçenler gecekondularında yoğunlaşmıştır. Gecekondular için zamanla yapımcı / kullanıcı özdeşliğinin kalkması ise gecekonduyu metaya dönüştürmüştür, ilk göçenler 'nöbetleşen yoksulluk' sürecinde gelir elde ederken, ardıllarının mağduriyetleri büyük ölçüde pekiştirilmiştir.

'Toplumsal sorun' bu denli derinleşirken, toplumsal sorun dan kaynaklanan hoşnutsuzluğun neden örgütlü mücadele yoluyla ifade edileceğinin beklenmeyip, 'patlama' biçiminde yaşanmasının beklendiği, Türkiye'de örgütlü mücadeledeki seyirden hareketle anlamlandırılabilir. 24 Ocak Kararları ile yürürlük kazanan neo-liberal ekonomi politikalarının, kısıtlayıcı yasal düzenlemelerin ve II.Sanayi devriminin etkileriyle sendikal hareketin zayıflaması, 'toplumsal hoşnutsuzluk' görünümünün geleneksel devlet/toplum ilişkisine referansla 'güvenlik' çerçevesinde değerlendirilişi, hoşnutsuzlukların ifadesini örgütlü zeminden kişisel hareketlere ve kontrolsüz kitle hareketlerine kaydırmasını olanaklı kılar ve Türkiye'de 'sosyal patlama' olasılığı tam da bu noktadan türer : 'toplumsal sorun'un bu kadar kronikleştiği ve 'toplumsal hoşnutsuzluk'ların dile getiriliş yollarının kapalı olduğu noktada tepkinin dışsallaşarak 'yağma' halini alması olasıdır.

Türkiye'yi 'sosyal patlama'yı tartışır noktaya getiren zemin neo-liberalizmin kitleselleştirdiği 'toplumsal sorun' olgusu ve 'toplumsal sorun'a karşı devletin politika üretmemesi ile 1980'lerde iyice göze batan haksız ve devlet destekli zenginleşmenin aktörlerinin gösterişçi tüketim eğilimlerinin 'dışlama' pratikleriyle aynı toplumsal düzlemde gerçekleşmesinden kaynaklanır. Toplumsal alanda çok güçlenen 'sosyal adaletsizlik' duygusu 'patlama' olgusu açısından 'ekonomik ulaşılabilirlik' düzeyinden daha fazla belirleyicidir. 'Sosyal adaletsizlik' inancı, yeni sağın hegemonik projesini başarısız olduğu ve meşruiyet kaybına uğradığı momentte önemli bir unsur olarak belirir. Bu bağlamda siyasi iktidarın tartışmadaki tavrını bir yönüyle yitirdiği meşruiyeti sağlama girişimi olarak değerlendirmek mümkündür. Söz konusu girişim toplumsal bir 'tehlike' sanrısı üzerinden 'ülkenin güvenliğinin tesisi'nin sağlanmasının bir 'kamu hizmeti' olmasından dolayı bir bakıma meşruiyeti artırma yönünde işlerken, başka bir yönden gerektiği durumda, 'güvenlik' için baskı uygulanabileceği iması ile ülkedeki muhalefet hareketleri pasifize edilir. Böylelikle 'sosyal adaletsizlik' fikri ile yoğunlaşan 'toplumsal sorun' ve 'hoşnutsuzluk' algısı geleneksel 'güvenlik' söylemi ile baskılanır. Söz konusu ima, Türkiye'de 1980 sonrası daha da otoriterleşen devlet zihniyetinin stratejileriyle süreklilik ilişkisi içindedir ve 'kamu hizmeti' anlamında 'güvenlik' bir bakıma otoriter yönü örtmeyi sağlayan bir anlam düzeyi olarak okunabilir.

Toparlayacak olursak, ‘sosyal patlama’ ile yoksulların ‘yağma’ yapacağına ilişkin kanının, Türkiye’de henüz rastlanmayan sınıf-altı tartışmasının zemini oluşturduğunu söyleyebiliriz. ‘Sosyal patlama’ söylemi içinde net olarak ifade edilmekten kaçınılan, adı konmayan kitlenin ‘tehlikeli’, ‘tehdit’ olarak kodlanması, bu tartışmanın ileriki bir aşamada form değiştirerek yeniden ortaya çıkmasına neden olabilir. Türkiye’de 1980 sonrasında zenginliğin ve tüketimin sergilenmesi noktasından gelişen dışlama pratikleri, 1990’ların sonlarında kronikleşen ‘toplumsal sorun’ ve sosyal adaletsizlik algısıyla ‘Öteki Türkiye’ söylemiyle gündeme gelirken, 2000’li yıllarda ‘Öteki Türkiye’ söylemi, ‘öteki’lerin sessiz kalmayacağı, tepkilerini göstereceği beklentisinden ‘sosyal patlama’ olasılığına dönüşür. ‘Sosyal patlama’ tartışmasına kadar geleneksel ahlaki söylem ile insan hakları kavrayışının etkilerinden dolayı daha örtülü, yan anlamlardan okunabilen ve spesifik ‘dışlama’ pratikleri göze çarparken ; bu eşikten sonra daha aleni, düz anlamlar olarak kurulan, kitleselleşmiş bir söylemin gelişmesinin yolu açılır ve bu noktadan hareketle oluşacak söyleme üzerinden yükseleceği bir meşruiyet zemini sağlanır. Bu bağlamda, ‘sosyal patlama’ çerçevesinde gerçekleşmesi tasarlanan pratikler ister dışa patlama olarak, ister içe patlama olarak algılsın, ‘suç’ kapsamında değerlendiriliyor oluşu, ‘toplumsal sorun’ ve sosyal politika alanını ileriki yıllarda ceza politikaları sorunsalına çekmesi olasıdır.

KAYNAKÇA

- Akçar , Ş. , (1998) , **Sivil Toplum Kuruluşları Diyalogu içinde** , s. 197-202
- Akdoğan , A. A. , (2002) , “Toplumsal Sermaye : Yeni Sağın Küresel Yüzü” , Y. Özdek (ed.) içinde , s. 71-85
- Akkaya , Y. , (2002) , “Göç , Yoksulluk ve Kentsel Şiddet” , Y. Özdek (ed.) içinde , s. 203-215
- Akpınar , H. , (2001) , **28 Şubat , Postmodern Darbenin Öyküsü** , Ankara : Ümit Yayıncılık
- Aktan , C.C. , (1996) , “Özal’ın Değişim Modeli ve Değişime Karşı Direnen Güçlerin Tahlili” , **Türkiye Günlüğü** , Sayı :40 , s. 16-31
- Alada , A. B. , Sayıta , s. U. , Temelli , s. , (2002) , “Küreselleşme , Yoksulluk ve Şiddet Bağlamında Sokak Çocukları” , Y Özdek (ed.) içinde , s. 235-269
- Arıoğlu , E. C. , (1994) , **Dünya’da ve Türkiye’de Özelleştirme** , E. Arıoğlu (ed.) , Ankara : Türkiye Maden İşçileri Sendikası Yayını
- Arslan , Z. , (2001) , **Televizyonda Suç Söylemi ve İdeoloji , Hegemonya , İktidar İlişkisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi , Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü , Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi (Siyaset Bilimi) Ana bilim dalı , Ankara
- Aslanoğlu , R. , (1995) , “Kaos Teorisi , Postmodern Durum ve Kent” , **Birikim** , sayı 68/69 s. 88-97
- Ata , S. , (2002) “Sürdürülebilir Bir Barbarlığa Doğru mu ? Özgürlükçü Bir Topluma Doğru mu ?” , **Özgür Üniversite Forumu** , sayı 19-Temmuz / Eylül , s. 35-54
- Atay , T. , (1997) , “Devletin Ülkesi ve Milleti?” , **Birikim** , Sayı : 93-94 , s. 92-98

Avcı , G. , (2000) , “Türkiye’de Arayışlara bir Örnek” , Davutoğlu vd. (ed.) içinde , s. 33-47

Ayata , S. , Ayata , A. G. , (1996) , **Konut Komşuluk ve Kent Kültürü** , Ankara : T.C.
Başbakanlık Toplu Konut İdaresi Başkanlığı Konut Araştırılması Dizisi : 10

Balcı , Ş. G. , (2002) “Yoksulluk ve Sosyal Dışlanmanın Hukuksal Nedenleri ve Çözüm
Arayışları” , Y. Özdek (ed.) içinde , s. 477-489

Bali , R. N. , (2002) , **Tarz-ı Hayattan Life Style’a** , İstanbul :İletişim

Bali , R. N. , (2001) , “80’li ve 90’lı Yılların Mirası” , **Birikim** , sayı : 152 /153 , s. 206-210

Başer , E. , (1995) , “Özelleştirme Vesilesiyle İktisada ve Kamusala Dair” **Birikim** , sayı :
80, s. 7-19

Başkaya , F. , (2002) , “Kalkınma : Bir Efsanenin Sonu” , **Özgür Üniversite Forumu** ,
sayı:19, Temmuz / Eylül , s. 7-27

Başkaya , F. , (1986) , **Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi : Devletçilikten 24
Ocak Kararlarına** , Ankara : Birlik Yayıncılık

Bauman , Z. , (1999) , **Çalışma , Tüketici ve Yeni Yoksullar** , çev. Ümit Öktem ,
İstanbul : Sarmal Yayınevi

Belsey , A. , (1994) , “Yeni sağ , Toplumsal Düzen ve Yurttaşlık Hakları” , **Mürekkap** ,
Haziran sayısı , s. 3-12

Bircan , İ. , (2002) , “Türkiye’de Yoksulluk ve Kadınlar” , Y. Özdek (ed.) içinde , s. 129-142

Birtek , F. , Toprak , B. , (1994) , “Türkiye’de Siyasal İslamın Yükselişi İle Neo-Liberal
Yeniden İnsanın Oluşturduğu Gündemler” , **Mürekkap** , Güz sayısı , s. 4-16

Bora , A. , (2002) , “Olmayanın Nesini İdare Edeceksin? : Yoksulluk , Kadınlar ve Hane” ,
N. Erdoğan (ed.) içinde , s. 65-89

Bora , T. , (1990) , “Yeni Toplumsal Hareketlere Dair Notlar” , **Birikim** , Sayı :13 , s.49-53

Bora , T. , (1992) , “Terör , Devlet ve Türk Sağı” , **Birikim** , sayı : 37 , s.48-56

Bora , T. , (1993) , “Almanya’da Dazlaklar , Türkiye’de Yobazlar , Neo-faşizan Potansiyel ve İlgilileri” , **Birikim** , Sayı : 51 , s.21-31

Bora , T. , (1995) , **Milliyetçiliğin Kara Baharı** , İstanbul : Birikim Yayınları

Bora , T. , (1996) , “Komplo Teorilerinin Örnek Ülkesi Türkiye” , **Birikim** , Sayı 90 , s.42-44

Bora , T. , (1997a) , “TC.’nin Kuruluş Döneminde Devlet Telakkisi” , **Birikim** , Sayı : 93/94
s. 136-138

Bora , T. , (1997b) , “Devletin Polisi , Polisin Devleti , **Birikim** , sayı : 93/94 , s. 116-122

Bora , T. , (1997c) , “Devlet ve Ülkücüler : Karşılıklı Bir Aşk” , **Birikim** , Sayı : 93/94 ,
s.53-63

Bora , T. , (2001) , “Son Yirmi Yıl’ı Ayrıştırmak İçin Notlar” , **Birikim** , sayı 152-153 ,
s.55-60

Bora , T. , (2004) , “Özel Güvenlik ve Polis Toplumu” , **Birikim** , Sayı : 178 , s. 20-24

Boratav , K. , Keyder , Ç. , Pamuk , S. , (1987) , **Kriz , Gelir Dağılımı ve Türkiye’nin Alternatif Sorunu** , İstanbul : Kaynak yayınları

Boratav , K. , (1994) “Kriz Sermayenin Krizidir” , **Birikim** , Sayı 62 , s. 19-22

Boratav , K. , (2003) , **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002**, İmge Yayınevi

Bostancı , N. , (1999) , “Kürt Sorunu ve Milliyetçiliğin Ötesi” , **Türkiye Günlüğü** , 54-
Ocak şubat sayısı , s. 69-92

Bölügiray , N. , (2000) , **28 Şubat Süreci** , İstanbul : Tekin Yayınevi

Buğra , A.. , (1995) , **Devlet ve İşadamları** , İstanbul : İletişim

Buğra , A.. , (2001) , “Ekonomik Kriz Karşısında Türkiye’nin Geleneksel Refah Rejimi” , **Toplum ve Bilim** , 89 / yaz sayısı , s. 22-30

Can , K. , (2002) , “Yoksulluk ve Milliyetçilik” , N.Erdoğan (ed..) içinde , s. 116-133

Cantek , L. , Şenol , F. , (2001) , “Fakir / Haneler :Yoksulluğun ‘Ev Hali’” , **Toplum ve Bilim** , 89 yaz , s. 102-131

Cevizoğlu , H. , (1998) , **28 Şubat / Bir Hükümet Nasıl Devrildi ?** , İstanbul : Beyaz Yayınları

Chesnois , F. , Serfati , C. , Udry , A.. , (2001) , “Küreselleşme Karşıtı Hareketin Geleceği” , **Birikim** , sayı 146 , s. 64-74

Cohen , D. , (2000) , **Dünyanın Zenginliği Ulusların Fakirliği** , İstanbul : İletişim

Cordellier , S. , (1998) , **Üçüncü Dünya’nın Sonu mu?** , İstanbul : İletişim Yayınevi

Çakır , M. , (2001) , “Son Yirmi Yılda Merkez Dışı Siyasi Hareketler” , **Birikim** , sayı 152-153 , s. 141-144

Çalık , M. , (2001) , “Ekonomik Kriz , Siyasi İflas ve ‘Küresel Yalan’” , **Türkiye Günlüğü** , 65 / bahar sayısı , s. 58-65

Çam , S. , (1999) , “ ‘Sınıf-altı’ Kavramına Kuramsal Bir Yaklaşım” , **Mürekkep** , sayı z 12/13, s. 203-223

Çelebi , A. , (1990) , **Söylem Çözümlemesi : Gazetelerin Haber Oluş ve Gündem Belirleme İşlevlerine Eleştirel Bir Yaklaşım** , Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara : Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü , İletişim Anabilim Dalı

Çelebi , A. (1995) , Dil ve Siyaset : **Türk Siyasal Söyleminde Siyasetçi Profili ve Siyasetin Anlamlandırılması** , Yayınlanmamış Doktora Tezi , Ankara : Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi (Siyaset Bilimi) Anabilim Dalı

Çiğdem , A. , (2002) , “Yoksulluk ve Dinsellik” , N.Erdoğan (ed.) içinde , s. 134-163

Danzikyan , Y. , (1997) , “Merkez-sağ , Devlet ve Tansu Çiller , **Birikim** , Sayı : 93/94 , s.102-108

Davutoğlu , A. ; Avcı , G. ; Somer , K. ; Belge , M. , (2000) , **İdris Küçükömer Anısına Türkiye’de Sivil Toplum Arayışları** , İstanbul : Demokrasi Kitaplığı

Davutoğlu , A. , (2000) , “Tekerrür eden Tarihsizlikten Kendini Fethetme” , Davutoğlu vd. (ed.) içinde , s. 48-80

Dayanışma , (2000) , Özgürlük ve Dayanışma Partisi Bülteni , Sayı : 9

Dayanışma , (2000) , Özgürlük ve Dayanışma Partisi Bülteni , Sayı : 10

Dayanışma , (2001) , Özgürlük ve Dayanışma Partisi Bülteni , Sayı : 14

Delikara , A. , (1997) , “Bergama: Moral ve Ders” , **Birikim** , Sayı : 98 , s. 7-9

Demir , E. , (2002) , “Yeni Kentli Ailelerde Geçimlik Üretim ve Yoksulluk” , Y. Özdek (ed.) içinde , s. 291-302

Doğan , A. E. , (2001) , “Türkiye Kentlerinde Yirmi Yılın Bilançosu” , **Praksis** , sayı 2 / bahar , s. 97-124

DPT , (2001) , **8. Beş Yıllık Kalkınma Planı Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu** , Ankara : Yayın no : DPT: 2599-OİİC: 610

Dumanlı , R. , (1996) , **Yoksulluk ve Türkiye’deki Boyutları** , DPT Uzmanlık Tezleri , Ankara : Yayın no : DPT 2449

Duran , M. , (1994) , “Özelleştirmenin Toplumsal ve Ekonomik Boyutları” , E. Arıoğlu (ed.) içinde , s. 75-123

Enzensberger , H. M. (1997) , “ Devlet ve Suç / Canilik” , **Birikim** , Sayı 93/94 , s. 91-92

Erder , S. , (1996) , **İstanbul’a Bir Kent Kondu** : Ümraniye , İstanbul : İletişim

Erder , S. , (1997) , **Kentsel Gerilim** , Ankara: Um:ag

Erder , S. , (1998) , Sivil Toplum Kuruluşları Diyaloğu içinde , s. 233-236

Erdoğan , N. , (2001) , “Garibanların Dünyası : Türkiye’de Yoksulların Temsilleri Üzerine İlk Notlar” , **Toplum ve Bilim** , sayı 89 / yaz , s. 7-21

Erdoğan , N. , (2002) , **Yoksulluk Halleri : Türkiye’de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri** , İstanbul : De: Ki (Demokrasi Kitaplığı)

Erdoğan , N. , (2002) , “Yok-sanma : Yoksulluk , Maduniyet ve Fark Yaraları” , N. Erdoğan (ed.) içinde , s. 33-64

Erman , T. , (2002) , “Kent Yoksulu ve Şiddet : Gecekondu Bağlamında Eleştirel Bir Yaklaşım” , Y. Özdek (ed.) , içinde , s. 193-202

Ersoy , A. , (1994) , “Türkiye’de Kapitalizmin Yeni Aşaması ve Kriz” , **Birikim** , sayı Haziran / 62 , s. 16-18

Ersoy , M. , (2001) , “Sanayisizleştirme Süreci ve Kentler”, **Praksis** , sayı 2 / bahar , s.35-52

Fuentes , M. ; Frank , A.G. ,(1990) , “Toplumsal Hareketler Üzerine On Tez” , **Birikim** ,
Sayı:16 , s.29-41

Furedi , F. , (2001) , **Korku Kültürü** , İstanbul : Ayrıntı Yayınları

Geniş , A. , (1995) , “Sendikal Siyaset Söyleminin Sınırları ve Türk-İş” , **Mürekkep**, Güz
sayısı , s. 66-73

Gorz , A. , (2001) , **Yaşadığımız Sefalet , Kurtuluş Çareleri** , İstanbul : Ayrıntı Yayınları

Göktürk , A. (2002) , “Kentsel Haklar , Kent Yoksullarını Kapsar ise” , Y. Özdek (ed.)
içinde , s. 217-233

Gökten , K. , (2003) , **Küreselleşme , Gelişmekte Olan Ülkeler ve Türkiye Üzerine
Etkileri** , Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi , Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü : Ankara

Gül , S.S. , (2002) , Türkiye’de Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadelenin Sosyolojik
Boyutları: Göreliden Mutlak Yoksulluğa” , Y. Özdek (ed.) içinde , s. 107-118

Hattatoğlu , D. , (2002) , “Yoksulluk , Kadın Yoksulluğu ve Bir Başa Çıkma Stratejisi Olarak
Ev Eksenli Çalışma” , Y.Özdek (ed.) içinde , s. 303-316

Hirsch , J. , (1997) , “Milli Güvenlik Devleti” , **Birikim** , Sayı : 93/94 , s.78-80

Işık , O. , Pınarcıoğlu , M.M. , (2002) , **Nöbetleşe Yoksulluk** , İstanbul : İletişim

İnal , M.A. , (1996) , **Haberi Okumak** , İstanbul : Temuçin Yayınları

İnsel , A. , (1997) , “Siyasal Rejim Bunalımının Nedeni Olarak Devlet”, **Birikim**, Sayı: 95,
s.74-78

İnsel , A. (2001) , “İki Yoksulluk Tanımı ve Bir Öneri” , **Toplum ve Bilim** , 89 / Yaz , s.62- 72

İnsel , A. , (2004) , **Neo-Liberalizm, Hegemonyanın Yeni Dili** , İstanbul: Birikim Yayınları

Kabasakal , M. , (1998) , “Türkiye’de Yoksulluk , Sosyo-Ekonomik Politikalar ve Sivil Toplum, **Sivil Toplum Kuruluşları Diyalogu** içinde ,s.31-36

Kasnakoğlu , Z. , (1998) , “Türkiye’de Gelir Dağılımı” , Sivil Toplum Kuruluşları Diyalogu İçinde , s. 123-128

Kayar , N. , (2002) , “Yerel Yönetimlerde Özelleştirme ile Gelen Yoksulluğun Çalışanlar Açısından Değerlendirilmesi” , Y.Özdek (ed.) içinde , s. 339-349

Kaygalak , S. , (2001) , “Yeni Kentsel Yoksulluk , Göç ve Yoksulluğun Mekansal Yoğunlaşması” , **Praksis** , sayı 2 / bahar , s.124-172

Kepenek , Y. , Yentürk , N. , (1996) , **Türkiye Ekonomisi** , İstanbul : Remzi Kitabevi

Keskin , Z.E. , (1997) , **Siyasal Yolsuzluklar ve Basın : Türk Basınında Yolsuzluk Haberlerinin Temsili Üzerine Söylem Çözümlemesi** ,Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı , Ankara

Kıvanç , Ü. , (1996) , “Oldu En Sonunda Oldu” , **Birikim** , sayı 85 / mayıs , s. 12-14

Kıvanç , Ü. , (1997) , “Sahibinden ‘Devletin Kurum ve Kapsamı’” , **Birikim** , Sayı : 93-94 , s. 27-45

Koç , Y. , (2003) , **Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi Tarihi** , İstanbul , Kaynak Yayınları

Koray , M. ; Alev , H. , (2002) , “Yoksulluk ve Yoksunluk Konusunda Bütünlükçü Bir İnsan Hakları Yaklaşımının Gerekliliği” , Y. Özdek (ed.) içinde , s. 441- 466

Koşar , N.G. , (2000) , **Sosyal Hizmetlerde Sosyal Yardım Alanı** (Yoksulluk ve Sosyal Hizmet) , Ankara : Şafak Matbaacılık

Kozaklı, S. T. , Özkazanç , A. , (1997) , “1980’lerde Gündelik Yaşam” , **Mürekkep** , sayı 8 , s. 41-50

Kozanoğlu, C. , (1997) , **İnternet Dolunay Cemaat** , İstanbul: İletişim

Kozanoğlu , C , (1992) , **Cıralı İmaj Devri** ,İstanbul: İletişim

Kümbetoğlu , B. , (2002) , “Afetler Sonrası Kadınlar ve Yoksulluk” , Y.Özdek (ed.) içinde , s. 129-142

Küntay , E. , (2002) , “21. Yüzyılda Çağdaşlık ve Köleci Uygulamalar Paradoksu” , Y.Özdek (ed.) içinde , s. 143-155

Laclau , E. , (1995) , **Siyasal Kimliklerin Oluşumu** , (çev. Ahmet Fethi) , İstanbul : Sarmal Yayınevi

Laçiner , Ö. , (1993a) , “Radyasyon Olayı : Toplumun Sorunları Kavrama ve Çözme Tarzı” , **Birikim** , Sayı : 45/46 , s.3-5

Laçiner , Ö. , (1993b) , “Sivas Yangınında Türkiye” , **Birikim**, Sayı : 51 , s.6-20

Laçiner , Ö. , (1996a) , “Kentlerin Dönüşümü” , **Birikim**, sayı 86-87 / Haziran-Temmuz , s. 10-17

Laçiner , Ö. , (1996b) , “Geçen Ayın Birikimi” , **Birikim**, sayı 85 / Mayıs , s. 3-9

Laçiner , Ö. , (1997) , “Türk Toplumunun Devleti / Devlet Toplum İlişkisi , **Birikim**, s. 93/94 , s.18-26

Laçiner , Ö. , (2004) , “Komplo ve Provokasyon Teorileri Hakkında Bir Not” , **Birikim** ,
Sayı : 178 , s. 34-35

Lautier , B. ,(1998) , “Güney’de ve Kuzey’de Yoksulluk” , S. Cordellier (ed.) içinde ,
s. 111-121

Lordoğlu , K. , Müftüoğlu , Ö. , (1994) , “Çalışma İlişkilerinde Yeni Bir Boyut : Özelleştirme
ve Etkileri” , E.Arıoğlu (ed.) içinde , s. 123-157

Mendes , P. , (1999) , “From Protest to acquiescence : Political Movements of the
unemployed” , **Social Alternatives** , Vol/8 , Issue : 4

Mutlu , E. , (1995) , “Özal ve Özalıcılık” , **Mürekkap** , Kış / Bahar sayısı , s. 49-62

Noman , O. , (1998) , “Kalkınma Programının Yoksulluk ve Gelişme İşbirliği Perspektifleri”
Sivil Toplum Kuruluşları Diyalogu içinde , s.27-30

Norval , A.J. , (1995) , “Toplumsal Belirsizlik ve Apartheid Krizi” , E. Laclau (ed.) içinde ,
s.149-177

Ocak , E. , (1996) , “Kentin Değişen Anlamı” , **Birikim** , sayı 86 / 87 Haziran-Temmuz ,
s. 32-42

Ocak , E. , (2002) , “ ‘Yoksul’un Evi’ ” , N.Erdoğan (ed.) içinde , s. 89-115

Oruç , Y.M. , (2001) , “Küresel Yoksulluk ve Birleşmiş Milletler” , **Toplum ve Bilim** , 89 /
Yaz , s. 73-87

Önder , İ. , (1994) , “Özelleştirmeye Genel Yaklaşım” , E. Arıoğlu (ed.) içinde , s. 9-47

Özbudun , S. , (2002) , “Küresel Bir ‘Yoksulluk Kültürü’ mü?” , Y.Özdek (ed.) içinde ,
s. 53-69

Özdek , Y. , (2000) , “Küreselleşme Sürecinde Ceza Politikalarında Dönüşümler” , **Amme İdaresi Dergisi** , Cilt 33 , sayı 4 , s. 21-48

Özdek , Y. (ed.) , (2002) , **Yoksulluk , Şiddet ve İnsan Hakları** , Ankara : Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi (TODAİE)

Özdek , Y. , (2002) , “Küresel Yoksulluk ve Küresel Şiddet Kıskaçında İnsan Hakları , Y.Özdek (ed.) içinde , s. 1-44

Özgen , H.N. , (2001) , “Kentte Yeni Yoksulluk ve Çöp İnsanları” , **Toplum ve Bilim** , sayı 89 / Yaz , s. 88-101

Özkazanç , A. (1996) , **Türkiye’de Yeni Sağ , Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**,Cilt: 15 , İstanbul : İletişim

Özkazanç , A. , (1997) , “Refah Devletinden Yeni Sağa : Siyasi İktidar Tarzında Dönüşümler” , **Mürekkkep** , sayı 7 , s. 21-39

Özkazanç , A. , (1998) , **Türkiye’de Siyasi İktidar ve Meşruiyet Sorunu : 1980’li Yıllarda Yeni Sağ** , Yayınlanmamış Doktora Tezi , Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü , Ankara

Özkazanç , A. (2000a) , **Modernliğin Çözülmesi Toplumsal Dışlama ve Suç** , 3. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildirisi , 2-4 Kasım: Eskişehir ,

Özkazanç , A. , (2000b) , “Yeni Sağdan Sonra: Yeni Sol , Siyasi İktidar ve Meşruiyet” , **Araştırma Dergisi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü , Sayı:3, s.29-63

Özkazanç , A. (2002a) , “3 Kasım Seçimleri ve Sonuçlarına Dair” , **SBF Dergisi** , 57(4) , s.207-217

Özkazanç , A.. , (2002b) , “Örgütlü Modernliğin Çözülmesi Sürecinde Suçun Yeniden Siyasallaşması” , Y.Özdek (ed.) içinde , s. 381-394

Özmen , E . , (1995) , “Şizoid Bozulma , Kapitalizm ve Sosyalizme Dair” , **Birikim** , sayı 75 / Temmuz , s. 51-54

Özmen , K. , (2002) , “En Uzun Ömürlü Koalisyon / Hatırda Kalan Polomikler- Krizler” , **Hürriyet** , 27.05.2002

Özsuca , Ş. , (2003) , “Küreselleşme ve Sosyal Güvenlik Krizi” , **SBF Dergisi** , 58 (2) , s. 133-152

Pamuk , Ş. , (1987) , “24 Ocak Sonrasında İktisat Politikaları, Sınıflar ve Gelir Dağılımı” , K. Boratav vd. içinde , s.158-179

Radikal , (2003) , 16 Şubat , s. 4

Roy , O. , (2001) , “Kimliğin Yeniden Oluşumu Neden Dinsel Bir Tabanda Gerçekleşir?” , **Birikim** , sayı 150 , s. 91-95

Sabit , A. , Benli , F. , (2001) , “Esnaf Eylemleri ve Sol Refleks” , **Birikim** , Sayı 146 , s.36-41

Salecl , R. , (1995) , “Kimlik Krizi ve Eski Yugoslavya’da Yeni Hegemonya Mücadelesi , E. Laclau (ed.) içinde , s. 255 - 286

Sancar , M. , (1999) , “Yasallık ve Meşruluk Geriliminde Hukuk Devleti” , **Birikim** , sayı 116 / aralık , s. 36-44

Sancar , M. , (2000) , ‘**Devlet Aklı’ Kıskaçında Hukuk Devleti** , İstanbul : İletişim

Sarıbay , A.Y. , (1992) , “Türk Siyasal Kültürünün Yeni Bir Sembolü : Sivil Toplum” , **Birikim** , Sayı : 38-39 , s. 112-116

Sayek , F. , (1998) , Sivil Toplum Kuruluşları Diyaloğu içinde , s. 155-160

- Sayyid , B. , (1995) , “Zamanın Göstergesi : Dokuzuncu Haçlı Seferi’nde Savaşan Kafirler ve Zındıklar , E. Laclau (ed.) içinde , s. 319 - 344
- Sertlek , T. (2002) , “Küreselleşmenin Emekçiler Üzerindeki Etkileri” , Y.Özdek (ed.) içinde , s. 317-337
- Sivil Toplum Kuruluşları Diyaloğu , (1998) , **Yoksulluğu Önleme Stratejileri** , İstanbul : Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV)
- Smith , A. M. , (1995) , “Direniş Olarak Rastafari ve ‘Yeni Toplumsal Hareketler’de Özcülüğün Belirsizlikleri , E. Laclau (ed.) içinde , s. 215 - 254
- Sönmez , M. , (1998) , **Bölgesel Eşitsizlik : Türkiye’de Doğu Batı Uçurumu** , İstanbul : Alan Yayıncılık
- Sönmez , M. , (2001) , **Gelir Uçurumu** , İstanbul : OM Yayınevi
- Sönmez , M. , (2002a) , **100 Göstergede Kriz ve Yoksullaşma** , İstanbul : İletişim
- Sönmez , M. , (2002b) , “Gelir Uçurumu : Dünya’da ve Bizde” , Y. Özdek (ed.) içinde , s. 87-105
- Schick , I.C. , Tonak , E.A. , (1990) , **Geçiş Sürecinde Türkiye** , İstanbul : Belge Yayınları
- Şen , M. , (2002) , “Kökene Dayalı Dayanışma – Yardımlaşma : ‘Zor İş...’” , N. Erdoğan (ed.) içinde , s. 164-192
- Şengül , H. T. , (2001) , Sınıf Mücadelesi ve Kent Mekanı” , **Praksis** , sayı 2 / Bahar , s. 9-31
- Şener , O. , (1994) , “Dünya’da Özelleştirme Uygulamaları” , E.Arioğlu (ed.) içinde , s.47-75
- Şenol , L.F. , Cantek , L. , (1998) , “ Vitrinin Dışı Haritanın Dibi veya Kenar Mahalleye Dair ‘Dip’ Notlar” , **Birikim** , Sayı : 111/112 , s. 126-136

Şenses , F. , (2002) , **Küreselleşmenin Öteki Yüzü** : Yoksulluk , İstanbul : İletişim

Şensever , F. L. , (2004) , “Dünya Sosyal Forumu Nedir , Ne Değildir ?” , **Birikim** , Sayı : 78 , s. 50-88

Tekeli , İ . , (1984) , **Türkiye ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım** , Ankara : Yurt Yayınevi

Toffler , A. , Toffler , H. , (1998) , “Wave of Social Protests will Roll Across Asia” , **NPQ : New Perspectives Quarterly** , Vol 15 , Issue 1

Toprak , B. , (1990) , “Dinci Sağ” , İ.C. Schick , E.A. Tonak (ed.) içinde , s.237-249

Tosun , G. E. , (2001) , **Demokratikleşme Perspektifinden Devlet Sivil Toplum İlişkisi** , İstanbul : Alfa Yayınları :845

Tunç , G. , (1999) , “Sokaklar ve Çocukları” , **Birikim** , sayı 116 / Aralık , s. 80-85

Türk Demokrasi Vakfı , (1994) , **Türkiye’de Özelleştirme: Araştırma Raporu** : Ankara

Türk-İş Araştırma Merkezi , (1998) , **KİT’ler ve Özelleştirme : İddialar ve Gerçekler** , Türk-İş Araştırma Merkezi : Ankara

Türk Kamu İşletmeleri Birliği , (1995) , **Özelleştirmenin Sosyal ve Ekonomik Boyutları : Sempozyum ve Panel Notları** : Ankara

Türköne , M. , (1997) , “‘Derin Devlet’” , **Doğu Batı** , sayı 1 Kasım-Aralık-Ocak , s. 41-49

Uysal , A. , (2001) , “Devletin Güvenliği ve Toplumsal Muhalefet Eylemleri : ‘Kalemli Çete’ Örneği” , **Birikim** , sayı146 , s. 64-86

Üşür , S.S. , (1997) , **İdeolojinin Serüveni** , Ankara : İmge Kitabevi

Vergin , N. , (1989) , “1980’ler Türkiye’si : Eşitsiz Bir Demokrasi Deneyimi ile Bunalımın Sarmalı” , **Türkiye Günlüğü** , sayı 9 , Aralık , s. 33-36

Yarar , B. , (1999) , “Popüler Kültür ve Siyaset : Türkiye’de 1980’lerde Yeni Sağ ve Futbol , **Mürekkep** , sayı13 , s.40-63

Yeldan , E . , (2001) , “1980 Sonrası Türkiye’sinde Makroekonomik Uyum Süreçleri” , **Birikim** , sayı 152 / 153 , s. 146-155

Yeldan , E. , (2002) , **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi** , İstanbul : İletişim

Zabcı , F.Ç. , (1997) , **Siyasal Kuramda Kamusal Alan Sorunsalı : Habermas ve Arendt** , Yayınlanmamış Doktora Tezi , Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi (Siyaset Bilimi) Anabilim Dalı : Ankara

İnternet Siteleri:

www.alevibektaşi.org

www.arsiv.aksiyon.com.

www.vatan.online.com

www.evrensel.net.

www.hürriyet.com

Gazete Yazıları:

Milliyet, Hürriyet, Cumhuriyet, Radikal, Star, Sabah, Türkiye, Zaman, Akit, Gözcü, Yeni Asya, Akşam gazetelerinin ilgili sayıları

ÖZET

Bu tezde, Türkiye’de kurulmaya çalışılan yeni sağ hegemonyanın bir kırılma anına işaret eden ‘sosyal patlama’ söyleminin ‘toplumsal sorun’ ve ‘toplumsal hoşnutsuzluk’ momentinde çözümlenmesi amaçlanmıştır; ‘sosyal patlama’ söylemi ile toplumsal alanda gerçekleşen ‘toplumsal sorun’ algısındaki değişimler, siyasi iktidarın ‘toplumsal sorun’ ve ‘toplumsal hoşnutsuzluk’ görünümüne dönük tavrındaki kırılmalar ortaya konmak istenmiştir. Bu bağlamda sırası ile Türkiye’de 1980’lerde gerçekleşen temel dönüşümler, yeni sağ ideolojisinin etkileri ile Şubat 2001 Krizi çözümlendikten sonra II- ve III. Bölümlerde Türkiye’de ‘toplumsal sorun’un görünümü/boyutları genel ‘toplumsal sorun’ profili ile Türkiye’ye özgü dinamikler çerçevesinde analiz edilmiştir. IV. Bölümde Türkiye’de büyüyen ‘toplumsal soruna’ ilişkin nasıl bir tepkinin oluştuğu, ne türlü ‘toplumsal hoşnutsuzluk’ hareketlenmelerinin gözlemlendiği ve siyasi iktidarın ‘toplumsal hoşnutsuzluklar’ karşısında aldığı geleneksel tavır, devlet/toplum ilişkileri üzerinden değerlendirilmiştir; son bölümde ise ‘sosyal patlama’ söylemi ile ‘toplumsal sorun’, ‘toplumsal hoşnutsuzluk’ momenti arasındaki etkileşimler ve dönüşümler çözümlenmeye çalışılmıştır.

ABSTRACT

In this thesis, it is aimed to be solved the ‘social explosion’ which indicates the break point of the new right hegemony that is tried to be established in Turkey at the momentum of ‘social issue’ and ‘social dissatisfaction’ and to be indicated the breaks in the attitude of the political power the aspects of the ‘social issue’ and ‘social dissatisfaction’ and the changes in the perception about the ‘social issue’ which occurs in the social area by the mean of ‘social explosion’. In this context, after the fundamental transitions in Turkey during 1980’s, the effects of the new right ideologies and the crises of February 2001 were solved respectively, the appearances/ dimensions of the social issue in Turkey have been analyzed at the frame of dynamics which are peculiar to Turkey by the ‘social issue’ profile in the Sections II and III. In the Section IV, what kind of reaction occurs against the ‘social issue’ which grows in Turkey, what kind of ‘social dissatisfaction’ movements are observed and the traditional attitude of the political power against the ‘social dissatisfaction’ were assessed in the state / society relationships and in the last Section, the interactions and transitions between the ‘social explosion’ and ‘social issue’, ‘social dissatisfaction’ momentum were tried to be analyzed.